שלום אש

רבי שלמה נגיד

שָׁלוֹם אַשׁ

רַבִּי שְׁלֹמֹה נָגִיד

פואימה

תרגם מנחם שפירא

מהדורה רביעית

הוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ

לזכר נשמת אבי

רב משה בן צבי נתן

מיוצאי ביהם.

לאבי היהודי והאיש השלם, שחייו מאירים לי ככוכב מזהיר בליל ענן — אראהו במראה ולא אשיגו — הנני מקדיש את ספורי זה. אם בהקיץ לא אוכל ללכת בעקבותיך, אעשה נא זאת בחלום חזיוני.

שלום אש

מספרי „הוצאת א. י. שטיבל ח' בע"מ".

נדפס בארץ־ישראל

Printed in Erez-'srael

דפוס „ספר" תל־אביב

פרק ראשון.

ליום־השבת הביתה.

על הדרך המכוסה אבק לבן, המוליך העירה, משתקשקת עגלת בעל־בית חזקה רתומה לשני סוסים אבירים ברודים־אמיצים. ענן אבק רץ לפניה כמבשר ואומר' ,הסוחר נוסע!" קול רעש האופנים מעורר את שבלי הדגן משנת התמוז החמה, והן מתלחשות בדממה וכופפות את ראשיהן השעירים לארץ מרוב פחד מפני הסוחר ועגלתו. אולם בגאוה ובגודל עוזבת אותן העגלה מאחריה בתוך ענן האבק, והיא נוטה אל היער העבות, היורד במורד הגבעה. קול הרעש בא אל בין העבותים וחרוד יחרדו עצי היער. בהמיתם יהימו ויניעו את עליהם ואת ענפיהם יורידו לארץ וישתחוו לפני כבוד עגלת הסוחר, העוברת על פניהם אולם העגלה עוזבת גם אותם מאחריה בתוך ענן האבק, ובקול שריקת השוט וצהלת הסוסים, אשר אבק לבן יכסם כולם, היא אוחזת דרכה הלאה.

מי הוא הנוסע, העובר על פנינו? מפני מי כופפים עצי היער את ראשיהם ושבלי השדה את הוד קומתן? רבי שלמה נגיד הוא, הנוסע עתה לביתו ליום־השבת. מפניו נוע ינועו העצים ביער ושבלי הקמה תלבשנה חרדות. הוא קנה אותם בכספו ונושא את שטרי המכירה בכים בגדו. לו גדל היער, צומחת שבלת הקמה. ברצונו יגדל אותם ויקצור אותם לפי חסדו.

אך לשוא חרוד יחרדו עתה עצי היער ושבלי הקמה מפני רבי שלמה. לא לסחור את סחרו נוסע היהודי היום בדרך, לא לקצור את קציר שדהו ולא להכרית את עצי יערותיו. ערב שבת היום.

ואף כי החמה עודנה במרומי הרקיע לפני שעת הצהרים, הנה כבר סלק יהודי זה את ידיו מכל משא ומתן — צואה מאבות לבנים, לבלתי עשות בערב שבת כל מקנה וכל קנין. — שב הוא ליום־השבת לביתו, אחרי שבוע שלם של משא ומתן. כים בגדו מלא שטרי מקנה וקנין, הוא קנה את הגורן של חצי הגליל ואת יערותיו, את הרפסודות אשר בנחלים ואת הצמר אשר על־גבי הכבשים. ובלב מלא בטחון בחסדי השם־יתברך כלה את מעשי החול שלו, ועתה הוא נתון כולו ליום השבת, הממשמש ובא.

השבת של רבי שלמה היא שבתא אריכתא. „יש להוסיף תמיד מן החול על הקודש" היה רגיל בפי בני משפחתו, ולכן נוסף גם יום הששי על יום השבת. בכפר עמדה עגלתו של רבי שלמה. נשי האכרים ידעו, כי רבי שלמה נוסע לביתו ליום־השבת, ולכן החלו להוציא אליו מבתיהן מכל אשר אתן: למי תרנגלת מפוטמה, עשיריה ביצים — את הכל הביאו. ואף כי בביתו של רבי שלמה מכינים את צרכי השבת עוד ביום החמישי, בכל־זאת קנה רבי שלמה ולקח מידיהן — אולי יחסר דבר־מה. דַיגים מבין הגוים רצו אחרי העגלה ושקים מלאים דגים חיים, שזה עתה הוצאו מן הנהר, בידיהם. הוא לא עמד אתם על המקח, רק הטיל אותם אל־תוך העגלה ויעש את דרכו הלאה. בצאת רבי שלמה את הכפר, פגש את האורחים הראשונים, הנוהרים העירה ליום־השבת. השבת של רבי שלמה יצא שמעה למרחוק, ואורחי הסביבה העניים נהרו אל עירו ליום־השבת. „זרח, עמוד!" קורא רבי שלמה אל רכבו. „עלה נא אלי על העגלה, רבי יהודי!" וכל אלה אשר נפגשו אתו בדרכו היו אורחיו ונקראו אל שלחנו. וכך בא רבי שלמה לביתו ועגלתו מלאה אורחים מפה לפה וטעונה בשר ודגים לכבוד שבת.

קול רעש האופנים כבר נשמע על אבני הרחוב. הנה בעלי־הבתים הראשונים הדורשים בשלום רבי שלמה מעל מפתן חנויותיהם, הנה הם, רבי חיים כותש־דיסא ורבי דוד הנפח. שוכני הסמטא מביטים אחרי רבי שלמה — „יהודי שהגיע לגדולה כזאת, בלי עין־הרע, עגלה מלאה אורחים!" ברבי שלמה אין איש מקנא. הלב רוה נחת.

„חבל על אשתו נֵיחה, שמתה בלדתה. היא היתה אשה צדקנית, מעשיה הטובים הלא היו לשם ולתהלה". את אשתו החדשה, שהביא לו אל העיר, אין מהללים ביותר. „היא חפצה לנהוג מעשי עשירים" מרננים אחריה מעל מפתן החנויות, כשמביטים אחרי עגלתו של רבי שלמה, העוברת ברחוב.

בינתים הלכה העגלה הלוך וקרוב אל בית רבי שלמה. שערי החצר נפתחים לרוָחה, והעגלה נאנחת אנחה כבדה. ילדים וילדות בני-גיל שנים רצים לקראתה, עולים על גבה ונתלים לשני צדיה. מחלונות חדר-המבשלים בא ריח דגים מבושלים, ריח סלק מטוגן. ריח השבת נודף. רבי שלמה מכיר מעל שכמו את אדרתו השחופה, המכוסה אבק. מעביר את אצבעות ידיו בין שערות זקנו ועיניו השחורות-נוצצות מבהיקות מבין הריסים השחרחורים. הוא כולו אומר כח, ושערות זקנו השחורות צפופות ושרשים חזקים להן. הוא, בן הארבעים, איש-גֶרש, יורד מן העגלה בקפיצה כעלם רך והוא קורא אל-תוך חדר-המבשלים: „שפרינצה, חנה, דבורה!" המשרתות מתראות בפניהן האדומים מחום התנור, פני להבים. הן מושיטות את ידיהן הערומות, וזרח הרַכב מתחיל להוריד להן מן העגלה את שקי הדגים ואת התרנגולות.

אבל אשת רבי שלמה לא נראית בחלון בית-המבשלים. לא נשמעה צהלת השחוק של נֵיחה אשתו, עליה השלום, ביום הששי, בשוב בעלה מדרכו. לבו של רבי שלמה אומר לו, כי אשתו שרויה בכעס. הוא נכנס אל חדר-המבשלים. חנה'לה עומדת על יד השלחן, המצופה נחשת, ומכינה את הפשטידא. עפעפי העינים יורדים ומכסים את אישוניהן. הוא מחכה רגע. היא אינה מרימה את מבטה מעל הקערה שלפניה, עומדת במנוחה ומניחה לו להסתכל בה. הוא מבין, למה היא כועסת, כועסת היא על האורחים שהביא לה. אשה צעירה, שאך זה היתה לאיש, אין לה החפץ לכלכל בית גדול כזה. ומבלי-משים הוא נזכר שוב בניחה, עליה השלום, ובשמחתה ששמחה לראותו בא מן הדרך ועגלתו עמוסה אורחים. „כרבות מספר האורחים תרב שמחת השבת", היתה ניחה אומרת. ואנחה מתפרצת מלבו.

חנה׳לה מבינה לא׳חתו ועפעפיה מוסיפים עוד לרדת ולכסות את עי׳ניה המצח היפה והגבוה מתקמט ומעל פני שערות העפעפים ניצץ דבר־מה. הוא מתבונן בה ורואה את גיפה המלא, והוא נזכר כי בקרוב ימלאו ימיה ללדת, ולבו נמלא רחמים גדולים עליה. „המתים לא יחיו עוד", א׳ומר הוא בלבו. „והיא, אשה כשרה, אינה רת׳ילה עוד לכלכל בית כזה׳. הוא מתקרב אליה צעד אחד ואומר בקול רך וחבת־שחוק אל־תוך זקנו השח׳ר והיפה:

— חנה׳לה, האינך רואה את פני? הלא באתי מדרכי.

רגע אחד מביטה חנה׳לה מסביב לה, אם אין איש אתם בחדר המשרתות עודן ע׳מדות על יד העגלה, וה׳יא עונה בקול חם, היוצא מן הלב ומֵקיר אהבה וחבה:

— הן איני יכולה לרוץ לקראתך, שלמה!

בדבריה הוא מרגיש, כי היא עוד יראה מפניו. כבר עברו ירח׳ים אחדים מיום חתונתם. את ילדו היא נושאת כבר במעיה ועודנה נערה בת שמונה־עשרה שנה כשהיתה, אין לבה רגיל בו ויראה מפניו. רבי שלמה גם נהנה מזה וזה מעורר רחמיו ואהבתו הולכת וגדלה בו לרגלי זאת. הנה הוא אוחז בידה ואומר:

— חנה׳לה, בואי לחדר השני, כי דבר לי אליך.

לאט ובראש מורד הולכת חנה׳לה אחריו אל חדר־השֵנה. הוא מוצ׳א מכיסו נרתיק ונותן לידה.

— את זאת הבאתי לך.

היא אוחזת את הנרתיק בידה ואינה מרהיבה עוז בנפשה לפתחו.

הוא פותחו כשה׳יא אוחזת אותו בידה ומוציא ממנו עיר־זהב וסיך.

— נקרה לי לקנות זאת בזול.

והוא מוסיף לה:

— הנה אני נותן לך זאת, למען יהיו אורחים חביבים עליך. אורח׳ים יש להכניס בחבה ולהודות לרבון העולמים, כי שלח לך את עזרתו, למען ת׳וכלי להביא אורח׳ים אל תוך ביתך. — בדברו החליק בכף ידו על פרחת ראשה.

– האיני מקבלת אורחים בחבה? כה יושיע לנו ה׳, כמה שנוכל...

היא מפסיקה את דבריה תוך כדי דבורה ועומדת מבוישה ואינה מעיזה עוד להביט בפני בעלה, אחרי כי הוציאה את המלה „לנו״, שאינה רגילה עוד בה.

הוא הוסיף עוד לאהוב אותה על־זאת.

עוד מעט ובחצר נראה יורה מלא תפוחי־אדמה, העומד על האח המבוערת – ארוחת הצהרים של ערב שבת היא זאת לאורחים. הנערים המשרתים מלאו את המצעות תבן, למען יהיו למשכב לאורחים בלילה בתוך הרפתים, והמשרתות נקו את הדגים, החיים עוד, מן הקשקשים, והם נתזו על פניהן המיוחמים. וכאשר שפתו את אחבות הדגים לבשלם, זעו עוד ראשי הדגים ואמרו לקפוץ מן המחבת. ככה הם מלאים חיים.

רבי שלמה ישב בחדר־האכל לסעודת הצהרים של ערב שבת. הארוחה לא היתה עשירה למדי, למען יוכל לאכול בערב לתיאבון. ראש דג חי וחלת הלחם, שנאפתה זה עתה – ריחם הטוב ממלא את חלל הבית. החדר הוא כבר מתוקן ליום השבת. הרצפה מורקה ושוטפה במים, מנורות הנחשת נוצצות מעל גבי הכתלים; על הקומודה כבר עומדים ארבעה הזוגות של מנורות הכסף ובהן נתונים הנרות – מוכנים להדלקה. תנה׳לה יושבת לצד בעלה. רבי שלמה שואל אותה חרש, אם הבנים־החורגים לא יעגמו את נפשה? בושה תכסה פניה והיא עונה לו: חלילה, אין לה על מה להתאונן, – הילדים אוהבים אותה, ובני המתה כמוהם כפרי בטנה. על השלחן מפוזר הכסף שהביא הסוחר מדרכו. תנה׳לה מסדרת את שטרי הכסף למיניהם ועוד מעט והחדר נמלא שמחה. באים הילדים מן ה„חדר״ והחומשים תחת בית־שחים. על שפתותיהם מרחפת עוד הנגינה של „מהפך פשטא״, כי זה עתה העבירו את פרשת השבוע שנים מקרא ואחד

תרגום. הם מושיטים ידם לאביהם ל„שלום עליכם", מנשקים את ידו וצועקים „אבילה!".

ומחדר העליה יורד ובא החתן, בעל הבת הבכירה, האוכל לחם על שלחן חותנו. העלם מושיט את ידו לחותנו ב„שלום עליכם" ומתהלך הנה והנה בתוך החדר. הוא לבוש קפוטה של משי בביתו (מתכונן להיות רב). שרה'לה אשתו שרויה קצת בכעס על כי אביה נחפז לשאת אשה מיד אחרי מות אמה. אך את אמה חורגתה היא אוהבת ונפשה קשורה בה. אף כי ירשה את מקום אמה, עליה השלום, הרי היא אשה צעירה, שזה עתה נכנסה לחופה, ושתי הנשים הצעירות כרתו ברית ידידות ביניהן ותהיינה לרעות טובות, ותנה'לה קרובה יותר אל בתה החורגת מאשר אל בעלה.

הנה עוזר'ל שב מבית־המדרש. זהו בנו בכורו של רבי שלמה, העומד לשאת אשה. על חזיתו מתנוצצים השרשרת ושעון הזהב, שקבל במתנה מארושתו. גם הוא אומר „שלום עליכם" לאביו ויושב לו בפנה כברוגז קצת. הוא כבר היה למשכיל, ספרים עברים חיצונים נושרים מחיקו וגם יודע שפות לועז (כי רבי שלמה אינו מונע ממנו את זאת). הוא הבן הבכור בבית ונדוניה רבה שמורה לו וימי חתונתו קרובים, ולכן הוא רואה את עצמו כראש וראשון ומתרחק מכל בני הבית. אך מלא כף נחת ישבע רבי שלמה מחיימ'ל בנו, נער כבן ארבע־עשרה, שנכנס עתה הביתה. פאותיו יורדות תלתלים ושעון זהב על חזהו, מתנת אביו ליום ה„בר־מצוה" שלו. הוא העלוי בעירה, שמעו נודע בכל הסביבה והרב בעצמו מקדיש לו שיעור מיוחד. הודות לו יהל שוב אור התורה על ראש משפחתו. שדכנים משכימים יום יום לפתחו של רבי שלמה, לדבר בו נכבדות. אך רבי שלמה הוא איש מבני הדור החדש ואינו חפץ בזאת: עדיין לא הגיעה שעתו. הנער יודע, כי אותו אוהב אביו מכל בניו, והוא נגש אל אביו במאור פנים. אביו צובט את לחיו בחבה ושואלו פרק בהלכה. וכן נקבצו כל בני הבית לקבל את פני אביהם. כל אחד יושב בפנתו וכולם נותנים עיניהם באביהם ומביטים אליו באהבה נאמנה, ואין איש מהם מעיז פנים לדבר דבר במחיצתו.

אחרי אשר אכל רבי שלמה ושתה, הוא קורא אליו את בניו הקטנים, הלומדים ב„חדר״, איזיק׳ל וגדליה, בני עשר ועשתי־עשרה שנה, הנראים כתאומים (ילדים היו לרבי שלמה בני־גיל שונים, כל שנה הביאה לו את פרידה). רבי שלמה לוקח מן הכסף אשר על שלחנו, צוררו בתכריך של ניר ונותן בידי בניו, היוצאים על פני העיר להביא תכריך לרב, תכריך לדיין רבי ליבוש, לשוחט, לחזן, לסתם יהודי נכבד, לרבי יצחק ברבי אליהו. רק את שטרי הכסף הוא סוגר בארגזו, אולם המטבעות הקטנות חזקה בידי רבי שלמה לחלקן לעניים. רבי שלמה יוצא אל הסמטא וכיסי בגדיו מלאים מטבעות קטנות. הוא אינו נעצר בדרכו לשוחח עם איש, למען לא יבוש אדם נצרך לגשת אליו, והוא מתפלל בלבו לאלהים, כי ישלח לו יהודים נצרכים לקנות צרכי שבת. כל יושבי הסמטא כבר יודעים למה בא רבי שלמה לכאן, ואין איש מהם מעכב אותו בדרכו. כל אחד ממכריו שנפגש עמו סר מפניו. הוא בא אל הסמטאות המעוקלות, ובכל פעם בא איזה יהודי לקראתו, קוראו אל אחת הפנות ולוחש סוד באזנו... הוא נכנס אל בתים אחרים, לבקר חולים. אין איש בלעדיו יודע את מצבם הרע. זה הוא ה„מתן בסתר״ שלו, שנחשב בעיניו למצוה היותר גדולה.

אחרי הריקו את כיסי בגדיו, שב רבי שלמה הביתה בלב מלא נחת ומודה לאלהים, שבחר בו להיות גזברו, והוא מתפלל אליו, כי לא יביאהו, חלילה, לידי מתנת בשר ודם. כי רבי שלמה רואה את כל עשרו והנה הוא רק כפקדון, אשר הפקיד אלהים בידו, למען יוכל להיטיב לבני־אדם. הוא אדם מהימן בעיני אלהים — חושב רבי שלמה בלבו — ואם לא ינהל חס־ושלום את עסקיו של הקדוש־ברוך־הוא באמונה, יקח אלהים את עשרו ממנו ויבחר באחר, להיות לגזברו. שקוע במחשבות כאלה הוא שב הביתה ולבו טוב עליו. בבואו לחדר־המבשלים כבר עולה לאזניו קול יללת הילדים, הצווחים בשעה שחופפים את ראשם לכבוד שבת. ובאהבו מאד את בניו, הוא נכנס אל הדרם. על יד ארבעה סירי־רחצה גדולים עומדות המשרתות וחופפות את ראשי הילדים לכבוד שבת. חנה׳לה עומדת

על יד הקומודה ומוציאה משם בגדי לבן. הנערים צוחים מר, מתאמצים להמלט מידי המשרתות, הסורקות את שערותיהם. אחרים מהם כבר רחוצים למשעי ושערותיהם עשויות. הם ערומים למחצה ואינם חפצים ללבוש את כתנותיהם הכבוסות. שחוק־נחת נראה על שפתי רבי שלמה. הילדים רואים את אביהם בחדרם וקול הצוחה נפסק. את אחד מהם הוא סוטר בכפו מתוך שחוק על שוקו הערום, ויוצא משם מלא רצון. אשתו מביאה לו לְבָנים, ללבוש על בשרו, מכינה לו צרכי רחיצה, מוציאה את בגדי־השבת שלו מהארון, ורבי שלמה מתחיל להכין את עצמו לקבלת שבת.

בחדר־האכל הכל מוכן לשבת. כנפות השלחן הארוך מתוחות לכל ארכן, מפה לבנה פרושה עליו ועליה מנורות־כסף ארבעה זוגות. נרות רבים היו דולקים בליל שבת בבית רבי שלמה. „ברבות הנרות – תרב הפרנסה". החלות מכוסות במפה חדשה רקומה בידי חנה'לה בימי ארוסיה. ואת המפה הישנה לכסוי החלות, הרקומה בידי ניחה, עליה השלום, החביא רבי שלמה ואין משתמשים בה כלל, לבל תבוא אשתו הצעירה על־ידי־כך לידי צער... לפני כל ילד מונחים סכינו ומזלגו של כסף. בבית רבי שלמה היו שני מיני כלים לשלחן: של עופרת לימות החול ושל כסף לשבתות וימים טובים, מנהג שנהג עוד מימי ניחה (היא היתה אשת־חיל, צופיה הליכות ביתה).

בחדר־האכל נקבצו כל בני־הבית. הילדים רחוצים, שערותיהם סרוקות והם לבושים בגדיהם החדשים, בגדי השבת. הילדות צמותיהן הקצרות עשויות מקלעות על שכמן והן לבושות בגדי־בד חדשים. מן העליה יורד ובא חתן רבי שלמה. הוא לבוש בגד־משי ומצנפת שער חבושה לראשו. רבי שלמה הוא „מתנגד" ומתפלל בבית־המדרש, וחתנו, אף כי על החסידים יחשב, מתפלל יחד את חותנו. מחדרו יוצא עוזר'ל, בנו של רבי שלמה, העומד לשאת אשה, והקפוטה שלו תפורה לפי המודה החדשה. יחזקאל, חיט־הבית של רבי שלמה,

הראה בתפירת הקפוטה הזאת את כל מעשה־האמנות שלו, כי אוהב הבחור הזה מאד להתיפות כאחת הבתולות. רגע אחד הקיף רבי שלמה במבטו את כל בני־ביתו ובת־צחוק של נחת הופיעה על שפתיו ונחבאה בין שערות זקנו. הנערים לקחו את סדוריהם בידם והלכו לבית־המדרש להתפלל. וכל מי שראה את רבי שלמה הולך לבית־המדרש את חתנו ובניו, כולם רחוצים למשעי ולבושים בגדי־שבת, והאורחים אחריהם, — ברך את רבי שלמה בלבו, נהנה ממנו הנאה גדולה ורואה את עצמו מאֻשר.

אחרי אשר עזבו הגברים את הבית, נשארה חנה'לה עם שתי היתומות הקטנות בנות שש—שבע על־יד השלחן. הבת הנשואה הלכה אל חדרה, להדליק שם את נרות השבת. לכבוד הנרות של שבת שמה חנה'לה את הצניף החדש שלה, הרצוף אבני־חן, על ראשה, וחזית־המשי, שבה נכנסה לחופה, המקושטה בסלסלות יקרות שהביא לה בעלה מיריד ליפסיאה, לבשה על בשרה. את חרוזי הפנינים לא שמה על צוארה, כי מעזבון ניחה הם ולא חפצה לעורר בזה קנאה בלב הילדים. אבל חנה'לה חפצה היום למצוא חן בעיני בעלה, ולכן התקשטה בסיך החדש ובשרשרת הזהב. היא עומדת לפני השלחן כבת מלכים, מדלקת את הנרות, מרימה את שתי ידיה הענוגות, שגדלו כפרי עץ הדר, ומכסה בהן את פניה, ספר התחינות פתוח לפניה, אך אין אֹמר בפיה ואין דברים. דמעות חמות נוזלות חרש על לחייה. יש לה על מה לבכות רב בכי. היא אינה בוכה, חלילה, על מזלה הרע, שנפל בגורלה להיות אשה לאלמן. היא אוהבת את אישה מאד. בית אביה היה במשך שנים רבות כבית נדיבים, אך ברבות הימים נהפך עליו הגלגל וחנותם למעשי ארג, שעברה מאבות לבנים במשך דורות רבים, ומספר ימיה כמספר ימי עיר מושבם, נסגרה. הוא פשט את הרגל ובבית היו בתולות אחדות, שהגיעו לפרקן. אבל גדול היה בבית, כאשר נתארסה חנה'לה לאלמן, וכל העיר היתה במרקחה: „היתכן? בתו של רבי שמואל גרוסגליק תהיה לאשה לאלמן בעל שבעה ילדים? אוי לה, שהגיעה לכך!“ ואף כי היתה אז בת תשע־עשרה שנה — אך הבכירה

בבית אביה. אבל החתן הוא עשיר גדול — רבי שלמה הנגיד משיריץ. בהשתדלותו ועזרתו שלם אביה את נשיו ויפתח מחדש את חנותו, ובחשאי נתן גם די כסף לסבלונות ולהוצאות החתונה, וגם — למתנות חתן בעד עצמו. אין לה סבה להתאונן על מזלה: בניה־חורגיה מכבדים אותה. הם ילדים טובים, בני־תרבות, שיד אם טובה נהלתם ועין אב צופה הליכות ביתו גדלה אותם. לבם נעשה מיד רגיל בה, הילדים הקטנים אוהבים אותה אהבת נפש. הנערים עוד זרים מעט לה — הם מתאבלים חרש על אמם ולא לרצון הוא להם לראות את אביהם דבק באשתו החדשה, ולכן היא מונעת את עצמה לדבר עם אישה דברי חבה בפניהם. עם בתו הבכירה של רבי שלמה היא חיה בידידות, מתיעצת אתה בעניני כלכלת הבית ומפקחת יחד אתה על הילדים הקטנים. אך היא עוד זרה לבעלה. אמנם היא אוהבת אותו מהרגע הראשון שראתהו: הלא הוא אמיץ ותקיף, שיש להשען עליו ולהיות בטוח בו! וכאשר הובילום לחופה ואחרי־כן השאירום לבדם בחדרם, נגש אליה וידבר אתה. לבה היה דופק אז בחזקה וחרדה בזרועותיו. היא אוהבת אותו ויראה מפניו, ואינה יודעת אם טוב הוא המעשה אשר היא עושה. היא מבקשת למצוא חן בעיניו, אך למורת רוחה, אין תכלית מעשיה במחשבתה תחלה. עוד איננה יודעת אותו ואינה יודעת במה להתרצות אליו. אינה יודעת איך נהגה אתו אשתו הראשונה, וגם אינה חפצה ללכת בדרכיה — היא חפצה ללכת אחרי שכלה ולנהג על־פי דרכה. אולם יש אשר נדמה לה, כי בעלה שקוע. עוד בזרועות אשתו הראשונה, והיא חפצה למשבו אליה ולזכות בו לעצמה. היא היתה מוצאה חן בעיניו, לו היו הם לבדם ואין איש אתם בבית. לו היו הם לבדם בבית, לבדם בחדר, לו גם בחדר קטן, אך אין איש אתם. הילדים מפרידים ביניהם, מרחיקים אותו מעליה ומסגירים אותו בזרועות המתה.... והיא בוכיה, על כי לא הפיל ה׳ לגורל לה, שאישה יהיה לה ולא יהיה לזר חלק בו. הן אף בת עניים זוכה לזה. אולם מיד היא נזכרת בילדות הקטנות, היתומות, היושבות על־יד השלחן, — ומה האשם בהן, כי אמן מתה עליהן ואיננה?

הילדים, בראותם את „דודתם" בוכיה, נגשו אליה, הם החלו למשוך אותה בבגדיה ולהסיר את ידיה מעל פניה. „אל נא תבכי, דודה", בקשו והתחננו. היא נשקה אותם והתרפקה עליהם, את הדמעות מחתה מעיניה ואל לבה באה השלוה. שמוח שמחה, כי לה בעל מכובד על־פני־כל ותקיף, ראשון בעיר, והיא על מולדה גאותה, והכל נעשה חביב עליה — כל אשר יצא מחלציו וכל אשר נמצא בביתו. אף מה שיד זרה הביאה הנה: מנורות־הכסף, הארונות, הנברשות, כלי־הכסף — כל מה שהיה זר לה עד־עתה ורחוק ממנה, יען כי לא ידה נטעה אותו בבית והעמידה אותו על מקומו, זה נעשה פתאם חביב עליה: ש ל ה הוא, והיא ראתה את עצמה עתה כבעלת־הבית.

חנה'לה בקשה למצוא חן בעיני בעלה. היא הביטה מסביב לה, אם הכל מוכן כראוי, כאשר אהב בעלה. ובראותה את השלחן הערוך לאורחים, והמנורות של נחשת־קלל אשר עליו, והנרות הנתונים בהן, וכפות העופרת אשר על־פני השלחן, ובהיותה רגילה בבית אביה, כי הכל יהיה יפה ומהודר ויבוא על מקומו בשלום, לכן לא יכלה לראות בבלע החול את הקודש, הולך ונדחק ובא אל־תוך השבת. עיניה אינן צרות באורחים העניים, אך כי ישבו בבלואי־הסחבות שלהם, סמוך אל השלחן הערוך ברוב הדר... זה היה עוד לפני הדלקת הנרות, ולכן צותה למשרתות לערוך לפני האורחים שלחן מיוחד בחדר־המבשלים ולתת עליו את המנורות של נחשת־קלל עם כלי החול, למען אשר תאכל היא ובעלה ובני ביתם לבדם בחדר־האכל והאורחים לבדם. היא חשבה, כי זה ייטב בעיני בעלה. הנה השלחן ערוך ברוב הדר, לכבוד שבת!

הבת הבכירה של רבי שלמה ירדה מעליתה כשהיא לבושה בגדי־שבת ומקושטה בתכשיטים. ובראותה את השלחן הערוך לאורחים בחדר־המבשלים, חרה לה על המנהג החדש, שאמה־חורגתה אומרת

להנהיג אחרי מות אמה. אך לא חפצה להגיד זאת ל„הודה"
ותחכה עד אשר ישוב אביה מבית־התפלה. ואף כי אהבה את
ה„דודה" ותחי אתה בידידות, בכל־זאת חפצה הפעם להנקם בה
מעט על רשתה מקום אמה. היא ידעה היטב, כי ירע בעיני אביה
רצון אשתו, להנהיג מנהגי אדנות ואצילות בביתם. אמנם חנה־לה
חפצה מתחלה להתיעץ אתה בדבר זה, אך התנחמה, בדעתה כי
הבת נמשכת תמיד אחרי אמה... ואגב — הרי היא פה בעלת־
הבית, והרשות בידה לעשות כחפצה.

בינתים באה השבת בצעדי מנוחה. הלילה פרש את כנפיו
השחורות על־פני הרקיע כיריעת־משי שחורה משובצה כוכבי זהב.
העירה עטתה צללים כהים, החנויות היו סגורות ומסוגרות ונרות
של שבת הציצו מן החלונות. מנוחת־שבת אחזה את כל בני העירה
כתרדמה מתוקה ונעימה... הנה יהודים שבים מבית־התפלה, וגם
רבי שלמה וחתנו וילדיו ומשרתי ביתו ולהקת האורחים אחריו.
במנוחה, בצעדי שבת, צועד רבי שלמה ומחליק בכפו על־גבי שערות
זקנו השחורות, הפרושות על פני צוארון כתנתו הלבן והמגוהץ ועל־
פני בגד־המשי השחור אשר עליו. היהדות מבהיקה מעל פניו. הוא
רואה את העניים מבין הגוים שבעירה, הנודדים בחוץ, שכורים
למחצה, בבגדי־החול שלהם, ולבו מצר עליהם, שלא עשה הקדוש־
ברוך־הוא חסד עמהם ולא נתן להם את השבת. הוא מתפלל בכל
לבו לאלהים, כי במהרה יבוא המשיח לגאול את כל באי עולם
מעבדותם, וכל העמים יקראו בשם ה' צבאות.

בבואו הביתה, ברך ב„שבת טובה" את כל בני הבית. בשחוק
שקט על פניה, הבא מלב מלא נחת, מקבלת חנה־לה את ברכתו
והיא עונה לו בחשאי: „שבת טובה, שנה טובה". רבי שלמה מרגיש
בקולה ובתנועותיה את כל חום לבה, השפוך כאור על פני גופה.
ובלב מלא שמחה הוא מברך בשלום את מלאכי השרת, שלוו אותו
הביתה. הוא מביט אל השלחן, המכוסה לבנים, אל מנורות הכסף,
ונותן שבח והודיה לאלהים על כל הטוב שגמלהו. ואיזו גאוה, גאות
הוד, ממלאה את כל לבו, הוא מתגאה ביהדותו, באלהיו ובתורתו;

שנתן לעמו ישראל. הוא רואה את עצמו כמלך בביתו. לא הגלה אלהים את ישראל אל בין הגוים, ירושלים לא נחרבה מעולם, בבל ורומי לא היו מעולם. וכשירת נצחון על כל שונאיו תמיד, כאילו שב זה עתה מבית־המקדש, וזאת היא ירושלים הקדושה שלו, הוא שר שירת „שלום עליכם, מלאכי השרת".

ופתאם הוא רואה את השלחן הערוך לאורחים בחדר־המבשלים. יגון ממלא את חדרי לבו על שבת קדשו אשר חוללה. הוא יודע עד־היכן הדברים מגיעים והוא מבליג על כעסו, לבלי הפר את קדושת השבת. הוא רואה את האורחים יושבים מסביב לשלחן בחדר־המבשלים וצערו הולך הלוך ורב. הוא מתביש בפני עצמו. „אורח נמשל להקדוש־ברוך־הוא ; המכבדו — כאילו נתן כבוד לבוראו", הוא נזכר בדברי רבו, הרבי מגוסטינין, שאמר לו פעם אחת. ומי זה הוא בעצמו, שישב על־יד שלחן מקושט ויפה, ויושיב כביכול את בורא העולם בחדר־המבשלים? אבל שבת היום. מבלי דַבר דבר הוא נגש אל השלחן, לוקח משם את בקבוק היין והכוס, נושאם אל חדר־המבשלים ויושב לו שם בין האורחים. ותיכף עמדו כל בני הבית ממקומותיהם וילכו אחרי אביהם שמה. איש לא העיז פניו להוציא הגה מפיו ולשאול. האורחים פנו לו מקום בינידם, והמשרתים החלו להעתיק שמה מחדר־האכל את הכסאות, הקערות ושאר הכלים. כולם ישבו על־יד שלחן־העוני עם מנורות נחשת־קלל אשר עליו, ומנורות־הכסף הגדולות האירו לבדן מתוך בושה בחדר הגדול.

בעלת־הבית התבוששה. אדם והורון נראו חליפות על פניה כל הערב הזה, ולא פעם טעתה בחלקה את המנות ליושבים על־יד השלחן. כולם החרישו ולא דברו דבר. אולם עוד מעט ורבי שלמה הרגיע אותם במבטי עיניו. אחרי אשר קדש על היין, בעת אכילת הדגים, התחיל להכנס בדברים עם האורחים וידבר אליהם דברי ידידות, כן הסביר פנים לילדיו והיטיב פניו לאשתו וידבר אליה כאילו לא קרה דבר. הוא השתעשע עם בניו הקטנים, החליק בכפו את השערות אשר על ראש בנותיו, ואת בניו שאל פרק בלמודיהם. הנה עוד מעט והתחילו הזמירות, וכולם שכחו, כי הם יושבים בחדר־

המבשלים. פני כולם שבו להאיר, כי לבם נרגע, והשבת אחזה הלאה את דִרכה הרגיל והחוגג.

אך חנה׳לה לבדה ישבה נוגה. וכל השתדלותו של רבי שלמה להרגיעה במבטי עיניו ודבריו שדבר על לבה עלו בתהו. היא ישבה נוגה וחלקה במנוחה את המנות ליושבים על־יד השלחן.

בשנכנסו אחר־כך שניהם לחדרם, נגש רבי שלמה אליה, החליק בכפו על ראשה ויאמר:

– אמנם נתבישת, חנה׳לה. אבל מה אעשה? אם את מכבדת אורחים, כאילו כבדת את הקדוש־ברוך־הוא. ומה חפצך הטוב: כי תתבישי את או בורא העוֹלם?

היא הורידה את ראשה לארץ ותען בהכנעה ובקול נשבר:

– איני יודעת עוד איך להתנהג. למדני, שלמה, למדני, ואהיה סרה למשמעתך.

ובדברה אחזה בכפות ידיו ותשק אותו תרש.

פרק שני.

ספר יחוסו של רבי שלמה.

על גליון חלק של חומש ישן, שנשאר בירושה מאבי האב הזקן, רשום ספר יחוסה של משפחת רבי שלמה. לא עתיקת ימים מאד היא המשפחה הזאת ונמשכת אך עד דורו של מחבר ספר „אור ישראל", שרשם על הגליון הזה, כי ביום ז' כסלו שנת תקל"ז נולד לו בעיר שיריץ אשר במדינת פולין־גדול בן שקרא שמו בישראל אליקום־געציל. סדר היחוס נמשך עוד עד הגאון „נודע ביהודה", שכידוע הוא מעלה בהקדמת ספרו את ספר יחוסו עד דוד מלך ישראל. ולכן לב רבי שלמה ובניו סמוך ובטוח והם מאמינים אמונה שלמה, כי מוצא משפחתם ממלכי בית דוד.

לא אדע כמה מן האמת במסורת המשפחה הזאת, אך זה הוא אשר אדע, כי בימי מסעי־הצלב, כאשר החלו יהודי אשכנז לעזוב בהמון את ארץ מולדתם לבוא לארצות הסלוים, יצאה גם משפחת רבי שלמה מעירה אחת קטנה באשכנז לעיר שיריץ שבמדינת פולין־גדול. בני העירה הזאת קראו למשפחה לבוא שמה, כי בחרו באחד מאבי אבות רבי שלמה לרב בעיר זו, כאשר היה אז מנהג מקובל בפולין, לקרוא להם רבנים מאשכנז. בני המשפחה הזאת נקראו במשך דורות רבים על שם עיר מוצאם, וענף אחד מגזע המשפחה הזאת נפרד בימי משול האשכנזים בפולין, שמהם יצאה הדת, כי יהודי פולין יוסיפו כנויים על שמותיהם, ואז קבלו בני ענף המשפחה הזאת את הכנוי „לַנְדוֹי".

במשך דורות רבים ישבו בני המשפחה הזאת על כסא הרבנות

בעירה זו, והרבנות עברה בירושה מאבות לבנים. הם לא היו היראה במחיה, כי אם סחרו את הארץ והיו ביניהם גם עשירים מצויינים. והיה המנהג, כי כאשר זקן הרב ובא בימים וקרבו ימיו למית, אז הקים את אחד מבניו, שמצא אותו ראוי לכך, להיות ממלא מקומו, ובעצמו עלה לירושלים למות שם, ובנו הממלא מקומו התחיב לשלוח לאביו כסף חוקו כל ימי חייו. בני־העיר עשו אז משתה גדול לכבוד הרב העולה ארצה הקדושה, ובשעת המשתה ברכו ב„מזל טוב" את הרב הזקן, שזכה לראות את בנו יושב על כסאו; ולמחרת היום בבוקר לוו כל בני העיר את הרב הזקן ואשתו הרבנית על דרכם, והרב היה יוצא את העיר רגלי, כדי לקים מצות „עולה רגלי".

רב מאד מספר רבני המשפחה הזאת שמצאו מנוחתם כבוד בהר הזיתים, אשר למול הר הבית. אולם רבים מהם הפליגו בדרך בשעת חירום, כשהדרכים היו מסובבים בגיסות, ומצאו את קברם בדרך, ולא נודע מקומם איה, עצמותיהם נפזרו על פני בתי־ קברות שונים, סבין העיר שיריק וירושלים. הם לא זכו כי תצעד רגלם על עפר הארץ.

כה נמשכה שלשלת ההורות מאות בשנים עד בוא ה„אסון". ממלא מקומו של בעל „אור ישראל", אליקים־געציל, שאביו רשם על הגליון את יום הולדתו, עליו, בעל מות תרי״ף, אשר יצא סמעו בעילבו עזב פתאם את אשתו ובניו, את בית־מדרשו וספריו ויצא לברלין, שהיתה אז מקום מומאה, החמנא ליצלן, כי שם גר הרמ״ד, ושם יצא לתרבות רעה.

ממנו ואילך נפסקה השלשלת, שלשלת הרבנים־סוחרים. בניו של בן־ממר זה יצאו מפני הבושה לערים אחרות, התרחקו מן הרבנות והיו לסוחרים. אביו של רבי שלמה אמנם הגיע למדרגת „שוחט", אבל לא למעלה מזה, וגם אל משרה זו, שנשא על שכמו, הגיע רק מפני שעמדה לו זכות יחוסו. אור התורה נטל מהם, וגם בשדה המסחר לא עשו ידיהם תושיה, ומפני שפל המצב של אביהם נשבח גם מקור מחצבתם. על רבי שלמה מרננים עד היום, כי בימי נעוריו היה נושא

עגלים לשחיטה. אך הוא אינו מתביש בזה, ולהפך, עד היום, בכל ליל פסח, בשבתו על הסדר וכל בני ביתו מסביב לו על יד שלחן הערוך בכל טוב, הוא מספר לפניהם את דבר התשועה הגדולה, שעשה הקדוש־ברוך־הוא עמו בימי נעוריו, אשר על ידה הגיע לעושר. כי הוא היה אומר, שבליל הסדר מחויב כל יהודי לספר לא אך את הנסים שעשה הבורא־ברוך־הוא עמנו בצאתנו ממצרים, אלא גם את כל הנסים והנפלאות שהקדוש־ברוך־הוא עושה עמנו בכל רגע ורגע.

וכה היה מספר:

„זה שנים רבות, כאשר הייתי עוד עול־ימים, אחרי חתונתי, עשה ה׳ עמדי נס. סחרתי אז בתבואה בשותפות עם אדם צעיר אחד. במוצאי שבת שלפני הפסח הבאנו את ענין השותפות אל קצו, ובבואנו חשבון, ראינו, כי לא מגיע לי כלום. בכיסי נשארו אז חמש פרוטות נחשת, שהותירה אמכם, זכרונה לברכה, מהוצאות השבת. שלשה ימים לפני החג לא היה עוד בביתי מאומה לצרכי החג, ואורח ליום־טוב הייתי נוהג לקרוא אל שלחני, ובכל־זאת שמתי בטחוני בשם־יתברך, כי לא יעזבני. ממחרת היום ההוא היה יריד בעיר. הלכתי לבית־התפלה להתפלל תפלת שחרית. בשובי משם, נטלתי ידי לשתי חלות לחם קטנות, שקנתה אמכם, טעמתי מהן, ברכתי ברכת־המזון ויצאתי החוצה. אמרתי אז בלבי: „רבונו של עולם! שותפי עזבני, וכסף אין בידי; היה נא אתה לי לשותף. אנכי אעבוד, ואתה תשלח את ברכתך, וכל אשר ארויח נחלק בינינו". גם פרוטה אחת לא היתה בכיסי, אך בטחוני בה׳ היה רב. ידעתי נאמנה, כי ימין ה׳ תתמכני, ואמרתי אל לבי: „את אשר אפגש לראשונה — אקנה גם בלא פרוטה!" פגעתי באכר נושא עגל על שכמו. הוא חפץ שני רובלים במחירו. אני נותן לו עשרה, והוא חפץ עוד שני זוזים. לקחתי את העגל על שכמי ולא התבוששתי, אף כי מוצאי ממשפחה מיוחסת והייתי נחשב אז לצעיר נכבד בעיר, ומיד אחר החתונה וכל בני העיר ידעו אותי. נשאתי את העגל על שכמי עד ובאי לפני ביתו של ליבוש המלוה ברבית. „הליה לי במשכון זה שלשה רובלים!", אמרתי לו. הוא הלוה לי את הכסף ואני שלמתי

לאחר ויצאתי שוב החוצה לסחור. קניתי תבואה, פולים, עופות, כל מה שבא לידי. והשם־יתברך שלח לי את ברכתו. בערב פסח עשיתי חשבון ואת חלקו של השם־יתברך שלמתי עד לפרוטה אחרונה, כי חלקתיו לעניים, ואני ואשתי הכינונו את הכל לחג הפסח ביד רחבה, ואורח קראנו אל שלחננו ונשמח בשמחת החג. בכיסי נשאר גם סכום כסף לימים שלאחר החג. כעבור ימי החג, אמרתי לבוראי: כי תהיה שותף גמור לי — זאת לא אוכל, הן אשה ובנים לי ועלי לדאג להם, כי יגיעו לאיזו תכלית. אך ככל אשר תושיע לי, ככל אשר תמצא ידי— הלא יהודים אנחנו!... יצאתי אל אחד הכפרים, אל ה„פריץ" אשר שם, ורובלים אחדים בידי ועבדתי... בעשותי את מעשי עם ה„פריץ" לא חתמתי מעולם את שמי על כתב־ההתחיבות, ואלהים לא הביאני אף פעם לידי כך, שאשנה את דבורי, לו גם היה בזה כדי להצילני מהפסד רב, הפסד כל הוני. ומאז עד היום הנני חי ואין לנו על מה להתאונן, ואני מקוה לאלהים ומאמין בו, כי לא יעזבנו גם מכאן ולהבא".

פניהם של עוזר'ל בנו של רבי שלמה ובתו יאדימו מבושר ואת ראשם יורידו לארץ, בספר עתה רבי שלמה על־דבר העגל שנשא על שכמו בימי נעוריו. אולם רבי שלמה מתגאה בזה, ומוכן גם עתה, בלי חשוב אף רגע אחד, לו קרהו אסון, חלילה, ואבד כספו, להחל מחדש לשאת עגלים.

כה כבש לו רבי שלמה את דרכו בחיים בכח הבטחון שלו. עוד לא עברו אז הימים הטובים, שימי השוק היו מלאים אכרים ועגלות. ה„עסקים" התגלגלו אז ממש ברחובות. ה„פריצים" שבסביבה לא ידעו עוד את העיר, מוצאיה ומבואיה, והם היו צריכים להיהודי. יושרו ואמונתו של רבי שלמה היו נודעים למרחקים. אדם שלא חתם מעולם על כתב־התחיבות ולא נשבע מעולם אף על דבר־אמת. וכבר קרה המקרה, כי רבי שלמה עזב הון רב בידי אחד משותפיו רק מפני זה, שיצא דינו להיות נשבע ונוטל. השבועה היתה על דבר ברי, שכל בני־האדם ידעו כי הדין אתו, והוא בכל־זאת מאן להשבע, והפסיד את כל ממונו. „השם־יתברך ימלא חסרוני", היה אומר. וכך

הזה, בחצרות ה„פריצים" היה מכובד מאד. הם נהגו אתו כעם אדם הדומה להם. והוא היה יהודי המכיר את ערכו. פעם אחת קרה, כי אדון אחד צעיר, שלא הכיר עוד בו (זה לא־כבר קבל את אחוזתו בירושה מאבותיו), בישו, לא בקשהו לשבת ופנה אליו בלשון „אתה". מבלי דבר דבר - פנה אליו רבי שלמה עורף, עזבהו לנפשו ויסע לדרכו; אף כי היה יכול להרויח בעסק זה של ה„פריץ" ממון רב, כי ה„פריץ" היה מוציא את מעותיו להוללות ומכר את נכסיו בחצי חנם, בכל־זאת לא חפץ רבי שלמה לבוא אתו בדברים — עד היום הזה.

כשנגש רבי שלמה לאיזה עסק בחצרות ה„פריצים", או בא לפניו בביתו ענין מסחר, היה דורש מתחלה, אם לא הסגו בחדרה או סותרים יהודים אחרים. ואם רק נודע לו, כי יהודים נושאים ונותנים בענין זה, או שמה תיכף מעליו ויעבור. הוא לא הסך מעודו בחררת חברו, ואם קרה לו דבר כזה מבלי דעת, מסר אחרי כן את הרֶוח לאשר לו. מנהגיו אלה עשו לו שם בסביבה, ויחל להזכיר לו זכות אבות. אביו השוחט, העני, לא נזכר עוד, ואביו זקנו, בן־המטר, נשכח כמת מלב. הנה קמו עתה מקבריהם אבותיו הגדולים, הרבנים־הסותרים, אנשי השם, ובעל „אור ישראל" בתוכם, שהגינו בחכמתם וצדקתם על העיר, ורבי שלמה היה לנגיד גדול ולנושא כתר היחוס בעירו.

ועין בעין ראו, כי השם־יתברך חפץ בעזרתו. הברכה היתה מצויה בביתו, ובכל אשר פנה — ה' הצליח בידו. אשתו ניחה היתה אשת־חיל. כל ימי השבוע נסע ממקום למקום, בכפרים ובעירות, לסחור את מסחרו, והיא עשתה את ביתה אכסניה לעניים. איש לא יצא רעב מביתה. היא הספיקה נרות לבית־הכנסת ולבית־המדרש. כשאשה עניה ילדה — באו לניחה, לקבל ממנה מעט "מרקחת טובה, כף מרק וכדומה. היא היתה הראשונה לכל דבר שבצדקה: נדבת־כסף, כתנת לעני או סדין נקי ליולדת עניה. מעודה לא הוציאה בגדים ישנים מביתה למכירה, לכל חג וחג תפר החיט בגדים חדשים לכל בני הבית, והישנים נתנו לעניים. ומי שהיה זקוק לגמילות־חסד (קטנה, כי הגדולות נפלו בחלקו של רבי שלמה בעצמו), היה בא אל

נ.ז.ה, בארונה היו מונחים טבעות וסיכים ושאר מיני תכשיטים, שעניי עם לוו עלידם כסף ויתנום במשכון. בכל ערב יום־טוב היתה מחזירתם להם, והמשכונות שלא נפדו נתנו במתנה לכלות עניות ליום חתונתן. לשמוש לא נתנו, רק לדברים שבצדקה.

והיה נראה בחוש, כי ברכת ה' בבית והשפע יורד עליו מלמעלה. בכל שנה נפקדה אשתו בפרי בטן. המיניקות והאומנות לא עזבו את הבית, סעודה אחת באה בעקב חברתה... וכפרי הבטן כן, להבדיל, גם פרי הבקר והצאן ושאר חיות־הבית. והבית היה מלא שפע של אכל, עד שהתגלגל בחצר. כל התרנגולים והתרנגולות של יושבי העיר מצאו את מזונם בחצר רבי שלמה. ובכל־זאת, כאשר קנה רבי שלמה את הקרקעות, שהיו שיכים בשבבר הימים לאבותיו, נוחי עדן, והתחיל לבנות עליהם את בניניו, הוציאה ניחה אשתו, עליה השלום, אמתחת מלאה רובלי כסף, שקבצה על־יד בלי דעת אישה, ותתן לו להוצאות הבניה.

אך אור התורה לא שב אליו, רבי שלמה בעצמו לא היה למדן מעודו, כי עוד בימי נעוריו שם אל המסחר פניו, וכאשר בא באנשים, התחבר עם בעלי־בתים, דיגים, קצבים, יהודים פשוטים, אף כי החסידים שאפו למשכו אליהם ורגילים היו להזכיר לו יחוס אבותיו. הוא חלק להם כבוד, אך לא אהבם. „אני לא אהיה לחסיד, — היה אומר,— עוד לא הגיעה השעה; אולי יהיו בני בימים הבאים לחסידים" (הוא נתכון לחיים'ל, בנו הצעיר, שממנו יחל אור התורה להופיע מחדש במשפחתו). הוא היה נוסע אל הרבי מגוסטינין, שהיה נחשב בסביבה ל„רבן של נשים", והחסידים התלוצצו בו, יען כי רק יהודים בעלי־בתים פשוטים היו נוסעים אליו.

אבל הרבי מגוסטינין היה אוהב ישראל ואהב דוקא להתחבר עם יהודים פשוטים, בעלי־בתים, דיגים, קצבים וסוחרי סוסים, ומדי שבת בשבוע היו באים אליו עם נשיהם וטפם, וביתו היה אז כעיר נצורה. הם אהבו את הרבי כנפשם ונלחמו בעדו, והרבי עזר להם על־ידי אמירת תהלים. כבוא אליו יהודי ויתנה לפניו את צרותיו ותלאותיו, עמד בפנה והתחיל לקרוא יחד אתו בספר התהלים –

פסוק אחרי פסוק, והיה נראה בחוש, כי נחלץ היהודי מצרתו ותשועתו באה. בבית הרבי הזה נהגו מנהג בעלי־בתים ואף התפללו בנוסח אשכנז. ויהודי הסביבה אהבו מאד את הרבי, היו נוסעים אליו ושופכים לפניו את לבם, והוא ידע את כל עסקיהם ועניניהם ונהל אותם בעצה.

אל הרבי הזה היה גם רבי שלמה נוסע, ככל היהודים הפשוטים, וכאשר ילדה אשתו זכר, היה שולח לו דגים על־ידי שליח מיוחד. ולכן היה רבי שלמה חביב על כל בעלי־הבתים שבעיר והמתיקו עמו סוד והיה לאיש עצתם, גם בחרוהו ל„בורר" בדברי ריבות שבין איש לרעהו. ובכל מקרה אשר קרה בעיר, והיה צריך ישוב הדעת, כגון סכסוך שנפל בין שותפים או בשדוכים בין מחותנים, היו באים אל רבי שלמה. דבריו היו נשמעים לכל בני העיר, כי עליו גאותם — רבי שלמה, העשיר הראשון בעיר ושלשלת היוחסין, התחבר אליהם, התפלל עמהם יחד ונסע עמהם יחד אל רבי אחד. כה היה רבי שלמה גם למנהיג הקהלה.

וכאשר מלאו ימי אשתו ניחה ללדת ותקש בלדתה, לא היה רבי שלמה בביתו. מה גדלה אז המבוכה בעיר! בכל בתי־התפלה הודלקו נרות; יהודים בעלי־בתים עזבו את מלאכתם ויבואו לבית־הכנסת ויעמדו בתפלת „תהלים". נשי העיר כסו את עין הרחוב, וצעקותיהן ובכיתן עלו השמימה. ובצאת הדוקטור מן החולה וירם ידו למול השמים, — לאמר, אך לה' התשועה, פרצה יללה רבה, עד כי גם אבן מקיר זעקה מרה.

השמים התקדרו אז עבים, עוד מעט ובא גשם, — והנה נראתה בקצה הרחוב עגלת רבי שלמה, השבה מדרכה. בראות הנשים את העגלה, רצו מהר לבשר לחולה, כי בעלה בא. למראה המון הנשים שלפני ביתו קפץ רבי שלמה מעל מרכבתו וירץ לביתו. הנשים בשרוהו תיכף את דבר האסון והוא נכנס לחדר אשתו בעוד אדרתו עליו.

היא עוד הספיקה לפני צאת נפשה להחזיק בידו ותאמר אליו:
„שלמה, אם אחרי מותי תקח אם־חורגת לבני, השתדל שתתנהג ברחמים עמהם ועם העניים שבעירה, ושמנהגי ביתי לא ישתנו מאשר היו בהיותי בחיים. וזוג של עניים תקח, והם יובילו את בתי אל תחת חופתה במקומנו".

כל ילדיה עמדו או מסביב למטתה, ובשמעם את דבריה פרצו בבכי. היא עצמה ברגע ההוא את עיניה ותמת.

ללויתה באו כל בני העירה, כל החנויות סגרו על מסגר, כל בני ה„תלמוד־תורה" וכל בחורי בית־המדרש הלכו אחרי מטתה. הבחורים העניים אכלו בביתה איש איש יומו, ולנערי ה„תלמוד־תורה" תפרה מדי חג בחג בגדים ונעלים. את קברה כרו לה עליד קברי הרבנית, וכל בחורי בית־המדרש ונערי ה„תלמוד־תורה" אמרו קדיש לעלוי נשמתה, הדין הספידה הספד מר, כי היתה כאם לכל יושבי העיר.

זה קרה שבועות אחדים לפני חתונת בתה. האומללה, היא לא זכתה להוביל את בתה אל תחת החופה. בעירה יצא הקול, כי בחמאה מתה. פעם אחת שכחה להחזיר לכלה עניה את תכשיטיה, שהיו מונחים אצלה במשכון, והכלה נכנסה לחופה בלי תכשיטים ותתבייש בפני החתן, והקדוש־ברוך־הוא זכר לה את עונה, ולא זכתה להוביל את בתה אל תחת החופה. אבל בזה נמחה עונה בעולם הזה.

את בתו הבכירה נתן רבי שלמה לאיש למען יחסו. בחפצו להשיב אליו את אור התורה, שהאיר לפנים במשפחתו, נתן את בתו לבחור עני, שגם לא היה ממשפחת יחסן, אך „עלוי". הוא נתן לו נֶדה כמה וכמה אלפים ומזונות על שלחנו כל ימי חייו. והחתונה (שנערכה וזמנה לשלשה ירחים) — בתת רבי שלמה את בתו הראשונה לאיש — מי שלא ראה החתונה זו, לא ראה חתונה יפה מימיו. עוד

שבוע ימים לפניה התחילו ימי המשתה לעניים, שבאו מקרוב ומרחוק, מכל הסביבה. המחותן והכלה בכבודם ובעצמם שמשו את האורחים. את המאכלים בשלו בסירות ובדודים גדולים על האש בחצר, ומבית־המדרש הוציאו את השלחנות והספסלים והציגום בחצר לפני האורחים. רבי שלמה ובתו יצאו במחולות לפני הקרואים. אחרי כן עמדו שניהם, האב ובתו, משני קצות השלחנות, חגורים סינורים מלאים רובלי־כסף שחלקום לקרואים העניים, רובל לאיש, רובל לאיש.

והחתונה בעצמה! התהלוכה לבית־החיים, לקרוא לאם המתה לבוא לחתונת בתה: רבי שלמה הלך ראשונה, אחריו בתו, ואחריהם מחצית בני העיר, אנשים, נשים וטף, שבאו אל הקבר. לתפלת „אל מלא רחמים", בעמוד הכלה מתחת חופתה, הביאו את רבי בצלאל מסוכמשוב, ששמו היה נודע למרחקים. וכאשר התאספו המחותנים, החלו להכריז מצד הכלה את שמות הרבנים, הלוקחים חבל בחתונה, ומספרם נמצא מגיע לעשרים. כל אלה צונפי מצנפת־שער, ולכן לא רצה רבי שלמה לפרוש מן הצבור וישם גם הוא מצנפת־שער על ראשו ולבש קפוטת־משי. מפני האבל לא נגנו בלי־הזמר בחתונה, אולם רבי שלמה נתן למנגנים בכלי־הזמר את שכרם. בדחנים ומגידים באו מכל עברים, לשמח חתן וכלה ולהספיד את אם הכלה. ובערב, בשבת הכלה באולם הגדול בין עציצי פרחים, כאשר עמד רבי בצלאל מסוכמשוב ויתפלל תפלת „אל מלא רחמים" בעד נשמת ניחה, פרצה יללה נוראה כבלוית מת. אחריו קרא הבדחן את נשמת המתה, שתבוא ותברך את בתה לפני החופה. הנשים צעדו לאחוריהן ופנו מקום להאם המתה; הכלה הסתירה פניה במטפחתה ותבך מרה. והיה נראה בחוש, כאילו ניחה המתה צועדת בתכריכיה הלבנים בין שורות הנשים, נגשת אל הכלה, מניחה את כפיה המתות על ראשה ומברכת אותה. באולם שררה דממת מות וגם הנרות כמו האירו עתה אור כהה.

ורבי שלמה הקים את צוַאת ניחה לפני מותה: קרא לזוג של עניים ואתם יחד הוביל את בתו הבכירה לחופה. בעיר אמרו, כי זו היתה האשה, אשר ניחה, עליה השלום, בישה אותה, בשכחה

להחזיר לה את תכשיטיה לחופתה, וזה בעלה,— וכיון שבאה לידי בושה על־ידי ניחה, זכתה עתה כי היא ובעלה יובילו את בת רבי שלמה הבכירה לחופה.

מיד אחרי חתונת בתו התחיל רבי שלמה לחזור אחרי שדוך לעצמו. הנה בית מלא כל טוב ונכסים רבים, בלי עין הרע; ורבי שלמה בעצמו: יפה־תואר וגבור־כח — אין אדם כזה שרוי בלי אשה. ובהיותו עתה העשיר והחשוב בעירו — אמר להביא אל ביתו בת־נדיב, אשר תנהל את ביתו ביד רחבה, כניחה, ותהיה אם טובה לבנים־החורגים. השדכנים רצו לשדכו בבת רבי שמואל גרוסגליק מעיר קולו. הוא ידע את המשפחה הזאת משכבר הימים, משפחה נכבדה בישראל, שלשלת היוחסין. לרבי שמואל היו בנות אחדות — ועסקיו בימים האחרונים הלכו ורופפו. בעיני משפחת גרוסגליק ישר הדבר מאד. ורבי שלמה הזיל זהב מכיסו, תמך באבי ארוסתו, פתח את חנות־הארג שלו מחדש וגם ליתר בנותיו דאג ידאג.

הנערה היתה עוד צעירה לימים, בת תשע עשרה שנה. וכאשר הציגו את החתן לפניה, בכתה. ואולם רבי שלמה תפס את ידה וישאלה, אם הוא מוצא חן בעיניה, והבטח הבטיח אותה, כי בביתו ייטב לה, וילדיו הנעימים יהיו נוחים לה, והוא לא יתן לעשות לה עָוֶל, חלילה. והוא נתן לה עגילי שוהם יקרים ב„שכר־חתימה". הנערה נתרצתה. מראה היהודי בעל העינים השחורות והזקן השחור מצא חן בעיניה, אך היתה יראה מפניו, ולא יכלה לדבר אתו בלשון „אתה", ועד היום, ירחים אחדים אחרי חתונתה, והיא כבר הרתה לו, אינה מרהיבה בנפשה עוז לפנות אליו בלשון „אתה", וה„אתם" על שפתיה תמיד.

פעם אחת לא שב רבי שלמה ליום השבת לביתו (הפעם הראשונה בימי חייו). בני ביתו הבינו, כי הוא היה ל„חתן". השבת נהפכה להם לאבל, כאבל תשעה־באב, וכל בני העיר נדו להם.

אחרי כן, כאשר שב רבי שלמה לביתו, ספר להם, כי בקרוב תבוא ה„דודה" אליהם, והוא בקש מהם, כי יהיו נוחים לה, כי היא נפש עדינה ובת טובים, והיא תהיה להם לאם נאמנה וראויה היא למלא מקום אמה.

ואת החתונה צוה רבי שלמה לעשות כיד העשירים, כיאות לנערה בתולה. „אמנם אני אלמן,— אמר,— אבל היא בתולה ולא חגגו עוד את חג חתונתה". ואף כי הוא מצדו לא הזמין כל קרואים לחתונה, ובני ביתו גם לא ידעו מתי חל יום זה, בכל־זאת צוה להכין לו מלבושי כבוד ליום החופה, כעלם צעיר. וכסף רב השאיר בידי חותנו לתכלית זו. הוא צוה להכין לו לבנים חדשים ומצעות חדשים, לבל יעלה לפני הכלה זכר אשתו הראשונה ותופר שמחתה. „בעבורך הנני עוד בחור" — אמר אליה בשחוק.

ובנסעו אל חתונתו, לא ידע מזה איש בביתו. הוא הגיד לבני ביתו, כי נוסע הוא לליפסיאה ליום־השוק ויתמהמה שם שבועות שנים. איש לא נסע אתו, ומעל שכמו הסיר את כל סבל ביתו ופנה מכל אשר אתו, כאילו לא היה מעודו בעל אשה ובנים. הוא נתן לבו כולו לשמח את הכלה.

החתונה היתה כיאות לגביר גדול. כאן נגנו גם כלי־זמר. היפות שבין בנות העיר באו לשמח את הכלה, והבחורים — אל החתן. הוא ישב בין הבחורים, כאילו לא היה אלמן, אך בחור צעיר. וכאשר הובילוהו לחופה וזקנו השחור ועיניו השחורות נוצצו והוא לבוש בגדי משי חדשים וראשו חבוש מצנפת־שער חדשה ומתבונן בכלתו הצעירה והיפה, העומדת על ידו — אז נראה באמת כבחור צעיר.

וכאשר נשארו לבדם בחדרם והוא קרב אליה, החלה הנערה לאהוב אותו ולהתגעגע עליו, כאשר תתגעגע כל נערה על אלוף נעוריה.

פרק שלישי.

הרהורי תשובה.

למחרת בבוקר, ביום השבת, כאשר אך עלתה השמש על פני הרקיע והחלה ליבש את העצים והסלעים מרסיסי הטל, שירד עליהם לילה, הלך רבי שלמה הלוך ושוב בשדרת האילנות הקטנה שבתוך גינתו, כשהוא לבוש את שמלת־הבוקר הרחבה של משי וכפה של סַמִים על ראשו, וישתקע במחשבות על־אודות אשתו ובני ביתו. רבי שלמה נזהר מאד לבלתי חשוב בשבת־קדש מחשבות חולין על־דבר עסקיו או מחשבות המביאות לידי עצבות – הן שבת היום לה׳. ובהיותו שמח על כל אשר אתו ומסביב לו, היה מודה. ומשבח לבוראו על החסד שעשה אתו, ומעומק לבו התפלל, שלא יביאהו לידי נסיון. ובנגנו בקול דממה את נגינתו, שהיתה רגילה על לשונו, כשהוא צועד בידים מופשלות לאחוריו, הסתכל בפֵרות האילנות, שהחלו להתבשל, ובפרחים שצמחו ועלו תחת רגליו, ויאמר בלבו: ראה, כמה נפלאים מעשי אלהינו! מלוא כל הארץ כבודו.

בינתים הביאה המשרתת אל המרפסת שבגינה כוסות מה, שהוכן כדת מערב שבת. רבי שלמה ישב לו במרפסת, שפתחה היה יוצא אל הסימטא. וברגע זה בא שמה רבי יחזקאל, שכן קרוב, היוצא ונכנס בביתו של רבי שלמה, חצי סרסור וחצי סוחר, שהיה מצפה תמיד לחסדיו. רבי יחזקאל היה כבן־בית בבית רבי שלמה. הוא היה רגיל לבוא מדי שבת בשבתו בבוקר אל גינתו של רבי שלמה לשתות כוס מה, והיה מספר לו כל החדשות שצמחו בעירה במשך כל ימי השבוע. וכאילו ירא לבל יקדמנו בזה אחר, הוא קם בבוקר השכם,

מתהלך בסימטא ומחכה לפתיחת תריסי החלונות של רבי שלמה. בהודעו, כי רבי שלמה כבר נעור משנתו, הוא בא אל הגינה לברכו ב„שבת טובה" ולשתות את כוס הטה. רבי שלמה רומז לו בידו לשבת ומצוה למשרתת, כי תגיש לו כוס טה.

— ומה נשמע חדשות, יחזקאל?

יחזקאל, כנראה, המתין לשאלה זו. ורבי שלמה הבין ברגע, כי יש ליחזקאל חדשות ונצורות, לספר לו, כי מרט את שערות זקנו בקוצר־רוח — החדשות נקרו במוחו.

עתה, בראות יחזקאל כי רבי שלמה מחכה למוצא פיו, נסה להבליג על תשוקתו; אולם הוא לא יכול למשול ברוחו ופרץ בשטף לשון:

— בעירנו קרה מקרה בלתי טהור כלל, רבי שלמה; עוד נהיה ללעג ולקלס בעולם, הכל ישיחו בנו.

רבי שלמה מחכה לדבריו בסקרנות גדולה:

— מה־זה קרה?

— חרפה לספר, רבי שלמה.

גם בעלי־בתים אחרים כבר חכו בסימטא לצאת רבי שלמה מחדר משכבו, למען ספר לו את דבר המקרה. ובראותם, כי יחזקאל קדמם וכבר הוא יושב בגינה, נגשו אל פתח הגינה, הכניסו את ראשיהם בין האילנות וברכו את רבי שלמה ב„שבת טובה".

כראות יחזקאל את בעלי־הבתים באים, התיָרא לבל יקדמוהו הם, ויתחיל לספר חרש:

— רבי ליב־בֶּר, הדין שלנו, נתפש בדבר עברה גדולה.

— במה? — תמה רבי שלמה.

— חרפה לספר. עוזרי העגלונים והדיגים תפשוהו. כל העיר כמרקחה, מעשה רע.

בינתים והנה נטע העגלון פה, בקולו הרחב והעבה. חרה לו על שקדמהו יחזקאל לספר לרבי שלמה את דברי החדשות, אלא שהוא מתאפק בפני רבי שלמה בכל כחו, ומכניס את ראשו בין שיחי הגינה.

— שבת טובה, רבי שלמה, — הוא מתחיל בקול הדומה לקול רעש אופנים על אבני הסימטא, — בוַדאי כבר שמע רבי שלמה, הנה

יחזקאל הרידהו פה.

יחזקאל מתחיל עתה לספר את המעשה על אפניו, אולם נמע מפסיקו:

— מה הוא מספר שם! שמעני נא אותי, רבי שלמה. הלכני אתמול לרחוץ בנהר, אני והוא, — הוא רומז אל אחד מצעירי הדיגים, שקרב ברגע זה אל הגינה, חרד ומתביש בפני רבי שלמה וירא לפתוח את פיו. — השעה היתה מאוחרת, אמת, השבת כבר עברה כברת־ארץ גדולה, הנרות כבר היו דולקים בחלונות, ועל־פני כר הדשא בין האילנות כבר היה ערב. ומה לעשות, רבי שלמה? באנו בשעה מאוחרה מן הדרך, ובבגדי הארוה הלא אין לבוא לבית־המדרש, ובכן הלכנו לרחוץ בנהר, להטהר שם מן החלאה. וכאשר עלינו מן המים, ראיתי מרחוק כאילו איזה דבר זוחל בין האילנות שמעבר לנחל, ככלב תועה. חשבתי, כי אלה הם הגנבים, שגנבו את מנורותיו של מנדריק בשבת שעברה, ועתה הם מוציאים אותן מן האדמה. אמרתי אל איזיק׳ל: „השתטח על האדמה בין הדשאים!" השתטחנו על האדמה בין הדשאים, והנה נשמע עוד הקול העולה מבין השיחים. הלכנו על גחון בדממה, עד שבאנו אל עבר הנהר — ושם באנו בדממה אל בין השיחים הסבוכים. חשך היה על פני הארץ, הדשאים היו לחים, והנה מבין השיחים עולה מֵנקה, הנכרית מן השוק. הנני מתבונן מסביב לי — והנה אוי ואבוי לראשי! רבי ליב־בר הדין בבגד־המשי, ומצנפת־השער שלו נפלה מעל ראשו. „רבי! מה מעשיך פה?" — אני שואל אותו, והוא לא יענה דבר. פאותיו מזדעזעות והוא חִוֵר כסיד. „רבי! מעשים כאלה אתה עושה?" — אני צועק בקול גדול ותוקע לו בפעם הראשונה בידי אל לחיו, עד כי היא עוד עתה בוערת כאש. „אל הרב!" פתחתי את חגורתו, כרכתיה מכביב לגופו ואקחהו על שכמי, והוא — רומז בידו אל איזיק׳ל — רק אחרי ה„שקצה", שברחה וראשה פרוע, וגופה נוטף מים. ונשאנום העירה: אנכי — את הדין, והוא — את ה„שקצה". הביאונום אל הרב והצגנום לפניו: „רבי, אותם תפשנו!" חפצתי עוד אתמול לבוא הנה ולספר לרבי שלמה, אך השעה היתה מאוחרה.

— כן היה הדבר, רבי שלמה! — מתפרץ מפי איזיק'ל הדיג, שעבד בצבא ועומד לפני רבי שלמה כלפני פקיד־הצבא, כף ימינו בצד כובעו ומנענע בראשו.

— הֵיכם, הֵיכם, — עונה יחזקאל בשם רבי שלמה לבעלי־הבתים הצעירים ורומז להם בידו, כי ילכו לדרכם. אך הם אינם שומעים בקולו ונשארים עומדים על־יד גדר הגינה.

פני רבי שלמה חורו מעט, הוא הוסיף לשבת על־יד השלחן ויהביט על סביבו כבלי כל מחשבה ורעיון. עוד מעט ונשמע מן החלון הפתוח, היוצא אל הגינה, קול התורה של חתנו, שישב באולם עם חיימ'ל ולמדו את שיעורם בגמרא לפני התפלה. נשמע גם קולו של עוזר'ל. רבי שלמה נכלם מעט על שבתו פה בגן לשמוע שיחות יושבי קרנות על־דבר מקרים בלתי־טהורים כאלה, ויקם ממקומו ויאמר: „שבת טובה, יהודים", ויבוא הביתה.

בבואו הביתה, ראה רבי שלמה את חנה'לה אשתו, שכבר נעורה משנתה. צוארה הלבן, המחֻטב שיש, ושדי־בהט שלה, המרוקמים גידי תכלת דקים, הציצו מן המטה. עיניה הגדולות היפות פתוחות ומביטות אליו באהבה ומחליקות ברוך וחום על פניו ועיניו. כנראה, התקרבה אליו חנה'לה במשך הלילה ונעשית דבוקה בו יותר, וכבר סלחה לו את זה שחטא לה אמש. אבל רבי שלמה לא יכול לגשת אליה, אחרי השיחות ששמע בחוץ... בראותו את חנה'לה, עברה אותו רוח טהרה פנימית ושמחה גדולה מלאה את כל חדרי לבו, ויודה וישבח את בוראו על זה. הוא נכנס אל חדרו, החליף את בגדיו בבגדי שבת ויבוא אל האולם, ששם ישבו חתנו ובניו על־יד שלחן־אמפיר רחב וגדול, המכוסה מפת־שבת רקומה בחוטי זהב, ולמדו בקול. רבי שלמה ישב בראש השלחן והתחיל לעבור על פרשת השבוע.

בשבת רבי שלמה על החומש, לא היתה נפשו שוקטה כבפעם בפעם. המעשה, ששמע בגינה, הביא מבוכה בלבו ויוציאהו מרשותה של שבת־מנוחה. רבי ליב־בר הוא האברך היותר־מצוין בעירה. הוא נחשב לעלוי, ועוד בימי בחוריו סמכו רבנים את ידיהם עליו, כי יהיה מורה הוראה בישראל. הוא היה בן־עניים והיה לחתן לבת

איש עשיר. אמנם אשתו לא היתה יפה, היא עורת עין אחת, אך חיתנו הבטיח לו ארוחת־תמיד על שלחנו. ואולם עשרו של חותנו כלה כענן וילך. הוא פשט את הרגל וימת מרוב תלאות אשר עברו עליו, וישאר אחריו חובות רבים לפרוע. הזוג הצעיר פתח חנות למעשי־ארג. האשה היתה הרוכלת, והוא הגה יומם ולילה בתורה, עד כי לא ארכו הימים ושמעו יצא בכל הארץ. הרב ירא מפניו, כי בערבי שבתות וימים טובים, בעת שבני־האוז הצעירים מטריפים לרוב, ומספר שאלות־חכם שבעיר מתרבה, באו גם אליו בשאלות שונות, והוא הורה לאיסור ולהיתר. הוא היה נודע בעיר גם לאיש צדיק. הוא היה יושב־אהל ולתפלתו ולעבודתו את ה' אין חקר, — ולכן מגוהו בני העיר לדין. שמו הלך הלוך וגדול. הוא היה צדיק תמים, התענה בה"ב, ובימי „שלשת השבועות" ישב בלשכת בית־הכנסת חלוץ נעלים ויתקן „חצות". כמעט קט, והעם התחיל לבוא לפניו בפתקאות ופדיונות. והנה מעשה נורא כזה — השערות תסמרנה! הוא נלחם את יצרו הרע, נלחום נלחם, — ונפל לפניו חלל...

— „אל תביאני לידי נסיון" — התפלל רבי שלמה בלבו, ועל זכרונו עלו הנסיונות שהוא נתנסה בהם. הטוב הוא מרבי ליב־בר? אלא מה? אין איש יודע מחטאיו. אמת הדבר, כי מיום הזדוגו אל חנה'לה יצרו הרע עזבו. אבל בחיי אשתו הראשונה ניחה, באכסניות ובבתי־מלון בדרך... וכמה פעמים עבר על „לא תחמוד", כי השביע עיניו בנשים נכריות... ומעשיות בשפחות... הוי, השטן לכדו ברשת. הוא רשע, ובמה זכה כי ישב עתה פה בבגדי משי לפני החומש, וחתנו ובניו על ידו, ושם תעדה אשתו את כליה ככלה לבוא לבית־התפלה?...

הוא נסה להבריח ממנו את המחשבות האלה — הלא שבת היום! ולכן התעמק בפרשת השבוע, אך תמונות מתמונות שונות התיצבו כמו חיות לנגד עיניו... אלהים, מה נבזה הוא! רגש של בוז לעצמו וגועל־נפש אפפוהו. הוא קם ממקום מושבו והתחיל להתהלך בחדר אחת הנה ואחת הנה כשהוא מרוד ושקוע במחשבותיו, וכל

מעשיו הנסתרים עמדו לנגד עיניו. ואחרי כן, כאשר נכנס אל חדר אשתו וירא אותה עומדת לפני הראי בשמלת־המשי השחורה ונותנת על צוארה את הפנינים ואת סלסלות הרקמה הלבנות – היתה בעיניו כבת־אצילים, כבת־מלכים, והוא היה בעיניו כנער־משרת, שאינו שוה לעמוד בד' אמותיה. הוא לא ההין עתה גם לגשת אליה...

להבריח מעליו את רעיונותיו, – הקדים רבי שלמה ללכת היום לבית־המדרש, ובבואו שמה עמד על מקומו בכותל־המזרחי סמוך למקום הרב. וקודם שהחל החזן את תפלתו בצבור, הוציא ספר „חובות הלבבות" מהעמוד שלו ויעין בו ויחשוב מחשבות על עצמו, על היצר־הרע, איך על האדם להתרחק מן החטא. ובעת התפלה והקריאה בספר־התורה אך תפלה אחת היתה בפיו: רבונו של עולם, הסר מעלי שמן רע ואל תביאני לידי נסיון!

בין כה וכה ובית־המדרש נמלא אנשים מפה לפה. שבת היתה לה'. קרני השמש האירו אור בהיר יותר מבימות החול. היה צר וחם מרוב עם. מעזרת הנשים השקיפו הנשים היפהפיות ועל ראשן שביסים משובצים אבני חן. החזן עבר לפני התבה ויִנגן בקול ערב, וקול הנערים נחר מקרוא „אמן, יהא שמיה רבא". אחרי כן החלה מכירת העליות. היהודים חשקו בהן ורדפו אחריהן, עד אשר עלה מחירן עד כדי דינרי זהב. האחד התחרה בשני, כאילו היה בזה משום עסק נכבד. שני חניכי חיטים קנו מצות הוצאה והכנסה ויעלו בטליותיהם אל הארון. כל הנמצאים בבית־המדרש הביטו אחריהם: הנה איך נשתנו העתים, עד כי חניכי חיטים קונים מצות פתיחת הארון! פני הנערים החניכים אדמו כתולע. החזן לקח מידם את ספר התורה וירימהו לעיני העם. היהודים שמחו בספר התורה, שהיה עטוף עטיפת שבת ומעוטר עטרה של כסף, נדבת רבי שלמה לחתונת בתו. כל־אחד נשק את ספר התורה מנשיקות פיו, ונשאו אותו אל הבימה, והחזן החל לקרוא לתורה, נקראו: בעלי־בתים, גבאים – ראשי העיר. הקורא, בחור מהעיר מלַוָה, בעל־דקדוק מובהק, קרא בנעימה והטעים בכל מלה ומלה את הנגינה. הנאספים הסתכלו בחומשיהם ונהגו הנאה

מרובה מטוב טעם קריאתו.

וכשהנאספים היו עסוקים בענין „כי תקרב אל עיר להלחם עליה וכו' לא תשחית את עצה" – קמה מהומה גדולה בבית־המדרש. נשמעו קולות יהודים, הקוראים: הוציאוהו החוצה, החוצה! ואל בין הנאספים נדחק איש צעיר, חִור ופצוע. קפוטת־המשי אשר עליו קרועה, שערות פאותיו וזקנו מרוטות, ולוח לבו נראה מבין קרעי כתנתו, פניו היו פצועים ושותתים דם, וחבל עבה חגור על מתניו, – בזרועותיו הערומות, הדקות והזבות דם חצה לו דרך בין ההמון, עלה על הבימה, והכה בכף ידו על השלחן ויצעק: יהודים! חוטא אני! נתתי ליצר הרע לשלוט בי, עד כי הטני מדרך הישרה! יהודים! כל הקללות שבתוכחה יחולו על ראשי! הכוני! פצעוני! יהודים! – ובדברו נפל מלוא קומתו ארצה לפני ספר התורה.

בבית־המדרש היתה מבוכה גדולה, בעלי־הבתים קראו ממקומותיהם: הוציאוהו החוצה, הוציאוהו! ומיד באו עגלונים אחדים, הרימו אותו מן הארץ ויוציאוהו אל הפרוזדור.

עוד מעט והנאספים שקטו. התפלה לאלהים הלכה ונמשכה. הקורא בתורה כלה את קריאתו, והחזן החל להתפלל תפלת מוסף. אולם רוח המתפללים לא היה עוד אתם, כי כולם מחשבותיהם נתונות למקרה שקרה, ומהפרוזדור נשמע בפעם בפעם קול רעש וקול המולה.

רבי שלמה עמד על־יד עמודו ופניו מכוסים בטליתו. הוא חשב את חשבון נפשו, כי באמת גם עליו לעשות במעשה היהודי, לעלות על הבימה ולהתודות על חטאיו לפני כל העדה ולהתנפל על הארץ להיות כאסקופה הנדרסת לפני כל רגל. ובכל־זאת לא היה יכול רבי שלמה לצייר בדמיונו תמונה זו, שהוא עומד על הבימה ומתודה על עונותיו. ואחרי ראותו את הדין בבגדיו הקרועים עומד על הבימה, נרגע רוחו כמעט ויאמר אל לבו: ככה הננו, בני־אדם. האדם הוא מלא עון, כולנו מלאי עון, ואלהים יש בשמים, שיסלח וימחל לעונותינו, והוא מוחל וסולח! כי לולא היה הוא אל רחום וחנון, איך היה האדם מתקים בעולם? הן בכל צעד מצעדי רגלינו

הננו חוטאים לו, במחשבה או במעשה...

בטחונו באלהים הרגיע תיכף את רוחו וכרגע והוא היה שלם ושָלו כבראשונה. בסתר לבו גם בז לדַין, שהתבזה בפני הבריות. אם חטאת, התפלל לה' – אמר בלבו – ולמה אתה מרעיש בזה עולמות?

בצאת רבי שלמה מבית־המדרש, ראה את הדין שוכב אצל הפתח חִור כסיד וכתנתו קרועה, וכל עובר עליו מכה אותו או יורק בפניו, ביחוד הרבו להכותו עוזרי־העגלונים ונערי הקצבים. נטע העגלון ואיזיק הדיג עמדו עליו וספרו בקול רם, איך תפשוהו אתמול ויכוהו ברצועות־עור עבות שאחזו בידיהם.

בראות רבי שלמה אותם עומדים ומכים את הדין, גער בהם:

– מדוע אתם מכים אותו? מה המעשה הזה אשר: תם עושים? האתם טובים ממנו? האתם הצדיקים?

הנערים בושו מדברי רבי שלמה, שמו את רצועותיהם על מכנסיהם וילכו לדרכם.

– לך הביתה, שוטה! – גער רבי שלמה בדין, ששכב במתעלף על הארץ.– אם חטאת, התפלל לאלהים, והוא ימחול לך. ולמה אתה מרעיש עולמות?

הדין התרומם וָקם על רגליו.

– ליזר, בריל, הוליכוהו אל ביתו – קרא רבי שלמה לשני נעריו, שומרי סוסיו, אשר התפללו את אדונם יחד בבית־המדרש – וראו לבל יגע בו איש לרעה, וצוו על אשתו בשמי, כי לא תתן אותו לצאת מן הבית. השמעתם?

– שומעים אנחנו.

שני הבחורים כארזים לקחו את הדין בזרועותיו ויוליכוהו הביתה דרך העירה, וכשנגש אליו אחד הנערים להכותו, הרימו קול זעקה: הניחה־נא, הניחה־נא! רבי שלמה צוה לבלי להכותו.

ודי היה בדברים האלה, כי ישוב היהודי שלם ובלי פגע לביתו.

רבי שלמה שב בינתים מבית־המדרש עם בני ביתו. לבו שקט. והוא שב אל מנוחת שבת. בדרכו הביתה הוא נפגש עם השוחט־החזן

שבעירה, שהיה חסיד גדול, והלכו יחד בצותא חדא. השוחט נאנח ויאמר:

– כל זה הוא, רבי שלמה, כשאדם מאמין בעצמו ובוטח בכחו. אמנם הוא היה יהודי גדול, אבל כל מי שגדול מחברו, יצרו גדול הימנו, ואל בינתך אל תשען. השטן נלהם בו, התאבק עמו, עד אשר יכול לו.

– אבל איך ירד למדרגה כזו? איך לא היה ירא לנפשו?

– התחשוב, כי מהיום התחיל הדבר? מי יודע כמה מחשבות זרות קדמו לזה, בשעת הלמוד ובשעת תפלה, וכל תפלותיו ותורתו היו לתועבה, לקרבן לשטן, רחמנא ליצלן.

– הן שבת היום, רבי מרדכי, – הפסיק רבי שלמה בדבריו – ואסור להצטער. אם יהודי נכשל חלילה בעברה, עוד יש לו תקנה – מתנחם בינתים רבי שלמה בעצמו, – הן התשובה מכפרת. איך אמרו חכמים: „במקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד"... עוד לא שכחתי לגמרי את משנתי. והרבי מגוסטינין אמר לי פעם אחת, כי אין יהודי נקי מכל שמץ חטא, כי נוח ליהודי שיהיה איזה פגם בנשמתו, למען יוכל להיות יהודי אמתי, בבחינת לב נשבר ונדכה. וכמו שעץ השדה לא יגדל אלא אם כן עומד תחת כפת הרקיע וגשם וברד יורדים עליו מלמעלה, והרוחות מנשבות מסביב לו, ועפר ואדמה מתדבקים בקליפתו, כן גם היהודי. צדיק גמור, שאין בו כל פגם, נקל לו לבוא לידי גאוה, הוא יתגאה על הכל ויבטל הכל. אני יודע יהודים כאלה, רבי מרדכי. אולם יהודי שיודע כי יש פגם בנשמתו, לבו נשבר ונדכה בו. אני אומר לך, כי הדין שלנו עוד יהיה צדיק גדול. על היהודי לדעת הכל: גם את הגשם, גם את הסערה, בעץ השדה. צדיק גדול ויהודי גדול הוא הרבי מגוסטינין. מה טובים ומחוכמים הם דבריו, כי „על היהודי להיות כעץ השדה. על נשמתו לטעום טעם הכל, טעם עברה וטעם מצוה". כן, רבי מרדכי, אין בנו נקי וטהור לגמרי מן החטא, כל אחד מאתנו יש לו פגם בנשמתו – שבת טובה, רבי מרדכי, שבת טובה!

כבוא רבי שלמה לביתו, שבה שכינת השבת להיות שורה עליו. הוא מצא תנחומים לנפשו בדבריו לרבי מרדכי, שיצאו מפי אותו

צדיק, הרבי מגוסטינין, בעת שהתנצל לפניו רבי שלמה פעם אחת כי יצרו הרע הולך ומתגבר עליו... הוא נזכר בדברי רבו, ושמחת נפשו ואומץ רוחו שבו אליו כקדם. וכאשר שבה אשתו מבית־התפלה, וחוט של חן היה מתוח על כל יצורי גוה, לא ראה שוב את עצמו כחוטא ואשם, אך נגש אליה, תפס את ידה ויאמר לה חרש: „שבת טובה, חנה׳לה, חיי בטוב ובשלום!" והיא אף היא ענתה לו חרש: „שנה טובה לך, שלמה, יהי רצון שנרוה יחד נחת!" אלה היו דבריהם הנאמנים, שנאמרו בחשאי. ורבי שלמה ישב ברחבה אל השלחן, הערוך בחדר הגדול לו ולאנשי ביתו ולאורחיו. וחנה׳לה, בחפצה למצוא חן בעיני בעלה, הושיבה את האורחים על־יד השלחן בתוך, ותשם גם לפניהם כפות כסף וסכיני כסף. ושַבתו של רבי שלמה הוכנה בהרחבה והיתה דשנה ושמנה. לא לחנם נהרו שמה אורחים ממרחקים, להיות קרואים לשלחנו. עוד כל ימי השבוע טעמו טעם הפשטידא שאכלו בבית רבי שלמה. חנה׳לה גם חפצה להראות את כחה בפני בעלה, כי לא נופלת היא כבעלת־בית מאת אשתו הראשונה, ובית אביה הן היה בית־נדיבים, ועל שלחנם עלו מטעמים, והנה נזכרה בכל המטעמים והממתקים, שהכינה אמה לימי החגים, ותעש כמוהם לשבת.

רבי שלמה נהנה מסעודה טובה ורחבה. החלו להגיש אל השלחן ראשי שבוטאות; נתחים גדולים נתונים במרק קפוא. וכוסות יין־שרוף באו לאחריהם. אחרי הדגים נראה על השלחן כבד פתות בבצלים וגלדי שומן ומעורב בשומן אוזים ופלפלין עליו למעלה. ריחם נדף למרחוק. אחרי הבצלים נעשתה הפסקה קטנה, שלחו להביא את תבשילי החמין שנטמנו בבית־הנחתום. לעת־עתה מזמרים זמירות. רוח האורחים התרומם קצת אחרי כוס היין־השרוף. רבי שלמה נכנס עמהם בדברים ושח אתם על־דבר המקומות הרחוקים שמהם באו. ויהודי אחד מספר מעשה באחד מל״ו הצדיקים, שנד ממקומו. הוא ידע אותו והכיר בו. נפגש אתו בדרך וארח עמו לחברה ביערות. הצדיק ההוא מתחפש כפעם בפעם עד כי אין מכיר בו. חיים׳ל הנער מתבונן באורחים בעיניו הנוצצות: מי יודע. אולי צדיק זה יושב עתה בתוכם, ואולי

גם אליהו הנביא בכבודו ובעצמו. המעטים המה ספורי המעשיות, שקרא על־דבר אליהו הנביא, הסובב בשוקים וברחובות, בכל מקום שיהודים יושבים, כדי לחלצם מן המצר? ולבו נמלא רגשי כבוד גדול לאביו, שמזמין אורחים רבים לשלחנו, והוא גומר: כשאגדל ואהיה לבעל־הבית, אז אלך גם אני בדרכי אבי ואכבד אורחים כמוהו. מגישים עתה את הפשטידא, ששומן נוטף ממנה, את הקיבה הממולאה, את תפוחי־האדמה, את האוזים הצלוים ואת הדיסא השחורה. ולפני כל־אחד מהמסובים עומדת כוס יין. היין ההגרי הטוב של מוקיה נועד למברך ברכת־המזון על הכוס. בשבת זו כבד רבי שלמה בברכת־המזון את הזקן שבין האורחים. אחרי המאכלים השמנים האדם חש עיפות בגופו והוא מתענג על מי־לימונים וממתוקק לקצת שנה. כעבור חצי שעה הננו מוצאים את רבי שלמה במטתו, כשהוא מכוסה שמיכה לבנה וזקנו הארוך והשחור יורד על־פני הסדין הלבן — ואשתו, עודה לבושה את החזיה של משי השחורה וחרוזי הפנינים עודם על צוארה ועגילי השוהם באזניה, יושבת על שפת המטה, מסתכלת בחבה בעיניו העיפות, שתרדמה נופלת עליהן, ואצבעותיה הדקות משתעשעות בשערות זקנו. שחוק נעים מאד מרחף על־פני רבי שלמה, וככה הוא עובר מתוך שחוק ממה שבהקיץ אל מה שבחלום...

כעבור שתי שעות והנה יושבים המלמדים בבית רבי שלמה ומחכים לו; הם באו אליו לבחון במעמדו את בניו — תלמידיהם. אחרי שישן רבי שלמה את שנתו הוא קם ובלבבו מנוחה ושלוה. שערות פאותיו וזקנו לחות, הוא יושב בכרסא וספר החומש הגדול לפניו ובוחן את בניו בלמודיהם. על־יד השלחן יושבים חתנו ובניו ולומדים את „שיעורם" בקול. השמש מפיצה את נגהה בחלונות הרחבים הפתוחים. בסימטא שורר רוח של שבת. העגלונים כבר קמו משנת־הצהרים ויושבים לפני פתחי בתיהם; בנות העיר בשמלות־השבת שלהן כבר הולכות לשוח בסימטא, אשה אחת עטופה מטפחת טורקית הולכת בנעימות לבית קרוביה, לברך אותם ברכת שבת. כולם מטים אזן לקול התורה, המתפרץ מחלונותיו של רבי שלמה אל הסימטא וחפץ אחד בלב כולם, כי בניהם יזכו לגדולה כזו, שזכה לה רבי שלמה.

עוד מעט ובאים המבקרים הראשונים בבית רבי שלמה לכבוד שבת: הדודה גיטל׳ה עם ליזר אישה. אלה הם קרובי אשתו החדשה, הגרים פה בעיר, מנכבדי העירה ועשירֶיה, שנתנו במתנה לבית־המדרש את תמונת ה„מזרח״. הנה רבי ליזר צוארון מגוהץ עליו ומדבר „אשכנזית״. אחריהם בא שותפו של רבי שלמה, רבי אשר, עם אשתו. גם הוא נחשב על נכבדי העיר, הוא מדבר מעט ושומע הרבה. עוד מעט ומופיעות בחדר מטפחות־שבת, שהובאו מליפסיאה, וסלסלות רקמה יפות מהעיר קַליש, עגילי־זהב יהודיים עתיקי ימים, סיכתאות רחבות, שרשרות־זהב ארוכות, עינים יהודיות ופנים יהודיים. באים יהודים רחבי כתפים, לבושים קפוטות אטלס נוצצות וצוארונים מגוהצים וזקנם שחור מבהיק. הגברים באים לבד והנשים לבד. ומיד ועל השלחן נראה בקבוק יין „טוקיי״ ופֵרות שזה עתה נתבכרו ל„ברכה״: גרגרים אדומים וענבי שועל, שסביב מפוזר מפוזר עליהם. לילדים אין מספר. כל היהודים בני משפחה אחת. הנשים מתלחשות בחשאי, מספרות בעניני משפחה, והגברים – בעניני העיר והכלל. השבת נכרת בכל מקום ובכל פנה.

הגיע זמן בין־השמשות. חרש, מתוך צער עוזבת השבת את ערי ישראל והולכת לעולמה. החמה בוערת באש אדומה בקצה השמים – הגיהנם הוסק, ואליו מביאים עתה את הנפשות החוטאות... האור דועך בחדר. יהודים מתהלכים לשיח בחוצות, ו„אלהי אברהם״ שוכן בערפל דק על־פני העיר. זה היא ענן הצער ההרישי על חורבן בית־המקדש, הפרוש על־פני ערי ישראל עם הסעודה השלישית של שבת. חנה׳לה עומדת על־יד החלון, מביטה אל הסימטא, העוטה ערפל, וחושבת על־דבר זה שיוצא מחלציה... הנה לא יארכו הימים ותהי לאם. בורא העולם יהי למשגב לה ולמשען לה לכל תבוש... בחדר עלטה. אין שם איש. חתן רבי שלמה הלך אל הרב, לאכול אתו את הסעודה השלישית, ויקח אתו את חיימ׳ל. הילדים נכנסים אל הבית. ובלבה היא מתפללת: רבונו של עולם, תן לי חן ושכל טוב בעיני בעלי ובעיני ילדיו, מלא את לבבם אהבה וחסד אלי, למען אוכל להיות להם לאם טובה ונאמנה, ובשכר זה תחַיני ותזכני

להיות אם לילדי במני...

רבי שלמה שב מתפלת ערבית. „חנה'לה – אַיך ?“–„הכבו שבתּ מתפלת ערבית ?“ ותפלת „אלהי אברהם“ נשמעת מתוך החשכה. עוד מעט ונדלק הנר הראשון ורבי שלמה מברך ברכת „הבדלה“

אחרי ה„הבדלה“ מצוה רבי שלמה לקרוא אליו את יחזקאל הסרסור שכנו ואומר אליו: יחזקאל, לך וקרא לי את ליב־בר הדין.

– את החוטא, העוכר ישראל, לביתך – הלום ?

– עשה כאשר צויתי. בבקשה ממך. אך אל יִוָדע מזה דבר לאיש. הנני מבקש ממך חסד.

יחזקאל אינו מוען הרבה. הנה לילה, ולכן אין לו להתביש ללכת יחד את הדין ברחוב. הוא נכנס אל רבי שלמה, בשעה שהדין עמד על־יד הפתח ודם קרוש עוד על פניו ובגדיו קרועים.

– שמע נא אלי,– אומר רבי שלמה אל החוטא,– אם יחטא איש לאלהים, עוד לא אבד נצחו, עוד שערי תשובה פתוחים לפניו. יודע אני, כי תשוב בתשובה גמורה. בן־אדם נפתה לעצת יצר־הרע. כולנו לא טובים ממך, כולנו אך בשר ודם. אין צועקים על לשעבר, מה דהוה הוה. בקש רחמים מאת ה' ויסלח לך. רחץ את פניך מן הדם ורב לך לעשות דברי הבלים, להתנפל על הארץ בבית־המדרש. ה' רואה ללבב. בני העיר בודאי ירדפו אותך עד חרמה ויקפחו את פרנסתך, ולכן עצתי עתה, כי תדור בביתי, תלמד את בני תורה. אנכי אתן לך בשכר הלמוד ששה רובלים לשבוע. התתרצה לזה ?

הוא לא ענה דבר, אך זרם גדול של דמעות פרץ מעיניו.

רבי שלמה קרא אליו את אשת הדין, שבאה אחרי אישה. לבה היה נשבר בקרבה ושבעה חרפה יותר על בעלה. פניה היו לוטים במטפחתה, שמשם נשמע קול בכי: יראה נא רבי שלמה את אשר יסרני אלהים, אשר המר לי שדי מאד! ומה יהיה לילדי ?

– חדלי לבכות וראי לבל ישוטט עוד בעלך בחוצות. קחי מידי שמר של עשרה רובלים והעבירי את כלי ביתך וכל אשר לך אל ביתי. יחזקאל יַראך את החדר שתגורו בו, שם בעליה, על יד בית־תפלתי, בעלך יקבל בשכרו ששה רובלים לשבוע, ילמד את בני תורה, וחסל

פרק רביעי.

יום השוק.

ביום הראשון שלמחרתו לא עזב רבי שלמה את עירו, כדרכו מדי שבוע בשבוע. נסע לא נראה במרכבתו לפני ביתו בלוית שני הסוסים הברודים־אמוצים. רבי שלמה נשאר הפעם בביתו ליריד הגדול, אשר אחרי חג „יוחנן הקדוש", המתחיל ביום השני ונמשך שמונה ימים. הנה זה היריד הגדול בעירה וכל סוחרי הסביבה נוהרים אז אליה.

הנה עבר הקציר, האכרים קצרו את תבואת שדיהם ויאספוה אל ממגורותיהם, ועתה הם באים העירה למכרה; בכסף שהם מקבלים מחירה קונים להם — זה פרה לחליבה וזה חזיר, לפטמו בימי החורף ולמכרו בימי האביב. זה מביא סוסו, שאין לו עוד צורך בו, אחרי כלותו עבודתו בשדה, למכרו ולקנות לו אדרת־שער לימי־החורף. באים הנה סוחרי־סוסים מהערים אשר מסביב וקונים סוסים, למכרם לאשכנזים. הסוחרים באדרות־שער כבר חכרו להם לפני שבועות רבים מקומות בשוק לעמוד שם את מרכולתם, ומאז־הבוקר נשמע קול רעש אופני עגלות על רצפת־הרחוב. בהן באים סוחרי העירות הקטנות אשר מסביב. בשומם על־פני העגלות הרחבות את ארגזי סחורותיהם, המוטות, הכלונסאות ומפרשי־הבד, לעשות מהם אהלים לסחורתם, באים חיטים, הסוחרים במלאכת־ידם, סנדלרים, עושי־כובעים ועושי אדרות־שער. כל אלה באים את סחורתם, שהכינו במשך כל ימי־הקיץ. כל־אחד ממהר למצוא מקום־מעמד לחנותו ותוקעים אהלים. יושבי־המקום, התושבים, כבר קנו להם שביתה במבחר המקומות באמצע השוק, ואת בני הערים האחרות דחו לשוק הסוסים או החזירים, ולא

קמטה אחת פרצה היום לרגלי זאת, ולא פעם באו אל רבי שלמה, להתאונן על בני עירות אחרות, המחזיקים בעמדות התושבים, ורבי שלמה שלח בכל פעם בעלי־בתים אחדים, לחלק את המקומות לפי ה„חזקה".

בבית רבי שלמה היום – מחיה נפשות. ליום־השוק באו שני מחותניו, אחד עני ואחד עשיר. אבי חתנו, יהודי עני מגוסטינין, אשר ילוה גם עתה כפעם בפעם שטר־כסף בן־מאה ממחותנו, ורבי יואל ברכהן, סוחר־צאן נודע מפלוצק, מחותנו של עוזר׳ל בנו הבכור. הוא הביא ליום־השוק בני־בקר למכרם ל„פריצים" שבסביבה, לשם פטום; בני־בקר אלה נקנו בשותפות עם רבי שלמה. ועוד סוחרים באו – שותפים לרבי שלמה בעסקים אחרים, וסתם יהודי סרסור שבא לירִיד – נכנס מתחלה אל רבי שלמה, הנה שם יבוא לידו איזה „רֶוַח". כל אלה ממלאים את בית רבי שלמה, והמשרתות מבשלות את החמיץ של סלק מאז הבוקר. החדר מלא אדרות־גשם ויהודים מארבע פנות העולם באו הנה ועושים פה מסחר וקנין. עתה מכינים סעודת־צהרים גדולה לכבוד שני המחותנים. חנה׳לה הצעירה חפצה להראות, כי היא בעלת־הבית חרוצה, והיא עסוקה מאז האיר השחר בחדר־המבשלות עם נערותיה המשרתות יחד. ובכל־זאת יש לה פנאי גם לשוחח את אורחיה ואת עניי־העיר, הבאים לרבי שלמה ללוות ממנו רובלים אחדים בגמילות־חסד ליום־השוק.

כל העירה מחכה בכליון־עינים ליום־השוק, המביא ליהודים חצי פרנסתם. ומנהג היה בידי רבי שלמה להחליף בערב יום־השוק שטר של מאה רובל בשטרות קטנים, להלוותם לסוחרים עניים ביום השוק. לפנים היו נוהגים להלוות לעניים במשכון, כמו שעון, טבעת, מנורת־כסף, אשר החצי לא נפדה והחצי הוחזר לימי־החג. אך אחרי האסון שקרה לניחה, עליה השלום, לא חפץ רבי שלמה, כי אשתו החדשה תלוה במשכנות, שאפשר להכשל בהם ולבוא לידי חטא, ויגזור אמר להלוות בלי משכנות. עוד במוצאי־שבת לקח שטר בן־מאה, החליפו במטבעות קטנות וקרא אליו את חנה׳לה, נתן את הכסף בסינורה ויאמר לה: „קחי והלוי לעניים ורשמי על פסת־ניר כמה ולמי". במצוה

זו החזיקה ניחה, ועתה עברה לאשתו החדשה. כפעם־בפעם באה אשה עניה וקוראה אותה לסור לרגע מהכירים. התבשילים לסעודת הצהרים קרובים להתבשל, והשלחן הגדול נמתח ומושיבים בתוכו את הגסרים הרחבים בעלי־הכרסים ועורכים אותו לשני מנינים של יהודים. סוחרים, עשירים ועניים, יושבים מסביבו. שני מחותניו של רבי שלמה יושבים לשני צדיו של בעל־הבית. מחותנו העשיר בזקנו הרחב ושרשרת הזהב אשר על כרסו יושב בהרחבה ומדבר עם רבי שלמה על־דבר עסקים מזמני־קדם ושותפים שהשתתפו עמו בסחורה בשבבר הימים, כי הוא ורבי שלמה סחרו את הארץ לארכה ולרחבה. והמחותן העני, סוחר־חטים קטן, יושב בהכנעה ורואה בגדולה שזכה לה בנו, לבו רוה נחת, אולם ירא הוא לפתוח פיו ולדבר בקול, כי נכנע הוא לפני היהודים העשירים ואינו יודע במה זכה לשבת בראש השלחן. אך בכל פעם שיכונן מבטו אל חתנו של רבי שלמה, אמץ לבו ירב וגאות נפשו תגדל, כי זכהו אלהים בבן כזה.

סרסורים מציעים עסקים שונים. זה יודע על־דבר אחוזה, שיש לקנותה בחצי־חנם, והשני שמע על־דבר מאתים שקי תבואה, שיש להתעשר בהם עושר רב; השלישי — „פריץ" אחד שוקד על דלתותיו יום־יום וקורא אליו: הבה לי קונה ליער. ועוד אחד צריך לעשרת אלפים רובל בשביל איזה אדון, והמלוה יקבל במחירם כל מה שיחפוץ בו. הסוחרים יושבים ומחרישים, שומעים את דברי המסחרים וכל־אחד מסתכל בפני חברו וחושב בצנעה על־אודותם. ויהודים בעלי עסקים קטנים יושבים והוגים כבוד לעסקים הגדולים, המתגלגלים פה על־פני השלחן. והבל גדול יעלה מן המרק, וחנה׳לה, חגורה סינור רחב, מחלקת בעצמה את המנות למסובים מתוך קערת בשר גדולה, ובראותה את הסוחרים, היושבים מסביב לשלחנה, ובשמעה על־דבר העסקים הנכבדים, המתגלגלים פה, לבבה ירוה נחת. והמסובים מעיפים עיניהם כפעם־בפעם בחשאי באשה הצעירה והיפה, ובסתר־לבם הם מתקנאים ברבי שלמה, בר־מזל כזה....

לפנות ערב באה החבריא מגומבין. הם חוכרי־גנים וסוחרים גם בדגים, הנצודים בנחלים הגדולים. יהודי כזה בא וריח תפוחים עמו.

התפוחים שיש לו עסק עמהם כל ימות השנה. בין שערות זקנו השחור והעבה, החדות בקוצים, טמור סוד הנחל הכהה, שממנו הם שולים את הדגים. חלקם בין אלה מהיהודים שאינם יראים את הגוים ולא טעמו מעודם טעם גלות. כל ימיהם גדלו על־גבי קרקע, קרקע הנחלים הכהים, בצודם שם את הדגים, ואדמת הגנים הרטובה, בשמרם שם את פֵּרוֹתיהם. פניהם וידיהם שזופי שמש, עד כי נראים כיצוקי ברונזה מוצקה. לכל־אחד מהיהודים האלה לא פחות משנים־עשר ילדים והוא חי את מספר ימיו עלי־אדמות בלי כאב וצער, מרויח כדי פרנסתו עד רגעו האחרון ובן־שבעים הוא עוד מוליד בנים. בני־גומבין אלה הם התקיפים בכל מקום בואם. הכל יראים מפניהם, כי נקל להם לתפוס בכלונס ולהכות בו על ימין ועל שמאל. ולכן הם מקילים מאד בדיני חזקת המקומות בשוק ואינם שמים אליהם לב. אך יבואו לשוק הם יורדים מעגלותיהם בטבור השוק, האבות על הבנים, מפילים את האהלים של בני־העיר ומעמידים שם את שלהם ופורשים בהם את אדרותיהם למכירה. הנה פרצה מהומה בשוק ונשי התושבים באות וקדרות של מים רותחים בידיהם ושופכות את המים על הרוצחים הגומבינים, החפצים לכבוש את העולם. אולם סוף־סוף נסוגים תושבי המקום אחור מפני בני גומבין, כי יראים את ידם החזקה.

באו גם „נשי" גוסטינין. ליריד נוסעות משם על־פי־רוב הנשים, יען כי בעליהן עסוקים בתפירת בגדים וכובעים למכירה, יושבים כל ששת ימי המעשה על מכונות התפירה הנושנות, אשר אינן תופרות עד אשר משקים אותן היטב שמן, ולכן כל המכנסים והבגדים היוצאים מתחת המכונות הללו נוטפים שמן. ומפני שידי בעליהן עסוקות תמיד בעבודה, הנשים גם מנהלות את עניני העיר. בעליהן יראים מפניהן. הבעלים בעלי קומה נמוכה הם, חוטים דלי־בשר, והנשים, להפך, בריאות וחזקות. לבתולות גוסטינין יצאו מוניטין בעולם והכל יראים מפני מתנת ידן, כי מפורסמות הן בבת ידיהן, וכל אחת מהן אוכלת כשלשה גברים. מי שלא ראה חדר־מבשלים של בת־גוסטינין, לא ראה נקיות מימיו, כי בנות־גוסטינין כחן במתניהן למרק את חשוקי

הנחשת של החביות באשלג ואת נסריהן בעפר, עד כי הכל מבהיק ונוצץ תמיד. ולכן בוחרים להם בחורי־גומבין לרוב נשים מבין בנות־גוסטינין. הם ראוים זה לזה ואינם יראים איש את רעהו... ובבוא נשי־גוסטינין אל השוק את אהליהן, גם „רוצחי" גומבין נסוגים אחור מפניהן. אמנם הם בלי ספק „רוצחים", אבל יודעים הם על־פי הנסיון, כי את נשי־גוסטינין לא טוב לבוא בריב.

באים נערי־הקצבים מזיבלין, הקונים בהמות להובילן ללודז למכירה. מקלות עבים בידיהם ובתי־שוקיהם של עור מגוהצים — מפניהם תחרד העיר. כשהם מתראים בשוק, הם רואים בבנות־גוסטינין, לבחור להם „כלה" מביניהן.

בקצבי־ז׳יבלין מתחרים סוחרי־הסוסים מקרושניויץ. מכנסי־עור עליהם ומגפיהם עשוים לפי מדת רגלם ובידיהם שבטים קטנים. הם באים ליריד לקנות סוסים, להעלותם אחר־כך לאשכנז. מפניהם חרדים גם הקצבים הז׳יבליניים ואחד מהם מביט לנכח רעהו:

— ומה נשמע בז׳יבלין שלך, זאב־המים?

— אל נא ייבש מוחך בשביל ז׳יבלין, מַרְזֵן קרושניוִיצי!

כה הם נלחמים איש ברעהו בעד כבוד ערי־מולדתם. אבל עד מהרה מתפַיסים ועושים שלום ביניהם, נכנסים יחד לבית־המרזח של נטע ושותים שם יין־שרוף משובח.

בין כה וכה אתא לילה, ובית־המשקה של נטע מלא חיים: הסוחרים באו מערי־הסביבה. לאה׳לה, האשה הדשנה ושמנה, בתו היפה של נטע, צלתה את האוזות ובני־האוז השמנים ומפוטמים, הביאה מוֹרשה נקניקים ויין־שרוף משובח. היא עומדת עתה מעבר לשלחן בית־המשקה, ועגיל אחד באחת מאזניה, צמותיה קלועות וערפה השמן והחלק רחוץ לְמשעי, וטעמה ברוך בטעם אוזותיה הצלוים השמנים. היא מוזגת כוסות יין־שרוף לפני הסוחרים. הם שותים את היין־השרוף, העולה לתשעים מדרגות, ולשם קנוח־סעודה הם צובטים יפה את האשה היפה השמנה, במקום הראוי ביותר לצבטה...

ליריד גם באה להקה של עושי מעשה קרקס — יהודים, ובניהם

מרקדת־בחבל יפה, נערה יהודית בת שבע־עשרה שנה, ששערות ראשה תלתלים שחורים ועיניה שחורות כעיני הצוענית. היא צנומת־בשר, אבל יעלת־חן, לבושה היא שמלה אדומה וקצרה ממעל לטריקו המהודק לבשרה הדק והיא קורצת בעיניה לכל עבר... הסוחרים יושבים על הספסלים מסביב ואוכלים לתאבון את האווזות שנצלו זה עתה, והמכשפה היפה שוברת את גופה לפניהם דרך חשוק־עץ. אביה (בודאי לא אב אמת, כי בלי ספק נגנבה מבית עשיר בישראל בילדותה),— עומד הוא „אביה", היהודי, אשר עינים לו המביעות ערמה ושערותיו מסולסלות, ומכה בתוף, והמכשפה היפה מטילה את ראשה, המכוסה תלתלים שחורים, לאחורה, מרימה את רגליה הדקות ומרקדת בתוך החשוק כשהיא מזמרת רוסית שיר־אהבה עצוב של צוענים, עד כי הלב נמס ממתיקות קולה.

הקוסמת הזאת הקסימה לא־אחת קסם וצדדה נפש אדם צעיר, אשר עזב את ארוסתו סמוך לפני חתונתם וילך אחרי הרקדנית היפה והוא נוסע אחריה לירידים אשר בערי־הסביבה. אחר־כך יצא הקול, כי לקח לו העלם לאשה את הצוענית, ולבסוף נודע הדבר, כי הנערה לא היתה בתו של בעל תבת־הזמרה, אך, כאשר שערו מראש, היא בת יחידה לאב עשיר, ובעל תבת־הזמרה גנב אותה מבית אביה, והאב והאם התאבלו על בתם כל ימי חייהם וימאנו להתנחם... והא״ש הצעיר (כך מספרים בעיר) מצא אחרי עמל רב את הוריה ויהי חתן לאחד העשירים.

ככה יושבים הסוחרים מסביב לשלחן על אווזותיהם הצלויים ורואים ברקודים.

ובחוץ נדלקו לפידי אש משוחים בזפת, להאיר את החשכה לסוחרים הבאים לעיר. וברחוב עוברות עגלות גדולות, עמוסות ארגזי סחורות, כלונסאות וקורות — מתקבצים ובאים מכל המקומות ליריד הגדול של „יוחנן הקדוש", הנותן ליהודים את פרנסתם לכל ימות השנה.

כל הלילה לא חדל רעש האופנים על־פני רצפת העיר. כל הלילה הביאו אכרי־הסביבה פרות וסוסים, ובהיות הבוקר היה קול השאון וההמולה ברחובות־העיר רב מהכיל. העירה לבשה צורה חדשה — עד

לבלי הכר אותה. כל הרחובות מלאים אדם, והשוקים – עגלות. מטפחות אדומות לוהטות לאור החמה על־גבי נשי הכפר. וקול זמרתם של הקבצנים על־פי נוסח בית־התפלה התערב יחד את צהלת הסַיָּחִים, חריקת החזירים וקריאת התרנגולים ויתר מיני העוף, ויחד מלאו את האויר. קפוטות שחורות וארוכות התערבו את הבגדים הלבנים־אפורים של האכרים, מעטפות־החול הכהות של הנשים היהודיות את מטפחות־הצבעונים של הכפריות – כל אלה התערבו יחד והתמזגו יחד.

נשי גוסטינין החזיקו באחד האכרים על־יד אחד האהלים, הפשיטו ממנו את בגדיו עד כתנתו לעורו ונותנות עליו את כל הבגדים והכובעים שבחנויותיהן. האכר ששוט בידו עומד בבגד צר וידיו פשוטות, והנשים אוחזות ראי נגד פניו: ראֵה, כמה נאה אתה!

שם מושך יהודי שק תבואה מעגלתו של אכר, והאכר זורק לו את ממונו בחזרה. נשמע קול צלצול מטבעות, תרנגולים קוראים, גוים מקללים ויהודים נושאים ונותנים והכל ערבוביה אחת. ופתאם וגוי בא במרוצה את סוס רך, שהוא בוחן את מהלכו ואינו שם לב כלל אל העומדים בשוק – הוא דוהר עם סוסו ישר אל השוק המלא.

בתוך ים העגלות, היהודים, האכרים, החזירים והסוסים נטו נשי לוביץ את אהליהן, למכור בהם קשורי צבעונים.

הכפריות אשר בגלילות הללו אוהבות להתהדר בקשורי צבעונים, והאכרים מְיַפִּים ומפארים את כובעיהם בפסי צבעים ובאלמוגים. וצבע האדום והתכלת של הקשורים הללו והפרחים הקטנים הלבנים התחובים ביניהם מבהיקים לנוגה השמש. מסביב לחנויות של קשורי הצבעונים עומדות נערות כפריות יפות בצמותיהן העֲבות וידיהן הבריאות והאדומות ומסתכלות בעיני־תאוה מאירות באוצר הצבעונים, וצעירי הכפרים מוציאים את ארנקאותיהם מתוך כיסי מכנסיהם וקונים מתנות לנערות. פתאם ובקרב ההמולה הרבה נשמעת מנגינת תבת־זמרה ובני־ההמון מתאספים מסביב ליהודי המנגן בה, והצפור הכחולה יוצאת מכלובה ומחלקת בחרטומה פתקאות

לגוים, פתקא לאיש וגורלו. פתאם בא ביעף יהודי והוא תוחב מעות ביד אכר, והגוי זורקן בפניו. היהודי תוחב אותן שוב בידו – הגוי אינו חפץ לקבלן. היהודי מושך בבני־האוז המגעגעים, והגוי אינו נותן לקחתם. וזמרת הקבצנים וצוחת האכרים, קול הגה בני־האוז וקול חריקת החזירים, צבעוני הקשורים ואדם המטפחות, הקוראים לשמש,– כל הקולות הרבים האלה מתערבים יחד והיו לקול המונו של יום־השוק הגדול אשר על שם יוחנן הקדוש.

בשוק־השורים אין להציג רגל, מפני הלחץ הרב השורר שם. הקצבים עומדים מסביב לפָרות, ממששים בבחליהן, מביטים בשִניהן ופיהן, נושאים ונותנים, צועקים, מקללים, זורקים מעות ומושכים את האכרים לבית־משקה. ובעצם רתיחת המשא־ומתן בשוק בא שמה איזיק׳ל ה„עוקר מסגרות" עם פרה, מובלה אחריו בידי סטש, הגונב־סוסים, גוי בעל פנים מלאים חבורות, שכובעו יורד על עיניו. – ראו־נא את איזיק׳ל הממזר! – איפה לקחת את הפרה הזאת? – שואלים אותו נערי הקצבים. והוא עונה: החרישו, מום בה... הם מתבוננים היטב בפרה ורואים שהיא חולה מחלת העפוש ואין לה עצה אלא סכין. קודם שהוציאה לשוק השקה אותה איזיק׳ל מים, שתהא בטנה עבה, נתן לה ללקק מין מלח שיתנפחו עטיניה, למען יאמרו, כי היא נותנת חלב הרבה, קשר חבל בצוארה והעמיד את סטש גונב־הסוסים על־גבה למכרה. ואיזיק׳ל בעצמו עמד על המקח: שלשים ושמונה רובל, ארבעים רובל, ארבעים ושנים! הוא קורא בקול ומשלם במזומנים, ודוקא ברובלי כסף, המצלצלים, למען ישמעו כל העומדים מסביב. נגשה אליהם גויה עם ילדיה היתומים. בעלה מת זה לפני ימים לא־רבים והיא מכרה שני חזיריה לקנות במחירם פרה חולבת, כחפצה לעשות חמאה ולהביאה העירה למכור, למען יהיה לה די כסף לקנות בורית ומלח לימי החורף. אין לה כל מכרים פה והיא סובבת על־פני השוק ומבקשת פרה טובה שעטיניה גדולים לקנותה.

החברים השנים ראו, כי הגויה עמדה אצל הפרה, התחיל איזיק׳ל להוסיף על המקח: ארבעים וארבעה רובל, ארבעים וששה– חמשים רובל! חמשים שלמים! – הוא קורא ומכה בכף על כף־יד

גונב־הסוסים עד שידו מתנפחת. וגונב־הסוסים עומד וטוען: לא אמכור ליהודי את פרתי!

— מכור לי את הפרה,—מתחנן היהודי ותוחב את הכסף בידו, והוא באחת: „לא, ליהודי לא אמכור!"

אז פנה סטש אל הגויה ויאמר:

— קני את את הפרה, היא פרה טובה מאד, נותנת חלב הרבה, טוב מָכרי אותה לך ממכור אותה ליהודי! — והוא מתחיל לחלוב את הפרה ומוציא טפות חלב אחדות מעטיניה ונותן לגויה—: טעמי וראי, מה מתוק חלבה! — אולם הגויה עדַין תוהה בדבר.

— ומה אעשה ולי רק ארבעים ושנים רובל? — היא אומרת ומראה את הכסף הצרור בממפחת על לבה. גונב־הסוסים מתגרד בקרחתו:

— בארבעים ושנים רובל לא אוכל למכרה. היהודי נותן במחירה חמשים, וכשיהודי נותן חמשים היא שוה חמשים

בראות איזיק'ל, כי הגויה כבר נכונה לקנות את הפרה, התחיל להוסיף עוד על המחיר:

— מכור אותה לי ואתן במחירה חמשים ושנים. הנה הכסף.

וגונב־הסוסים טוען באחת:

— לא, לא אמכרנה ליהודי. חפשי בפוזמק, — אומר הוא אל הגויה, — חפשי היטב ותמצאי שם בודאי עוד כסף. חבל לפרה שתפול בידי יהודים.

— אבל, אבי, לא קבלתי יותר מארבעים ושנים רובל במחיר החזירים, מלבד שלשה זוזים שקבלתי במחיר ביצים, שהבאתי למכירה.

גונב־הסוסים מתגרד בפדחתו, ואיזיק'ל רומז לו בעיניו, כי יגמור את הענין.

— ומה לעשות? — קורא גונב־הסוסים אל הגויה — תני לי את ידך. איש כזה הנני. נוצרי הוא נוצרי; לו אמכור בעשרה רובלים פחות מאשר ליהודי! — הוא שולח את ידו לכסף.

הגויה מנתה על יד סטש ארבעים ושנים רובל, דם מדמה, שלקחה במחיר חזיריה, ותקח את החבל בידה.

גונב־הסוסים נעלם כרגע. ואיזיק׳ל התחיל עוד לריב בגויה, על כי הפכה בחררתו, וידרוש מאתה רובל אחד שכר טרחה. אולם עוד מעט ועלה לבו עלה, כי גונב־הסוסים יוכל בינתים לברוח עם כל הכסף, ויעלם גם הוא. כעבור רגעים אחדים שניהם עומדים בבית־המשקה, שותים יין־שרוף ומחלקים ביניהם את הכסף הגזול מהגויה.

וכאשר החלה הגויה למשוך את הפרה אחריה בחבל אשר בידה, עמדה הפרה ולא משה ממקומה. היא מכה אותה בענף עץ, הפרה מורידה את ראשה, צועדת צעד אחד, משרבבת את לשונה ומקיאה את המים שבמעיה — והנה מהפרה נשארה רק מחציתה, עטיניה צמקו, וכולה היתה דקת־בשר ורעת־מראה. כעבור רגעים אחדים פקו ברכיה, כי רגליה לא יכלו לשאת את כובד משאה, ותפול לארץ, משתרעת על־פני השוק.

כראות הגויה את אשר היה לפרתה, התנפלה על הארץ בין העגלות והשורים ותחל להתיפח בקול מר צורח. ואחריה נתנו קולם בבכי שני ילדיה היתומים: הו, ישו! היא מרטה שערות ראשה, הכתה בראשה על אבני הרחוב. השתרעה על הארץ יחד עם ילדיה על־יד הפרה החולה ותצעק ותבך מרה:

— הו, ישו! ומה אעשה עתה? אישי מת, את חזירי מכרתי, וכספי הוציאו ממני במרמה! הו, ישו!

ובניה אחריה מלאו את כל השוק בקול יללה וצעקה.

עד־מהרה התקבצו מסביב לגויה המון אנשים. הנשים השתתפו תיכף בצרתה ותחלנה למחות את דמעותיהן מעל עיניהן. דם הגוים התחיל מרתיח, הם עמדו מסביב ושמעו בספר להם הגויה את אשר קרה, הם נסו למשוך בזנב הפרה, להמישה ממקומה, אך הפרה לא נעה ולא זעה. אחת הכפריות ספרה, כי גם יהודי היה בשעת מכירת הפרה.

— כן הדבר, יהודי עמד על המקח וחפץ לתת חמשים רובל מחיר הפרה, וממני לקח אך ארבעים ושנים, — ספרה הגויה בקול יללה.

— בודאי היתה זאת פרתו של היהודי; הוא רמה אותך! — קראו הגוים.

רבים מגויי הכפרים כבר היו שכורים מיין־השרוף ששתו עם חבריהם אחרי כל משא־ומתן, ובהתעורר לבם לבכית הגויה האומללה, תפשו במקלות ויחלו להכות בכל יהודי שפגשו בדרכם.

ראשית פגיעתם היתה ביהודי גומביני. הכפריים הפילוהו לארץ, מרטו את שערות זקני ויכוהו בראשו במקלותיהם.

הקצבים נמצאו אז בחצרו של רבי שלמה, לא רחוק משוק־השורים. שם עמדו בני־הבקר מקנינם של רבי שלמה ומחותנו, שהובאו לשוק למכרם לאדוני הסביבה לפטמם. הקצבים הסתכלו בעגלים היפים והבריאים ויחכו עד אשר יבדקום ויבררו מהם את הגרועים ובעלי־המום למכרם לשחיטה.

בשמעם כי גוים מכים ביהודים, יצאו מהרה מחצרו של רבי שלמה ומקלות־הברזל בידיהם וכרגע באו בינות לגוים המכים.

ועד־מהרה התלקחה מלחמת־דמים בין היהודים והגוים. הכפריים הסירו את מוטות עגלותיהם ויכו בהם את צעירי הקצבים. אחד מהם כבר הוצא ממחנה הלוחמים כשראשו פצוע ודמו שותת על פניו. בראות אשת הפצוע את בעלה המוכה, רצה אל הרחוב ותצעק בקול מר צורחת: הוי ואבוי, מכים ביהודים! בשוק־השורים מכים ביהודים!

סוחרי אדרות־השער מגומבין שמעו, כי בן־עירם הוכה ונפצע בשוק־השורים, והם עזבו עד־מהרה את חנויותיהם וירוצו שמה באבני־משקל בידיהם. נשי גומבין עוד הוסיפו על אש חמתם באמרן: „הגברים אתם! ראו מקצצים ביהודים ואתם מחרישים" — אך את הגומביניים לא היו צריכים לעורר; דם הגומביניים אינו כמים הנשפכים, אשר לא יאשמו בהם. הם שמו נפשם בכפם וירוצו אל מהנה הנלחמים. נער אחד מהם, חיים'ל הצובע, תפש מספרים בידו, בא אל בין המון גוים, וכרגע קרע את פרצוף־הפנים של אחד מהם. הגוים סבוהו ויפילוהו לארץ ויחלו לרמסו ברגליהם. כשראו זאת הגומביניים, באו גם הם אל בין ההמון, להוציא משם את הנער, ויחלו להכות על ראש הגוים. עד־מהרה נראו המון כפריות, הרצות ברחוב וצועקות: „הבה, אכרים! יהודים מכים באחינו!" ומצד השני צעקו יהודיות:

„מכים ביהודים בשוק־השורים!“ ומכל הסימטות שמסביב רצו שייה־ המון נוצרים, המון יהודים, סוחרי־סוסים מקרושניויץ, קצבים מז' לין.
גם מקום נשי־גוסטינין לא נפקד במחנה הנלחמים. הן עזבו את התנויות בידי בעליהן ותמהרנה אל מערכות המלחמה בצפרניהן החדות, לנקר בהן את עיני הגוים. כרגע והנה יד איש אוחזת בשערות רעהו או בראשו. ודם שותת על פני אכרים ועל בגדי יהודים, על מטפחות נשים, בין אופני עגלות, על בני־און מגעגעים ועל חזירים חורקים, עד שהוא נשפך גם על אבני הרחוב.
רבי שלמה ישב בביתו ונשא־ונתן עם סוחר אחד על־דבר חטים באשר פרצה המלחמה ברחוב. בשמעו, כי ברחוב לפני ביתו נלחמים יהודים בגוים, עמד ממקומו ויקח את מקלו בידו. אמנם חנה'לה אשתו עמדה בפתח ונשבעה, כי לא תתנהו לצאת, אך הוא העביר אותה ביד רכה ויצא החוצה. אחריו יצאו גם שאר הסוחרים, וגם הנוהגים בסוסים בארותיו, ליזר ובריל. וכראות היהודים אשר בסימטא את רבי שלמה הולך, הלכו גם הם אחריו.
כבואו אל מקום ההרגה, הרים רבי שלמה את מקלו ויתחיל להכות בו על ראשי הנלחמים, בקראו אליהם: חדלו, חדלו!
האנשים הנאספים התחילו להרחיק את הנלחמים זה מזה ולעצור בהם. ובראות היהודים הפצועים ושותתי־דם את רבי שלמה — הרפו מן הגוים. „שקצים! — קרא רבי שלמה — החפצים אתם לערער את יום־השוק! מה־זה ועל־מה־זה?“
— איזיק'ל הגנב מכר לגויה פרה חולה, ולכן הם מכים ביהודים.
רבים מן האכרים ידעו את רבי שלמה, הסוחר בחצרות השרים, ורבים מהם חשבו, כי הוא רב היהודים, ויגשו אליו ויצעקו: החזירו לנו את הכסף והוציאו אלינו את היהודי הרמאי!
והיהודים קראו: הוציאו אלינו את הגוי! גם גוי רמאי היה בתוכם!
ורבי שלמה אמר אל הנאספים:
— רחמנות על גויה עניה — לכו והביאו הנה את איזיק'ל!
— הגוים יהרגוהו, רבי שלמה.

– יקחהו בכור־שטן! יחזיר את הכסף, בעבורו לא נפסיד את כל יום־השוק. ליזר! בריל! לכו והביאוהו הנה!

– אנחנו נביא הנה את היהודי, ואתם את הנוצרי! – קראו היהודים אל הגוים.– שניהם יבואו הנה!

– לכו, אכרים! הרב מצוה, הסוחר מצוה! – קראו הגוים.

ועד־מהרה יצאו אחדים מנערי־הקצבים להביא הנה את איזיק'ל, ואכרים אחדים – להביא את גונב־הסוסים, שניהם יבואו ויעמדו על־פני השוק.

בינתים, כאשר עמד רבי שלמה וישוחח עם האכרים והיהודים, התגנב נער כפרי אחד מאחורי רבי שלמה, הכהו פתאם על הלחי ויעלם כרגע בין האכרים.

זה היה כאש לנעורת. דם היהודים התחיל להרתיח: נועזו להכות גם את רבי שלמה! – ויקפצו אל בין מחנה האכרים. לשוא גרש אותם רבי שלמה במקלו, כי שומע לא היה לו; הם הכו מימינם ומשמאלם את כל גוי שנפל בידם.

– הוציאו אלינו את ה„שקץ“!

ה„שקץ“ התערב בין האכרים, שנסו להסתירו, אך נטע העגלון, שעיני אַיָה לו, הכירו כרגע ויבואו אל בין האכרים לתפשו.

שערות ארוכות היו בראש ה„שקץ“, ונטע תפשהו כרגע בסבך שערותיו ויאחז בו. לחנם נסו האכרים להוציאו מיד נטע, לחנם גם הכו אותו על ידיו, לחנם גם נשכוהו נשי האכרים ברגליו דרך עור נעליו, קרעו תתיכות בשר מרגליו, מידיו, הוא לא הרפה עוד מן ה„שקץ“, משכהו אחריו כמטיל־ברזל ויוציאהו מבין מחנה האכרים. הגוים רמסו את נטע בפרסות־הברזל שבעקבי נעלידהם, והוא פצוע כולו ושותת־דם אוחז בשערותיו של ה„שקץ“ ולא הרפה ממנו, עד כי הוציאו מבין האכרים ויביאהו אל רבי שלמה.

שניהם, גם נטע וגם ה„שקץ“, שותתים דם, והדם מתערב יחד. שניהם אחוזים ודבוקים איש ברעהו ומתגוללים על הארץ, ונטע צועק: הנה הוא בידכם!

בראות היהודים את ה„שקץ“, נגשו אליו במקלותיהם ובאבני־המשקל אשר בידיהם ואמרו:

– בַּקש סליחה מאת הסוחר! – קרבו אליו גם אחדים מן האכרים הזקנים, אשר ידעו את רבי שלמה, ויחלו גם הם להכות את ה„שקץ": „בקש סליחה מאת הסוחר!" וה„שקץ", מוכה ופצוע ואצבעותיו שבורות, שכב על הארץ וחפש את כנף בגדו של רבי שלמה ונעליו, לנשקן, בחרדו כעלה נדף, ויגמגם בלשונו: הו, ישו! הו, אלהים!

– הרפו ממנו! – קרא רבי שלמה ויחלצהו מיד הנערים. אך איזיק'ל איש־הצבא הספיק עוד להכותו פעם אחת מכה רבה במקל שבידו על ראשו, וה„שקץ" יצא מוכה ופצוע מידי היהודים, כל־עוד נפשו בו.

ותיכף הביאו את שני הגנבים: את איזיק'ל ואת גונב־הסוסים. הגננים מגומבין הוליכו את איזיק'ל. הם מצאוהו מסתתר בארוה, עקוד שתי ידיו לאחוריו וחור כסיד הלך, בלי כובע. וגויי הכפר חמיל הוליכו את הגוי השכור, את גונב־הסוסים. כל יושבי העיר ידעו אותם. זה היה צמד גנבים, שגנבו תמיד בשותפות, וכל מי שנגנבו ממנו מנורות־כסף או עור־עגל, היה בא אל איזיק'ל לפדותם.

בשוק שררה עתה דממה. היהודים והנוצרים התערבו ועמדו במעגל אחד – עשו שלום ביניהם – ראש פצוע אצל ראש פצוע, – ויצעקו יחדו: „את הגנבים למשפט!" רבי שלמה תקע לאיזיק'ל את מכת־הלחי הראשונה ויצעק: „את הכסף השב תיכף ומיד! בשבילך יום־השוק הולך ומתערער. איך מָאַך לבך לרמות אכרה עניה ולהוציא ממנה את כספה?"

איזיק'ל היה חִור כסיד, ידיו ורגליו רעדו. אכר זקן אחד מחמיל הרים את ידו על גונב־הסוסים ויכהו, בקראו אליו: הנוצרי אתה? טמרי אתה!...

היהודים והגוים גם־יחד כבר עומדים מוכנים להתנפל על הצמד הנחמד ולכלות בהם את כל חמתם. אך רבי שלמה עצר בהם ויאמר: „בראשונה צריך להחזיר לגויה את כספה". היהודים חפשו בבגדי איזיק'ל וימצאו באחת מארבע הכנפות של טליתו הקטנה את אחד ועשרים הרובל שנפלו בחלקו. אך לגוי כבר חסרו רובלים אחדים, שהוציא בבית־המשקה, ורבי שלמה הוסיף מכספו

את החסר והשיב לגויה את כספה, והיא נתנה לו תודה בשדמעותיה נזלו מעיניה ונשקה את כנף בגדו, באמרה: „לסוחר נאמן לב רחום וחנון לאלמנה ויתומיה". דבריה הֵרַפּוּ את לב היהודים וירחמו עליה גם הם. „הן הגויה אלמנה עניה היא, וגם היא אדם כמונו – קראו הנשים – ובאו אלה להוציא במרמה מאשה אלמנה ארבעים ושנים רובל!"

עתה החלו היהודים והנוצרים לעשות שפטים בגנבים. הגוים שפכו את חמתם על גונב־הסוסים, בצעקם אליו: „הנוצרי אתה? – לב מַטְרי לך!" והיהודים התנפלו במקלותיהם על איזיק׳ל: „האתה יהודי? התהין לרמות אשה עניה אומללה ולהוציא ממנה את כספה, להביא אסון על כל העיר ולערער את יום־השוק?"

כעבור שעה קלה כבר עמדו אכרי הכפר חמיל יחד עם יהודי גומבין בבית־המשקה של דבורה. יין־שרוף נשפך כמים, וכסף נחשב שם לאפר; שני הצדדים התפּיסו ביניהם ויחבקו איש את אחיו, אף כי אותות ידידותם ואהבתם, הדם, נכּרו עוד על פניהם ובגדיהם. הגוים קראו: „אין בלבנו כל שנאה ליהודים, הגנב הוא גנב, והסוחר הוא סוחר!" והיהודים קראו: „האם האכר אינו בן־אדם? גם הוא אדם כמונו ואל אחד בראנו!" לאות אחוה ושלום הכו כף איש לרעהו, עד כי נפחו הידים מהמון המכות.

ובעמדם אחרי־כן על־יד משאבת־המים, והיהודים והגוים שפכו מים איש על ראש רעהו, להרחץ מהדם היבש, נשמע פה ושם מפי גוי, שמשש בחור שבקדקדו: „יהודי גומבין אינם יהודים כלל – הם אינם נותנים לעשות להם עָול – ראשי כלבים!"

אולם בערב בא זקן־העירה עם ראש־השוטרים ויכתבו דין וחשבון וירשמו ב„ספר" את שמו של רבי שלמה ושמות יהודים רבים מגומבין יחד עם הרבה אכרים, שעשו דין לעצמם. כי איזיק׳ל הגנב וגונב־הסוסים הובאו לבית־החולים, לרפאותם מן המכות הנוראות שהוכו בשוק.

פרק חמישי.

הַדַּיָּגִים.

רבי שלמה יצא למסעו בכפרים

לפנות ערב בא ליאורות לֶנסק, הוא היה צריך לסור אל חצרו של אדון הכפר לוצק, ויען כי לא חפץ לעבור בלילה דרך יערות לוצק המסוכנים, וחזקה בידו ללון אך בבית יהודים, לכן צוה לרכבו לסור לבית ברוך מלנסק ללון שם הלילה.

הקור כבר החל להיות שולט בלילה. אמצע אלול. גני־הפֵּרות ושדות־האחו אשר השתרעו מסביב ליאורות לנסק לבשו צבע ירוק־כהה והיו לחים. עוד מרחוק נראתה קרן האור מחלונו של ברוך, שחדרה לתוך הגנים הכהים ונשקפה כבראי מעל־פני היאור השחור.

מרכבתו של רבי שלמה באה אל החצר, ועל סף־הבית נראתה רחל, בתו הצעירה של ברוך. שערותיה השחורות היו פרועות, בתי־ידיה מופשלים וכרוכים למעלה, כבשעת עבודה. בראותה מרחוק את העגלה, שחקה מרוב חדוה ותרץ הביתה לבשר את בוא רבי שלמה. רוחו של רבי שלמה נפעמה רגע... וכבר חפץ לצוות על הרכב לשוב על עקביו, אך התבַּיש בפני עצמו ויגער בנפשו ויאמר: „גירא בעיני דשטנא!"

בחדר עמדו שתי בנותיו של ברוך על־יד ערבה גדולה מלאה מים ומכבסות לבנים. כמות הלבנים של בית ברוך היתה, בלי עין־הרע, גדולה מאד, כי ששה בנים לו, שכבר נשאו נשים, ועשר בנותיו שגם הן נִשאו כולן לאיש, מלבד שתי בנותיו הצעירות. הדיגי

והקצבים שבסביבה הם בניו וחתניו, וכולם דרים בשכונתו וחוכרים בשותפות את היאור שבכפר. הנערות מכבסות עתה את הלבנים של כל בני המשפחה. ברוך היה אז חולה מוטל במטה, ומבין ים כרים וכסתות היו נראים פניו האדומים והמיוחמים, כאילו זה עתה יצא מן המרחץ, כי אויר הבית היה חם מאד עד לבלי נשוא, ועל־פני ברוך שמו את כל הכרים והכסתות שנמצאו במשפחה. מגדל הכרים והכסתות כמעט הגיע עד הספון. מסביב למטתו נאספו כל בניו, חתניו ונכדיו, שזה עתה באו מן הדרך. הם שתו מה ויתיחמו, ועתה הם שמעו לאנחות אביהם הזקן כשפניהם האמיצים פני להבים.

— הו, רע מאד, רבי שלמה! — התאנח ברוך, בראותו את רבי שלמה בא. בתנופת־יד אחת השליך מעליו את כל המון הכרים והכסתות שהיה עמוס בהם וישב על המטה. — „כשוף עשתה לי הגויה, שרמה אותה הגנב ביום־השוק וימכור לה את פרתו החולה— כשוף, רבי שלמה, בעיני ראיתי זאת, בעברי דרך הכפר. היא הראתה את פני בראי ליוסיל׳י הרוכל. הוא ספר זאת בפני כל״.

רבי ברוך היה זקן מאד, מהדיגים שהיו בשכבר הימים. איש, ואפילו הוא בעצמו, לא ידע את מספר שנותיו. וכאשר שאלוהו לימי חייו, היה עונה בכעס: „מַה לך בעצמך את שְׁניך!״ וכה היה חי בלי חשבון עד בואו בימים. הוא ראה הרבה מאד בימי חלדו, זכר עוד את נפוליון, כאשר עבר עם צבאותיו בארץ פולין. הוא מכר לפולנים בימי התקוממותם שורים והובילם ליערות שחנו שם, ולא פעם אחת היתה חרב חדה מונחת על צוארו. מעודו לא חלה, ואשתו ילדה לו בנים בכל שנה ושנה, עד ימי זקנה ושיבה, והעמיד דור גדול של דיגים וקצבים, המספיקים לחצי המדינה דגים ובשר לימי השבת. כל דיג מצוין וכל קצב זקן הוא בחזקת מתותנו, ומפני מתנת ידו החזקה יחרדו עוד היום יהודי גומבין.

— מה לך? — שאל רבי שלמה — ההיה הרופא?

— מה לו לרופא ולכשוף? בעברי על־יד ביתה, השליכה הגויה תחת רגלַי פרסת־ברזל של סוס, למען ארים אותה. אמנם לבי נבא לי רע, אולם ההיה באפשרותי שלא להרים פרסת־ברזל? בדמיוני את

פרסת־הברזל מעל הארץ, שמעתי מאחורי קול שחוק פרוע. פניתי לאחורי וראיתי את הגויה עומדת על סף־ביתה. כל חלומותי הרעים יחולו על ראשה — הרהרתי באותה שעה. ותיכף הרגשתי, כי לא טוב לי. בבואי אל ביתי, הרגשתי בצדי השמאלי חום גדול, שגבר מרגע לרגע, עד שהיה לאש בוערה. הם מושחים את בשרי במשחות, שמושחים בהן את הסוסים. אבל מה תועילינה כל המשחות הללו, ויוסיל׳י הרוכל ראה בעצמו את פני בראי קטן? „ראה־נא והבט״ — אמרה הגויה אליו, בהראותה לו את הראי. פני נשקפו לו משם, ולא רק פני, אלא פני כל היהודים. „הנה הרב שלכם, הנה הסוחר העשיר״—אמרה אליו. ומה תועילינה כל־המשחות שבעולם, אם הכשוף יושב לך בצדך?

ברוך נאנח את אנחותיו, כלה לשתות כוס הטה שעמדה על־ידו וימשש את צדו הערום, שהיה מלא בהרות בהרות מן המשחות השונות, למען ימשחוהו עוד פעם. אשתו ישבה על שפת המטה ובניה ובנותיה מסביב למטה ואין פוצה פה לדבר דבר במעמד רבי שלמה. ליזר, בנו הבכור של ברוך, קצב בריא, נגש אל אביו, שפך על כף ידו איזו משחה שמושחים בה את הסוסים. ריחה הרע נדף בכל החדר, ויחל לשפשף בה את צד אביו בידיו החזקות כברזל, עד כי הזקן נאנח מכאב, ובכל־זאת נהנה מזה הנאה מרובה ויקרא: „אה, אה!״ אחרי־כן השכיבוהו במטה, סבוהו בבקבוקי מים רותחים כחצי ההין ויגבבו עליו כרים וכסתות רב מהכיל, עד אשר כל גופו כוסה ועדה כבבית־מרחץ. בהיותו עיף מהשפשוף ששפשפו את גופו, נרדם תיכף ויישן כשפניו, פני להבים, נשקפו מתוך הכרים והכסתות הלבנים וקול נחרתו מלא את כל החדר.

בינתים פנו הנערות חדר לרבי שלמה. בני ברוך וחתניו עזבוהו וישובו אל נשיהם לארוחת־הערב ואחרי־כן אל היאור, לשלות ממנו דגים במשך כל הלילה (ליל החמישי בשבת היה, הלילה שצדים בו דגים ליום השבת). על הכירים בבית־המבשלים כבר עמדה קדרה קטנה, שבשלו בה בשר לרבי שלמה. ורבי שלמה עמד לו בפנה אצל הארון, שממנו נדף ריח תפוחים רעננים, לתפלת מעריב.

רבי שלמה האריך היום בתפלת שמונה־עשרה וישפוך את לבבו הנשבר לפני רבון העולמים. שפתיו רחשו תפלה אחרת, שאין מקומה בסדור: „רבונו של עולם, היה נא בעזרי, לבל אפול ביד השטן, הו, יוצרי וקוני!" כי היה עליו לעמוד בנסיון גדול — נסיון של רחל'ה, בתו הצעירה של ברוך מלנסק.

זה מכבר הרגיש, כי יצרו הרע דוחפו אליה... עוד בימי חיי ניחה אשתו הראשונה, אבל מיום שנשא את חנה'לה עלה בידו לדכא את יצרו, ופעמים אחדות כבר עמד בנסיון... אך עתה, הנסיון של רחל'ה... הוא היה רגיל בה יותר מדי, ולכן הוא עומד עתה בלב נשבר ונדכה ומאריך בתפלת שמונה־עשרה.

ובעמדו עתה בתפלה ולבו ונפשו לאל חי, הוא שומע את קול צעדיה. בהוד והדר היא עורכת את השלחן לפני הסוחר, והד שמחת לבה לבואו הלום נשמע בכל צעד שהיא צועדת בחדר. הוא נשמע בכל תנועה מתנועותיה, בכל צעד מצעדיה, גם בצלצול הקערות שהיא מעמידה על השלחן — ורגש רך וחם מתעורר בקרבו, רגש של חבה וחמלה אליה... אל לבוז לרגש נובע ממקור טהור,— הוא חושב בלבו,— גם היא מעשה ידיו של הקב"ה! והוא אינו בוטח שוב בנפשו ומתחרט, כי בא הנה והעמיד את נפשו בסכנה. אבל תיכף הוא מוצא בטחונו באלהים, כי לא יעזבנו, הלא במה נחשב האדם. לולא עזרת בוראו וקונו? — הוא, אך הוא האדון לכל מעשינו...

ובמצאו את בטחונו באלהים שקטה רוחו. הוא גמר את תפלת השמונה־עשרה, צעד שלשה צעדים לאחוריו ויבט על סביבותיו. יצרו הרע כבר הכין את הכל בשבילו... הזקן ישן שֵׁנה עמוקה, על השלחן פרושה מפה לבנה והכל ערוך ביד נאמנה... רצפת החדר מטואטאה ועליה שכבת עפר כתום דקה, אור המנורה הדולקת נופת רוח חיים וחדוה בלב. ומהחדר השני, מבית־המבשלים, הוא שומע המית מים נשפכים: רחל'ה רוחצת עתה! המים הקרים נגרים על ידיה, צוארה ונוה הערום...

רבי שלמה חפץ להסיח דעתו לדברים אחרים, התחיל לחשוב על־דבר מטרת דרכו ללוצק, על־אודות אלפים שקי החטים שעליו

לקנות ביום מחר, על ליבוש מקרשניויק, שלא פדה את הכבשים, שנתן עליהם ערבון, ועל יום המשפט, הקרוב לבוא, בדבר הגנבים שהוכו ביום־השוק בידי יהודים וגוים. אולם מבין כל מחשבותיו אלה צף למעלה הרעיון על־דבר דוד מלך ישראל ובת־שבע... „וירא אשה רוחצת מעל הגג... והאשה טובת מראה מאד..."

ועוד פעם באה מחשבה אל לבו:

— הרעותי מאד לעשות, כי באתי הנה. אסור לאדם להרגיז עליו את יצרו הרע.

וברגע זה נראתה רחל'ה על סף החדר, ורבי שלמה הביט בה... היא היתה לבושה חזית לבנה נקיה וסינר חדש, שאך זה הוציאה מארגזה. ראשה מכוסה ים של שערות שחורות, שנפלו על ערפה וצוארה. עיניה שחורות וגדולות וצוארה לבן וחזק והוא נשקף מבין חזיתה הפתוחה מעט ממול פניה, שפתיה אדומות ומביניהן נשקפות שנים חזקות ולבנות, ובשעה שהיא שוחקת, כל יצורי גוה שוחקים עמה. היא עומדת ומבטת בעיניו, ושמחה גדולה שפוכה על פניה, כשהיא עומדת לפני הסוחר לשרתו. היא חפצה למלא את כל משאלות לבו, עוד לפני אשר תֵראינה על דל שפתיו... כן, הוא ירא מפניה... יודע הוא, כי לבו נוטה אליה מכבר, ואחרי מות אשתו ניחה, כאשר החל לחשוב על־דבר שדוך, חשב מתחלה על־אודותיה — הוא כִון אז לכפר על חטאו בקחתו אותה לאשה... היא ממשפחת גבורים: אחיה גדולים ובריאים כענקים, מחלציה יֵצא דור בריא וחזק מאד. הוא לא הוציא אז את מחשבתו לפועל אך מפני בניו, שהיו מתבַישים בה, מפני ניחה, עליה השלום, ומפני „מה יאמרו הבריות", ולכן לקח לו לאשה בת־נדיבים.

איש לא היה בחדר, אך רחל'ה עם רבי שלמה לבדם. היא חכתה רגע ואחרי־כן אמרה:

— הנה עברו ימים רבים ורבי שלמה לא היה בביתנו. ואנחנו מה חבינו לו! — בדברה זאת כסה אדם את לחיֶה ולא משה עוד ממקומה בפנה.

רבי שלמה איננו עונה דבר.

— רבי שלמה הוא בודאי רעב; עוד מעט והארוחה תבושל.
היא מביטה אליו בחרדה — הסוחר, כנראה, כועס. היא מתבוננת בו, ובראותה, כי איננו עונה דבר, לא תוסיף עוד לדבר, רק ממתנת מעט בחדר. לבה דופק בחזקה, עד כי רבי שלמה שומע את קול דפיקותיו, והוא רואה, כי היא מחכה ומבטת אליו באמונה והכנעה ככלב נאמן לאדוניו, מחכה לפחות למלה נעימה, שיוציא מבין שפתיו. רבי שלמה לא יכול עוד נשוא את המצב הזה, ויאמר אליה בבת־צחוק שנבלעה בזקנו:
— ומה נשמע אצלכם? — לא נקריתי פה בימים האחרונים, רחל'ה! יוכל להיות, כי מעתה אבוא הנה לעתים יותר קרובות. ומה, האם כבר נתארשת?
פני הנערה אדמו מרוב חדוה. היא מתחילה לענות בשפת עלגים ומפסקת פתאם את דבריה. היא רק מביטה אליו בחדוה ועיניה מפיקות תודה על דבריו החמים שדבר אליה. אינה חפצה ממנו עוד דבר. היא יצאה מן החדר מלאה אשר ומתחילה להגיש אל השלחן. בנטלו את ידיו הרגיש רבי שלמה, כי האסון רובץ לרגליו וכי כבר נתן ידו לשטן, אך בנפשו פנימה לא ראה את עצמו כחוטא ואשם, ואף במח בכחו, כי השטן לא יוכל לו, ביחוד נשען על בוראו כי לא יתן למוט רגלו ולא יביאהו לידי חטא.
רחל'ה הגישה לרבי שלמה את ארוחת הערב ולא פצתה את פיה לדבר דבר, אך פניה היו פני להבים ודפיקת לבה נשמעה מתחת לחזיתה הלבנה והדקה. שערותיה התפזרו בכל רגע ומקלעות צמותיה התפרדו. בהגישה את הקערה לרבי שלמה היו ידיה רועדות. מעיני רבי שלמה לא נעלם מצב נפשה של רחל'ה ונהנה מזה. הוא שכח עתה את הכל ונהנה מהמאכלים וממה שהיא עומדת מאחורי כתפיו על־יד הדלת, עומדת ומסתכלת בו, מחכה לו ככלב נאמן, וקול דפיקת לבה נשמע מרחוק.
רבי שלמה ברך על המזון בקול רם ובמתינות. והיא עוד עמדה על מקומה אצל הדלת ולא גרעה עין ממנו. היא הסתכלה בו ותחכה, ולבה הולם פעם.

מלבדם לא היה איש בחדר, כי אמה כבר ישנה את שנתה ואחותה הלכה לבקר את אשת אחיה. נשמע רק קול הנחרה של ברוך מלנסק.

אחרי ברכת־המזון הוציא רבי שלמה את פנקסו מכיס בגדו ויעַין בו. הנערה עוד עמדה במקומה והמתינה מבלי גרוע עיניה ממנו. וכאשר סגר רבי שלמה את פנקסו, שאלה הנערה בבשת־פנים כשעיניה מביטות לארץ:

— באיזה מקום אציע משכב לרבי שלמה? האם בחדר שישן בו תמיד?

רבי שלמה הניע בראשו לאות הסכמה וישב לחפש בין דפי פנקסו. הנערה נכנסה מהר אל החדר השני. רבי שלמה לא ידע עתה מנוחה, לבו דפק בקרבו בחזקה ונחיריו הִזדעזעו.... הוא החל להתהלך על־פני החדר בצעדים מהירים ויחפוץ לצאת החוצה, ולא יכול... הוא נכנס אל החדר השני. רחל עמדה שם אצל המטה שהציעה לו ותפרוש עליה סדין לבן. כראותה אותו עומד לפניה, פתחה את עיניה ושפתיה ותתבונן בפניו. עיניה הבריקו ואת שניה תחבה בשפתיה והסתכל בפניו כמתעלפת, היא המתינה והמתינה ככלב נאמן... וקול לבה הדופק נשמע.

— עליך, רחל׳ה, להארש לאיש! — אמר אליה רבי שלמה כשפניו הורו. — קחי זאת והסתירי אתך והיה לך להוסיף על הנֵדה, אשר יתן לך אביך. עליך להארש לאיש, רחל׳ה

השטר בן־מאה נפל לארץ והנערה הביטה אליו בפנים נוגים ומעיניה פרצו דמעות גדולות ומלאות כפנינים.

הדבר הזה הרך את לבו והוא התקומם בנפשו נגד גאותו. „הנערה נעשית רגילה בך יותר מדי” אמר אל לבו ויהי כבר נכון לגשת אליה ולפשוט את זרועותיו, והנערה, בעיניה הסגורות, היתה נכונה להקריב את עצמה לפניו כליל בקרבן.... אך בעוד רגע התאושש ויחשוב בלבו: „כל בת־ישראל היא בת־מלכים, והיא הן תהיה עוד לאיש”. הרעיון הזה השיב את רוחו אליו ובקול רך וחם אמר אליה:

— לא, רחל׳ה, עליך להארש לאיש, רחל׳ה! יתן ה׳ ויִקרה לפניך את בן־זוגך, המיועד לך מן השמים! — ויצא מהר מן החדר.

הלילה היה ליל חשך וחם, אף כי כבר עבר חצי חודש אלול. כל פרי העץ וכל צמחי השדה הגיעו לידי גמר בשולם ועתה נתנו את ריחם ואת נרדם. האדמה שמסביב ליאורי לנסק היא פוריה מאד, ולה גנים ופרדסים, והתפוחים והאגסים שנתבכרו ריחם הטוב הולך למרחוק וממלא את כל האויר. פה ושם נראו עתה נרות דולקים בסוכות הגנים, שיהודים ישבו בהן ושמרו על גניהם. קרני אורה תעו על־פני היאורים אשר מסביב, שהדיגים פרשו שם עתה מכמרות. הכל טבע בדשא ־ירוק והרענן, רוה טל־הלילה. רבי שלמה הרחיק, עתה ללכת ..יל החשך, עד אשר הגיע אל שפת היאורים, ששם ישבו היהודים הדיגים וחכו למכמרות, שיוציאו נעריהם, השטים בסירות, מן המים ויביאו הנה, ובינתים נדברו איש אל רעהו וספרו את ספיריהם על־דבר שדים, ל"ו הצדיקים. המלים הכבדות שהוציאו מפיהם צללו תיכף בעופרת בלב המים השחורים. בראות היהודים את רבי שלמה (הם ידעו, כי הוא בא ללון בכפר) עמדו כולם ממקומם, נטו מעט הצדה ונתנו לו מקום בתוכם.

— האם רבי שלמה אינו ישן עוד?

— עוד השעה מוקדמת. על־מה היו דבריכם, יהודים?

— הנה יושבים אנו ומספרים ספורי מעשיות מהרבי הזקן מגוסטינין — אמר ליזר הדיג, שחשב את עצמו לבר־אורין, כי הוא התפלל לפני התבה בקלויז של הדיגים. — אנו אומרים לנסוע ל„שבת שובה" לגוסטינין לפני יום המשפט. רבי שלמה בודאי שמע, כי הגוי מת מהמכות שהוכה.

— איזה גוי? — הגנב שהוציא את הכסף מידי הגויה ביום־השוק?

— כן, את הגוי הכו הגוים והוא מת, ועתה מאשימים את היהודים, כי הם הרגוהו, וכל האשמה נגללת עלינו. הם לקחו להם „כותב", שינהל את משפטם.

— את משפטנו ינהל השי"ת! — ענה איש־שיבה ששערות זקנו הארוך והלבן הבהיקו מתוך החשכה. — אנחנו נסע לגוסטינין, והרבי יתפלל בעדנו.

— „הם" נוסעים למקום ה„סליחה" לקדוש „שלהם"; הם בשלהם ואנו בשלנו, ונראה מי יגבר על מי! — ענה דיג צעיר, עם־הארץ

— מתי אתם נוסעים? — שאל רבי שלמה

— לשבת שובה. יום־המשפט חל ביום שלפני ערב יום־הכפורים, ולכן בשבת שובה נהיה בבית הרבי. בני העיר קרושניויץ נוסעים, וגם בני ז׳יכלין ובני יתר המקומות שנרשמו בכתב־האשמה, כולנו נוסעים, למען יקרא הרבי אתנו תהלים. הן גם רבי שלמה יהיה שם, האין זאת?

— אם יהודים רבים נוסעים שמה לשבת זו, אסע שמה גם אני.

— יש לנסוע אליו, הו, יש ויש! — קים הדיג הזקן בעל־התפלה את דבריו.—אנכי ידעתי עוד את אביו, את הרבי הזקן מגוסטינין. זה היה יהודי! הוא ולא אחר טהר את יאורות לנסק מ„טומאתם"! אתם אינכם זוכרים את הימים האלה, בשעה שה„לא־טהור" שלט בהם יחידי. הדגים שטו אז על־יד החופים ואיש לא נגע בהם, כי קללה היתה רובצת על היאורות. הייתם אז עוד שרצים קטנים. אנחנו, דיגים זקנים, זוכרים עוד כאשר ה„לא־טובים" הפילו פחד על כל הגליל, ולולא הרבי הזקן מגוסטינין, מי יודע אם היינו צדים כיום דגים ביאורות האלה.

— יספר־נא רבי ליזר, יספר־נא, וישמע גם רבי שלמה! — פצרו בו רבים מהיושבים, התאבים לשמוע את הספור.

הזקן הקריב את מושבו אל רבי שלמה ויחל לספר, ודבריו טבעו בתהו הלילה:

— לפנים, כשלא היה עוד דרך־חצץ לגוסטינין והיו נוסעים אל הנהר במסלת חול, היה ברוך הלנסקי גר אז מעבר השני לנהר. אנכי חכרתי אז את היאורות, שלמתי דמי־חכירה ל„פריץ" שלש מאות זוז, ופתאם מתחילים בני־אדם לספר, כי הדיגים אינם חפצים להשליך מכמרות ביאורות, יען כי שדים מפילים שם פחד. יהודים סוחרים, חיטים נסעו לימי־השוק, ובשובם לביתם הם מספרים מעשים נוראים. אחד מהם ראה פתאם אוזות לבנים יוצאים מן הנהר, וכאשר התחילו לרדוף אחריהם נעלמו פתאם והעגלה נשקעה ברפש ולא יכלו

עוד להמישה ממקומה. אחרים ספרו, כי ראו נשים ערומות רוחצות שב בלילה את בשרן, מטפחות בידיהן במים ושוחקות שחוק פרוע. כה התחילו כל הנוסעים לנטות מדרך זו. בין כה וכה הגיע זמן חכירתי והלכתי אל דיג נוצרי: „השלך לי מכמרת ביאור!“— „גם בעד כל הון לא אעשה זאת, כי יקרו לי חיי ואמונתי מכסף“

הלכתי לדיג אחר ואמרתי לו: „השלך לי מכמרת!“ — „חיי ואמונתי יקרים לי מכסף“. לא טוב הדבר, חושב אני בלבי. רצתי אל אנטוני, גוי שלא יחת מפני כל וכצחוק הוא בעיניו לסכן את נפשו. „לך והשלך לי מכמרת!“ — אמרתי לו. „אם תלך עמדי והלכתי גם אני, יחידי לא אלך“.

מחשבות שונות התרוצצו במוחי: שלש מאות זוז לא דבר קטן הוא, ואשתי וילדי גם הם אינם כאבנים המושלכות על־פני חוצות. טוב, אמרתי, אשים נפשי בכפי. שכרנו עגלה וסרנו אל ברוך מלנסק, והוא אומר אלי: „ליזר, חדל לך! הלא רואה אתה את החלונות האלה האטומים בנסרים? אנכי עשיתי זאת, לבל אראה מה שנעשה שם על־פני הנהר בלילה. כל הלילה הסדור פתוח על שלחני במקום „שמע ישראל“, ומזוזות כפולות קבעתי בפתחים“. לא שמתי לב גם לדברי ברוך. — בוא אתי — אמרתי לגוי. חכינו עד אשר חשך הלילה. ליל קיץ, המאחר לבוא. החשכה באה בין השיחים, ומשם כמו קפצה אל הנחל. עלינו על סירתנו והשלכנו מכמרת. מתחלה לא נראה דבר, הלילה החשיך מעט־מעט, עד אשר חשך כולו. פתאם אמר הגוי אלי: „ליזר, הביטה!“ אני מביט... הרואים אתם שם את הסירה הנגשת אל החוף, שם מעבר השני על־יד השיחים העבותים? במקום הזה ראיתי אשה, „פריצה“, עולה מן היאור. שערותיה ארוכות, לחות ועיניה ירוקות, וכשהיא מעבירה אותן על־פני המים הרי הן נראות כשני פנסים דולקים, והיא נוהמת: חה, חה, חה! וטובלת במים. ובעוד רגע והנה המון נשים יפה־פיות, כעשרים במספר, כולן בעלות קומה אחת, עיני כולן ירוקות ושערותיהן ארוכות ולחות, והן התרוממו כולן מעל למים עד טבורן וכולן קראו קול אחד: חה, חה, חה! אנכי קראתי: „שמע ישראל!“ והגוי, להבדיל: „הו, ישו!“ וכשמען את קול

קריאתנו נעלמו פתאם כולן במים. כל מראה לא נראה עוד. אך מתוך המים נשמע קול נהימה ויללה נוראה קורעת לב. ברחנו משם כל־עוד נפשנו בנו ואחרי עמל רב הגענו בסירתנו אל החוף. החיים יקרים מכל.

הלילה היה שקוע עמוק־עמוק בדשאים ובמים, ומרחוק נשמע כפעם־בפעם קול המפיחות הקלות של המשוטים, שטפחו בהם הנערים הדיגים בשוחם בסירותיהם. כוכב נפל פתאם ממרומי הלילה וטבע במצולות, ונדמה, כי עוד מעט ותעלינה מן המים הנשים הפרוצות, שראה פה ליזר הדיג בימי נעוריו.

— וסוף דבר? — שאלו הצעירים בקֹצר־רוח.

— מחיר הדגים עלה אז מאד בסביבותינו. היקמן זה בעיניכם, אין צדים דגים ביאורות לנסק! הדגים צפים על־יד החופים — ואתה לך וצוד אותם! ולו גם תצודם, לא תקנינה אותם הנשים, בהודע להן מקום מוצאם. אני רץ אל ה„פריץ": „הוי, אדוני, לעולם יחיה! יהודי עני אני, שלש מאות זוז שלמתי לך דמי־חבירה!" וה„פריץ" — היה זה גוי רשע — אמר: „ואני מה אעשה לך? לך אל הרבי שלך, ויקום ויעזור לך". חשבתי בלבי: אפשר כי הוצאת את הדברים מפיך בשעה מוצלחת והצדק אתך. ושכלי היכן היה עד עתה? — נסעתי לגוסטינין, נדחקתי לבוא אליו — הן הוא היה איש פשוט וכל אדם היה יכול לגשת ישר אליו, כל מי שחפץ — עמדתי לפניו ואספר לו את הכל מהחל ועד כלה. אם לא למעני — אולי איני כדאי — אך לטובת־הכלל — הנה יד העניים אינה משגת עוד לקנות להם דגים לשבת, כי בכל המקומות שמסביב נתיקרו הדגים מאד. הרבי קרא אליו את השמש שלו, והוא אטר את דברי: „ליטרא דגים עתה בזוז, וזה שלשה שבועות וחצי העיר בלא דגים, וכן בערים אחרות". הרבי התהלך בחדרו אנה ואנה, ופתאם פנה אלי: — הקדשת את הלבנה בחודש זה? — לא, אמרתי. — ועגלתך פה? — כן, עניתיו. „אנחנו נוסעים היום בערב אל היאורות שלך, אך אל יודע מזה לאיש, כי על הדבר להיות כמוס עמנו, ולכל אשר תראינה עיניך לא תוציא מלה מפיך — השם ישמרנו!"

לפנות ערב רתמתי את העגלה ואחכה מחוץ לעיר, כפי שנדברנו מקודם, אני והשמש. בשעה הקבועה בא הרבי עם שמשו כשהם לבושים בגדים פשוטים, למען לא יכירו בהם. עלינו במהירות על העגלה ונסע לדרכנו. משם אל היאור דרך עשרת מילים ולא יותר. הלילה היה אז — מחיה־נפשות, הלבנה יצאה על־פני הרקיע, קיץ חם ונעים. כעבור עת קצרה באנו אל החורשה, לא־רחוק מיאורות לנסק. הרבי ירד מן העגלה, נכנס אל עבי היער, עמד תחת עץ גבוה אחד והתחיל להתפלל תפלת ערבית. כפעם־בפעם התאנח מקירות לבו כמכאב אנוש, ואני והשמש עמדנו מאחוריו. ככלותו את תפלתו אמר הרבי אלי: עמוד על־יד העגלה ואני אקדש את הלבנה.

אני עומד על־יד העגלה ופתאם נראות על־פני המים הנשים הערומות. לבי פועם בחזקה. הרבי אינו מרים את עיניו, רק מוציא את סדורו ומתחיל לקדש את הלבנה. אני מביט מאחורי ורואה את הנשים הרוחצות יושבות על מקומן, מקשיבות אל תפלת הרבי ואינן נעלמות מתחת למים. פתאם קרא הרבי אלינו: „שלום עליכם!" ואנחנו ענינו: „עליכם שלום!" אחרי־כן פנה אל הנשים: „שלום עליכן!" — וכהרף עין היו כלא־היו, כאילו נמחו מעל־פני המים, ותעלמנה לבלי שוב עוד לעולם.

אחרי קדוש־לבנה עמד הרבי על שפת היאור וידבר את דבריו אל תוך המים: „אני גוזר עליכן, לבל תוסיפינה עוד לבוא הנה לטבול את נשמותיכן! יהודים צריכים לדגים!"

ומן הרגע הזה והלאה — הס! אין רואה ואין שומע על־אודותיהן, כאילו נמחו פעם אחת מתחת השמים.

אולם השמש ספר בכל־זאת אחרי־כן, כי אלה היו נשמות המתים שנקברו בבית־הקברות, אשר על הגבעה, שבאו הנה להטבל לפני עמדן לפני בית־דין של מעלה, נשמות חוטאים, ששערי הרחמים לא נפתחו לפניהן, וכאשר הוציא הרבי מפיו את המלות „שלום עליכן" העלה אותן אל שרשן ותעלינה ישר השמימה.

— יהודי כזה היה הרבי הזקן מגוסטינין, — פונה הדיג הזקן אל חבריו הצעירים, — בזכותו אתם צדים היום דגים ביאורות האלה, אך

בזכותו, ולולא הוא היו היאורות האלה לאגמי־רפש.

רבי ליזר כלה את ספורו, והדיגים עוד ישבו מסביב לו שקועים במחשבותיהם ועיניהם נתונות אל המים השחורים, כשאזניהם מקשיבות לקול הבא מרחוק, קול הגלים המנופצים אל הסירות. דומה היה כאילו המלות „שלום עליכם" של הרבי עודן מרחפות באויר על־פני היאור. עוד מעט והסירות, אשר נשאו מכמרת עמוסה דגים רבים, קרבה אל החוף, הדוגה הצליחה היום מאד. הנערים התעוררו, העמידו חביות גדולות של מים והדליקו לפידי אש, שלאורם החלו בני ברוך לזרוק אל שפת היאור דגים ממינים שונים: זאבי־מים גדולים, אברומות ושבוטות, שקשקשותיהן הלחות והכהות נוצצו לאור הלפידים. הנערים הכניסו עתה את הדגים הגדולים והשמנים אל תוך חביות המים, והיה דומה כאילו נשמות הנשים, שגרשן לפנים הרבי מגוסטינין, נתגלגלו בדגים החיים הכהים האלה...

כאשר שב רבי שלמה לבית ברוך לישון שם, מצא עוד את רחל׳ה יושבת בחדר־המבשלות ערה ומחכה... היא רחצה את שערות ראשה ועשתה את צמותיה, בקלעה בתוכן פסי־משי אדומים, ובידה אחזה ראי קטן והסתכלה בו.

רגע אחד עמד רבי שלמה בפנים חורים ויבט בה. היא כוננה את מבטי עיניה הנוצצות אל תוך עיניו, כאילו חפצה לחדור בהם אל־תוך תהום נפשו ולהביע שם את כל תאות לבה וחפצו... חזה המלא התרומם והכה גלים מתחת לחזיתה הלבנה. היא ישבה על מקומה והביטה אליו בלי־הרף, ככלב מבקש חסד מאת אדוניו... רבי שלמה חש את מבטה החם וחרד בכל גופו. הוא מהר להכנס אל החדר השני, את הדלת סגר אחריו ובקול רם ובכונה גדולה קרא „קריאת שמע".

למחרת, בבוקר השכם, כאשר ישב רבי שלמה על עגלתו ושני סוסיו האבירים נשאוהו על־פני הדרך הרטוב, שלשני עבריו עמדו פרי האדמה ופרי העץ בבכורם ועליהם שכבת הטל, חש בלבו שמחה גדולה ורגש גאוה תקפהו, כי אלהים תמך אותו בימינו והוא גבר על יצרו הרע.... נדמה לו באותו רגע, כי בשבילו יתן השדה

את פריו ולמענו הגן פורח – הם מביאים פרי תבואה. למען יאסוף אותו אל ממגורותיו. מלא רגש בטחון באלהים נסע עתה לדרכו, לגמור את המשא־ומתן על־דבר עסקים גדולים עם ה„פריץ" מלוצק.

פרק שש
מלחמת האלים.

באו ימים רעים ליהודים. הגוי, „גונב־הסוסים", שהוכה ביום־השוק, מת מהמכות, והיהודי איזיק'ל, „עוקר־המסגרות", יצא שלם מבית־החולים. עתה אמרו הגוים. כי את „שלנו" הרגו היהודים, ואת „שלהם" חִיו. לויתו של הגנב לבית־עולמו היתה לויה של קדוש. בבית־התפלה לנוצרים צלצלו הפעמונים במשך כל היום, וקול הצלצול הפיל אימה ופחד על היהודים. הם תבעו את היהודים לדין בעון רציחה והביאו להם „כותב" מהעיר הגדולה, להיות להם למליץ־יֹשר ולגולל את כל האשמה על ראש היהודים. כבר יצא הקול בעיר, כי יהודים, תימים אחדים, נאשמו כמעוררי המדון והובאו במאסר, גם רבי שלמה נקרא ל„בית־המועצה" לחקירה ודרישה, אף חפצו להושיבו במאסר, ותהי מהומה גדולה בעיר, ואחרי אשר נתן בית־חומה גדול בערבונו הוציאוהו לחפשי. חרדה גדולה אחזה אז את כל יהודי הסביבה מגדול ועד קטן וירוצו כולם לגוסטינין אל הרבי.

אדמת גוסטינין אדמה קדושה היא. מימים קדמונים עומד שם על מכונו בית־הכנסת, שעל־אודותיו מספרים היהודים נפלאות רבות. כמה תפלות של יהודים נשמעו בתוכו וכמה דמעות נשפכו בו! נמוך ובלי־תאר הוא מבחוץ, לבל יעורר קנאה בלב הגוים, כי מיום שהלך ישראל בגולה נגזר על בתי־תפלות של ישראל שיהיו נכנעים מפני בתי־תפלות הגוים.... אך נר־התמיד, שנדלק זה מאות בשנים, דולק שם בלי־הפסק עד היום הזה, ותזקה ליהודי גוסטינין, כי בית־הכנסת

שלהם אינו ריק מתורה, ותמיד יושב שם אדם, לו גם יחידי, והוגה בספרים. וקול התורה שנשמע ביום הראשון להבנותו לא חדל מבית־הכנסת עד היום הזה. והכל מאמינים, כי אם חלילה יכבה נר־התמיד ויפסק קול התורה מבית־הכנסת ישוב העולם לתהו ובהו....

כי אך על התורה, שהוגים בה בבית ה׳, העולם עומד...

יושבים שם מתמידים ולומדים יומם ולילה. מסביב לבית־הכנסת נמצאים בתי־הישיבות המפורסמים בארץ פולין, ובעלי־הבתים בגוסטינין אוהבים את בחורי הישיבות ומספיקים להם מזונות, איש־איש את יומו — חזקה להם זאת משנים רבות — ולכן נוהרים שמה מכל־המקומות בחורים ללמוד תורה. ראשי־הישיבות והמשגיחים בכפות שעל ראשיהם מתהלכים בין הבחורים בתוך הישיבות, מפרשים ומבארים להם את דרך הלמוד, וקול התורה נשמע עד למרחוק. הבחורים נחשבים כבני־בית אצל נותני לחמם; האבות נותנים להם מזונות, ובנותיהם מכבסות להם לבנים. וכשבת־ישראל מגיעה לפרקה, רותם אביה את עגלתו ונוסע לגוסטינין, הוא נכנס אל ראש־הישיבה ואומר לו: „רבי! תן לי חתן לבתי", וראש־הישיבה בוחר בבחור מן הישיבה ואומר לו: „הנה לך חתן לבתך". היהודי לוקח אז את חתנו לביתו ואומר לו: „הנה לחמך נתן, מימיך נאמנים, הנה בית לך ואשתך לפניך ואתה עסוק בתורה!"

בכל בית יושב אברך כזה ועוסק בתורה. חותנו, חותנתו, בניהם ובנותיהם עובדים למענו; הנשים נוסעות לימי־השוק, מתקוטטות בגוים ונלחמות עמהם לפעמים, ושם בבית יושב האברך על התורה ועל העבודה. לו מבשלים מאכלים טובים וערבים והוגים לו כבוד. ובנסוע חותנו לעיר הגדולה, הוא מביא עמו בקצה עגלתו ספרים לחתנו. בכל בית יהודי נמצא ארון ספרים ובו: ספרי התלמוד, ספר ה„יד החזקה", שאלות ותשובות, ראשונים ואחרונים... וכה נפוצה התורה מגוסטינין על־פני כל המדינה....

וכיהודים כן, להבדיל, הגוים. על אדמת גוסטינין, סמוך לעיר, בכפר דומברובה, עומד בית־כניסה מפואר של נוצרים, שתמונות קדושיו עושות נפלאות, וגויי כל ארץ מזוביה עולים שמה לרגל ומשתחוים שם

בפשוט ידים ורגלים. הגוים היושבים על אדמת גוסטינין הם אדוקים מאד בדתם, ולא לאחר מהם נראו במחזה בלילי האביב קדושי הנוצרים. ולכן בבוא עת צרה ליהודים או לגוים נוהרים לגוסטינין בני שני העמים, היושבים על אדמת פולין.

ראש־הכהנים שבבית־הכניסה הדומברובי ראה מראש, כי היהודים יעלו בהמון בשבת שלפני יום־הדין לגוסטינין אל רבם, ולכן, כמו להכעים, קרא ליום שבת זו „יום־סליחה" לתמונה הקדושה שבבית־הכניסה.

הדרכים העולים לגוסטינין מלאים עתה תנועה וחיים. יהודים נוסעים לרבם, מי בעגלה ומי ברגל, וגוים — לבית־הכניסה, ל„יום־הסליחה", הנועד ליום שבת־קדש, למען ערבב את תפלות היהודים, בעברן אל שער הרחמים, ולתתן בידי השטן... אך לנו מליץ־יושר גדול — הרבי מגוסטינין. — אם אתם פונים אל „שלכם", אנחנו פונים אל „שלנו" — חושבים בלבם רבים מן היהודים בראותם את הגוים הולכים שמה. ולא אחד מהיהודים מובל שמה על־ידי השטן בעצמו, על־ידי גוי, שמעלהו על עגלתו, כדי שיבלבל את תפלתו... ולא אחד מהיהודים עשה מעשה־שטות, לפנות מקום בעגלתו לגויה נוסעת ל„יום־הסליחה" לבית־הכניסה שלה.

העיר מלאה המונים־המונים. הגוים יוצאים בבגדי־החג שלהם, שידי חיטים יהודים תפרום בלילי־חורף הארוכים, ונשיהם התקשטו לפני אלהים בכל הטוב והיפה, שהיה שמור אתן בארגזיהן. מטפחות אדומות מתנוססות על שכמיהן, וקשורי צבעונים תלוים בצואריהן ובשערותיהן. כל העיר מלאה קשורי צבעונים ובכל אשר תראה הצבעים הבהירים קורעים עינים — הנה קשוטי האלמוגים אשר על ראשי הכפריות, הנה בגדי הלבן של האכרים ומכנסיהם האדומים... וקול פעמוני בתי־התפלה נשמע מאז־הבוקר והוא מעורר חרדה בלב היהודים.

אך גם היהודים לא שקטו ולא נחו. בכל הדרכים והמסלות נהרו עגלות מלאות יהודים העירה, וכבואם שכרו להם עד־מהרה אכסניות למלון הלילה — חדר אחד ל„מנין" יהודים — והלכו תיכף

למקוה להטבל לכבוד שבת, ומשם — אל בית הרבי ל„קבלת שלום". הרבי לבוש בגד לבן ויושב לו ב„חדר־השלום" וכפו שטוחה כלפי הנכנסים, מוכנה לתת „שלום" לבאים להחסות בצל כנפיו. תפלה שפוכה על עיניו הסגורות ושפתיו הפתוחות. הוא, הרבי, יודע בצערו של כל אחד ואחד מישראל: פני היהודים עצבים היום ונפחדים, והרבי רואה את העצבות והפחד שבעיניהם, בעת שמושיטים אליו את ידיהם לשאול בשלומו. הנה ימי־דין ממשמשים ובאים: לפניהם יום־הדין של הקדוש־ברוך־הוא ויום־הדין של בשר־ודם. ה' הוא אל רחום וחנון, אבל בשר־ודם?... הננו בגלות בידי הגוים... והרבי נאנח אנחות עמוקות, נובעות ממקור לב יהודי, על צרות ישראל.

אך במדה שהשבת הולכת וקרבה, רגש העצבות והפחד, שאחז את היהודים, פוחת והולך. הן גם הרשעים אינם נדונים אז בגיהנם, ויחד עם „הנשמה היתרה" באים אמונה ובטחון בלב היהודים. בית־מדרשו של הרבי מלא מפה לפה, וגם החצר עד הסימטא מלאה אנשים. אור הנרות הדולקים בבית־המדרש נראה למרחוק, וגם בגדי־המשי הלבן של הרבי מבהיק מאד, וקולו הנעים של יואל החזן נשמע גם־הוא בכל הרחוב: „קומי צאי מתוך ההפכה, רב לך שבת בעמק הבכא". רבים מן היהודים עזרו על ידו, זמרו אתו יחד ויאמינו בדברי נחומיו, וכאשר כלה יואל את זמירתו: „בי בך יחסו עניי עמי" — שקט לבבם ולא הוסיפו לדאוג עוד.

מיד אחרי התפלה פנו האנשים דרך לפני נשי החצר של הרבי. הנה הרבנית הזקנה, כלתה ובנותיה. חרוזי מרגליות גדולות היו תלוים בצואריהן, וכל מרגלית ומרגלית כאגלי־שבת כשרים וטהורים... וכאשר לקח הרבי את הכוס בידו ויקדש את השבת, ירדה הקדושה ממרומים ותתפשט בעולם, והכל נרגע ונקדש, והיהודים זכרו מי ומה הם ומי אלהיהם, ומנוחת שבת־קודש היתה מעתה חופפת עליהם...

ממחרת, בבוקר השכם, נשמע ממגדל בית־התפלה לנוצרים קול

צלצול מעורר אימה, וקול זמרה וקול המון מלאו את העיר והחרידו את לב היהודים. התחילה תהלוכה בסך בדגלים ותמונות, שבראשה הלכו כהנים וצעיריהם לבושי לבנים. ספרי־תפלה בידיהם ויזמרו ויצלצלו בפעמונים קטנים ויסובו את בית־תפלתם שלש פעמים. בכל־הרחובות נשמע קול זמרתם, וחדר גם אל בית־מדרשו של הרבי. זה היה בעת שהיהודים עמדו בתפלת שמונה־עשרה. היהודים שמעו את קול זמרת הגוים ואמרו בלבם: הנה הם מתפללים לאלהיהם, והשטן כִּוֵן את זה לשעת תפלת שמונה־עשרה של היהודים, למען יטרוף את תפלותם... ויהיו נפחדים ומטורפים ולא יכלו לכַוֵן בתפלתם, ואימה גדולה נפלה על כולם.

אולם הלא היה לנו דוד מלך ישראל וכנור היה תלוי למראשותיו, ובכנורו זה הלא היה מנגן את מזמורי התהלים, וכל צרה שלא תבוא על עמו ישראל ראה אותה מראש ויחבר תפלה מיוחדה להתפלל עליה, וכל מה שאתה רוצה להתפלל לה׳, כל מה שלבך חפץ, הנך מוצא מוכן בספר התהלים.

ולכן היה הרבי מגוסטינין מחבב ומקדש כל־כך את ספר התהלים. תיכף אחר סעודת־הצהרים, כשהיהודים אך קמו משלחנם, מהרו כולם לבית־מדרשו של הרבי. ששה נרות גדולים, נרות־נשמה, דלקו לפני העמוד. הרבי בעצמו נגש אל העמוד, ובית־המדרש היה מלא אנשים, ביניהם גם בחורי־הישיבה ונערי־החדרים, וגם עזרת־הנשים היתה מלאה מפה אל פה. הרבי התחיל כדרכו פסוק תהלים, והעדה ענתה אחריו, פסוק אחר פסוק, הרבי ועדתו שפכו את לבם לפני רבונם ויתנו לו את צרתם, ונדמה, כאילו הקדוש־ברוך־הוא יושב ומאזין לשיחות בניו.

הרבי עומד ושואל: „אשא עיני אל ההרים: מאין יבוא עזרי?״ והעדה עונה: „עזרי מעם ה׳, עושה שמים וארץ״. הרבי אומר: „גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי״ — וכל העדה נותנה קולה בבכי ויענו אחריו מלה במלה: „גם כי אלך בגיא צלמות״.— כי חרדה גדולה אחזה את לב היהודים לפני יום־הדין הממשמש ובא.

גם רבי שלמה לא נח ולא שקט, אך הכין את עצמו לקראת המלחמה. מתחלה נסע אל חצרות העירים, שנמנו לשופטים במשפט זה, בקש מהם רחמים, נתן להם מתנות, ספר להם את כל פרטי הדברים מהחל ועד כלה ויבקש מהם לרחם על עם ישראל, לבלי השחת אותם. אולם הם לא הבטיחוהו מאומה, כי יצא הקצף מלפניהם על עם היהודים. רבי שלמה לא דאג לנפשו, כי האמין באמונה שלמה, שלה׳ התשועה, וכאשר יגזור כן יקום. עד כה תמך ה׳ בימינו ויהלצהו מכל צרה ומצוקה. זכותו של מי סיעה אותו — אינו יודע. אולי זכות אבותיו (בזכות עצמו לא האמין, כי לא היה צדיק בעיניו ואת נשמתו חשב לפגומה). אבל אולי גם זכות אבות כבר תמה, ויהודי צריך להיות מוכן תמיד לקראת כל צרה. ואמנם היה רבי שלמה נכון תמיד לכל פגע, ועל כל מכשול שנכשל בו בדרכו היה חושב, כי עתה כלו שבע שני השבע ובאות שבע שני הרעב... הוא היה מוכן תמיד לקבל את גזר־דינו של הקדוש־ברוך־הוא באהבה, לקחת את מקלו ותרמילו בידו ולהחל הכל מחדש, כאשר החל אז בימי נעוריו. ולו היתה ניחה, עליה השלום, חיה, לא היה ירא מאומה, כי היא היתה עמו בדעה אחת, שניהם החלו את דרך חייהם בעוני ומחסור, ואת שניהם הרים אלהים מאשפתות, להושיבם עם נדיבים; היא היתה מבינת היטב, כי לא תמיד מאיר כוכב־ההצלחה, ושניהם היו משפילים שבת בלב שלם ובדעה אחת...

אולם חנה׳לה, האמונה עלי תולע ובאה אל בית מלא עשר וכל טוב, והיא היתה עלמה צעירה ונשאת לאלמן מטופל בילדים קטנים, והיא עתה בעלת בית מלא שפע ומעוברת ועוד מעט ותהיה לאם... הוא מחויב עתה להיות עשיר וצולח, למענה ולמען ילדיה, כי אילולי כן, הן לא היתה לו, לאלמן ואב לבנים רבים, הצדקה לקחת לו לאשה עלמה צעירה.

עתה ראה את השגגה שיצאה מלפניו, בלכתו אחרי לבו יקבל עליו חוב גדול כזה, שאין בידו, אך ביד ה׳ לפרוע. והאם היתה לו הזכות לחתום שטר־מלוה על־מנת שיפרע אותו הקדוש־

ברוך־הוא? הן אלהים אינו מחויב לעזור לו תמיד!...

המחשבות האלה העיקו מאד על לב רבי שלמה כל הימים, וגם בלילה לא ינוח לבו ושנתו נהיתה עליו. ולפני מי ישפוך שיחו? לפני בתו הבכירה? הוא ידע, כי הבת כרוכה תמיד אחרי אמה, ואולי תשמח עוד לאידו?... והאם לו הצדקה להתאונן על אשתו? הנה זה ימים הוא רואה, כי עיניה מפיקות איזו בקשה, שהיא בושה להביעה בפיה. אולי טוב יהיה לדבר אתה ולפקוח את עיניה על הסכנה המרחפת על ראשם? אולם היא הרה, עוד מעט ותלד, וכל מעיניה במי שֶׁיֵּצֵא מחלציה, ובחשבו עוד הפעם בניחה, גמר בלבו לבלי החרד את חנה׳לה ממנוחתה.

וחנה׳לה חכתה מכבר לרגע זה, מליל השבת ההיא, שרגש־האהבה התעורר בנפשה, היה לבה נתון רק לו, והיא בקשה שעת הכשר להקריב את־עצמה על מזבח אהבתו, ושמחה בלבה על המקרה שאִנה ה׳ לידה, להראות לו את אמונתה ובטחונה בו לא רק בימי שלוה, כי אם גם בכל מקרה ופגע שיבואו עליהם.

פעם אחת נכנס רבי שלמה אל חדר אשתו וימצאנה בוכיה ומוחה את דמעותיה מעיניה במטפחתה וישאלנה:

— מה־לך, חנה׳לה, ולמה תבכי? האם נגע איש בך לרעה?

— איש לא נגע בי לרעה, רק אתה, שלמה. הנה אתה חושב עלַי מחשבות רעות, כי אינני משתתפת בצערך.

— אינני חושב, חלילה, עליך, חנה׳לה, כל מחשבה רעה! — ענה רבי שלמה.

— לא, שלמה, אתה חושב עלי רעה גדולה מאד! הלואי ויסלח לך ה׳ על צערי. האינני אשתך? ולמה לי כל בתיך ושדותיך וכל־הטוב אשר לך, אם לבך איננו שלם עמדי? אך אל זאת התפללתי לה׳ יומם ולילה, שיביא אותנו לידי נסיון, שיקח ממני את הכל וישאיר לי אך אותך, שלמה!

— היודעת את, חנה׳לה, את הסכנה המרחפת על ראשנו?

— ומה אוכל לדעת, אם לבבך איננו שלם עמדי? מה יוכל להיות עוד רע יותר מזה שאתה, שלמה, עושה לי?

— חנה'לה! לא זאת אמרתי להגיד לך.

— כן, שלמה, הנני יודעת את אשר בלבבך. אשה עבריה יודעת את נפש בעלה. הנני יודעת היטב, כי הנך חושב עלי רעות. הזה גמולי? ומה, שלמה, לעשות למען יהיה לבך דבק בי? הנה אני נושאה את זרעך תחת לבי, ואתה עודך רחוק ממני.

— היודעת את, חנה'לה, כי אין איש אשר אלהים כרת אתו אֲמָנָה, להיטיב עמו תמיד? — אמר רבי שלמה בגשתו קרוב אליה. — ומה תעשי, אם חלילה נהיה צריכים גם לסבול, לסבול מאד, אם ייטב בעיני ה', שאחרים ישאו על ראשם תחתי עטרת „שלמה נגיד”? לא כרתנו אתו אמנה, ומדוע רק לנו העשר ולא לאחרים?

האשה הביטה ישר אל עיניו ותאמר:

— את הכל יקח ה' מידי, אך אל נא ייסר אותי בדבר אחד — אל נא יקח ממני את לבך ואהבתך אלי! אתה אינך יודע את יסורי. התוכל עוד לעשות לי רעה גדולה מזו אשר תעשה עתה עמדי בדברך אלי כדברים האלה?

— עלי להגיד לך, חנה'לה, אם כבר נגענו בענין הזה, עלי להגיד לך, הנני מחויב להגיד לך: לקחתי אותך לאשה בהיותך נערה בתולה, ואני אלמן מטופל בילדים. נכנסת לבית מלא כל טוב, ואפשר כי תדמי, כי כן מוכרח להיות, אבל אין בני־אדם יודעים איך יתהפך עליהם הגלגל, ואפשר כי לא רק נאבד את כספנו ונהיה לעניים, כי עוד יֵרע מזה: ה' יתברך יכול ליסרנו גם בענשי־הגוף, ואפשר כי נְשֻׁלַּח למקומות רחוקים בבזיון ותרפה. אנחנו עומדים לפני משפט בשר־ודם, שאין רחמים לפניו. הנני מוכן לקבל באהבה את כל אשר יפול בחלקי, — ה' נתן לי שני שָׂבע, בידו לתת לי גם שני רעב. אבל אַתְּ עודך אשה צעירה, הנך אך מציגה את כף־רגלך על מפתן־החיים. נכנסת לבית מלא כל טוב, ואפשר כי תדמי בנפשך, כי זה גורלך בתבל, ולא תקבלי את היסורים באהבה, ולכן עלי להזהירך מראש ולהגיד לך כל זאת.

— האם אינני אשתך? — בוכה האשה — מדוע אתה מדבר אתי כעם נכריה? הגורלך איננו גורלי? ואולי קרך כל זה בגללי, אולי

מזלי גרם? ומדוע תדבר אלי כדברים האלה?

– התקבלי באהבה את יסוריו של הקדוש־ברוך־הוא ולא תתרעמי עליו, לא רק בפה, אך גם במחשבה?

– שלמה! היש עוד דרך טובה לפני מאשר לחלק אתך יחד את גורלך? הלא אל זאת התפללתי תמיד יומם ולילה! ויסר ייסרנו יה ככל אשר יעלה הרצון לפניו. אם רק לבך יהיה שלם אתי לא אירא רע ואקבל את הכל באהבה, גם אם נבוא, חלילה, לבקש על פת־לחם.

– אם כן הדבר, אמנם חשבתי עליך רעה, וסלחי לי, חנה׳לה, על מחשבות לבי הרעות. עתה אני יודע, כי לבך דבק בי, ואלהים יהיה לעזר לנו.

רבי שלמה לקח עתה ספר תהלים בידו, עמד בקרן זוית ויקרא את המזמור שלו, שקרא תמיד בשעה שסכנה רחפה על ראשו. וחנה׳לה עמדה בזוית אחרת וספר תהלים בידה, אך לא קראה בו, כי אם שפתיה רחשו תפלה אחרת הנובעת ממקור לבה.

במצב־נפש בזה נסע רבי שלמה לבית־המשפט.

פרק שביעי.

המצוה.

מה גדולים מעשי אלֹהינו! שלשה ימים רצופים נמשך המשפט. ה„כותב" שלהם עקר הרים ושפך על ראש היהודים נחלי אש וגפרית, אבל מה יעשה בן־אדם נגד רצונו של מקום ונגד קריאת־התהלים של עמו ישראל? הגויה, שמכרו לה את הפרה החולה, העידה, כי הגוי מְכרה לה, והאכר הזקן, שיחד עם רבי שלמה עשו דין לעצמם ויכו את הגנבים, אמר בפֵרוש לפני כל עם ועדה, כי הם עשו זאת מדעתם ועל חשבון עצמם, כי מנהג נוהג מימים קדמונים, בהתפש גנב בשוק, הוא קנין כל השוק, ועורו של גנב הוא כעור־כלב ומכהו לא יאשם. השופטים, אחרי חקרם ועַינם בכל פרטי הדברים, נכנסו לישיבה ויתיעצו יחדו, ונמנו וגמרו לענוש עשרה גוים ועשרה יהודים למאסר במשך שמונת ימים, ועל שלמה והאכר הזקן לשלם כל־אחד עשרים וחמשה רובל קנס לאלמנת הגנב המת.

אחר המשפט עשו היהודים והגוים „שלום גדול" ביניהם. נכנסו לבית־משקה ושתו יחד והכו איש אל כף רעהו לשם אחוה. כאשר הרימו הגוים את כוסותיהם, קראו: „אלהינו ואלהיכם עשו שלום ביניהם", אך היהודים לא יכלו בשום אפן להסכים לזה, כי גם לאלהי הגוים חלק בישועתם, אולם מפני דרכי־שלום החרישו ולא אמרו דבר. ויכרתו ברית שלום עם הגוים, כי הלא מהם יונקים היהודים את פרנסתם.

ככלות המשפט בבית־דינו של בשר־ודם, החל יום־הדין השני — לפני בורא העולם. כי למחרת־היום חל ערב יום־הכפורים. אך לעמוד בפני דינו של הקדוש־ברוך־הוא הלא יש ליהודים סניגור מומחה מטלהם —

הרבי מגוסטינין, הם נשענים עליו בכל שנה ושנה, ומה גם עתה, אחרי שנעשה להם על ידו, נס גדול כזה, וראו עין־בעין, כי חפץ ה' בישועתם, בגאלו אותם מיד הגוים, ולכן נשארו כולם בגוסטינין אצל הרבי. הרבי עבר בעצמו לפני התבה בעת תפלת „כל נדרי" ולב היהודים שקט ונרגע, אך בשעת תפלת „נעילה" נפלה עליהם אימה גדולה ופחד: מי יודע, אולי פקעה זכות הרבי בגאלו אותם מיד בשר־ודם, והקדוש־ברוך־הוא גאלם מיד אדם, למען ישפטם הוא בעצמו, והרבי לא יוכל עוד להיות למשען להם. אם לא ישובו בעצמם אל אלהים וישפכו לפניו את לבבם הנדכה והנשבר. כדברים האלה אמר להם הרבי בדרשתו לפני תפלת נעילה, למען לא ישענו עליו, אך ישובו בעצמם בתשובה שלמה לפני אלהים.

ובכן בתפלת נעילה געה כל העם אשר בבית־מדרשו של הרבי בבכי, וכאשר קרא הרבי בקולו החלש מתוך לב נשבר: „פתח לנו שער"— אחז פחד גדול את לב היהודים ויחרדו כולם מאד, והחרדה לא עברה עד שנשמע קול תרועת השופר. וכראות הרבי את היהודים בוכים ויראים ממדת דינו של הקדוש־ברוך־הוא.. בא אמץ בלבו, כי כל גדול היה בידו, שבשכר אמונה הגאולה באה, וינחם אותם אחרי תפלת נעילה בברכת „שבוע טוב, יהודים!" — „שנה טובה, שנה טובה!" נשמע מכל עברים. ויהי הרבי במוצאי יום־כפור ההוא שמח וטוב־לב, ובעת קדוש לבנה, אחרי צאת העדה מבית־המדרש, פנה אליהם בפנים שמחים ומאירים ב„שלום עליכם": זה עורר שמחה בלב היהודים ואכלו את הסעודה של מוצאי יום־הכפורים מתוך תאבון ושמחה, וקדושת החג היתה חופפת עליהם. אחרי אכלם הלכו כולם אל הרבי לקבל ממנו ברכת־הפרידה. לבו של הרבי היה טוב עליו מאד, הוא ישב באמצע החדר על כסאו, זקנו הגדול ירד על פי מדותיו, ומקטרתו הגדולה בפיו, ויצו להכניס את כולם. האנשים הדפו איש את רעהו, הדפו מפניהם גם את השמשים ואת הגבאים ויבואו אל חדר הרבי. הרבי בפניו השוחקים והמאירים האציל לכולם ברכה לדרכם ואף ברך אותם בשנה טובה ומוצלחת. ועוד בערב הזה רתמו את עגלותיהם ולאור הלבנה שבו כולם לעריהם ולמושבותיהם,

לעשות להם סוכות כחוק. רבים מן היהודים שנו להם בדרך את הזמירות, ששמעו בבית הרבי, ויספרו איש לרעהו ממעשיו הגדולים של הרבי. וגם מדברים שקרו בימי־השוק – וכל־זה לאור הלבנה הזורחת.

כאשר שב רבי שלמה ביום־המחרת בערב לביתו (כי גמר בדרכו עסקים נכבדים), מצא את חדרי ביתו מלאים נשים. בחדרי המבשלים עמדו קדרות־מים גדולות על האח המבוערת. הנשים צעדו על בהונות רגליהן וספקו כפים. מהחדר השני נשמעו אנחותיה הכבדות של חנה'לה, שלשמען התפלץ לב איש. שלמה נכנס אל חדר אשתו, נבהל כולו, בפנים חורים כסיד וימצאנה שוכבת בממה ונטפי זעה גדולים על פניה המאדמים, ויפה היתה אז כבת־מלכים. בראותה את אישה, אחזה בידו ותקרא: „שלמה, הושיעה נא, כי גועת אני!" וזרם גדול של דמעות פרץ מעיניה היפות. לב רבי שלמה נקרע בקרבו לגזרים ויאמר לה: „האם בידי להושיע לך? הרגעי ודומי, חנה'לה, ותראי את ישועת אלהים. הוא עוזרנו בכל עת וגם עתה יעמוד לנו בעת צרה". ובדברו זאת נשא עיניו למעלה ויפרוש את כפיו בתפלה: „אבינו שבשמים!" הנשים שעמדו מסביב ספרו לו, כי עוד אתמול, בעת תפלת נעילה, התחילו חבלי הלדה, והן חוששות אולי כל־זה הוא בעטיה של ניחה, עליה השלום. הרואה את עצמה, חלילה, עלובה... רבי שלמה שלח תיכף שליח מיוחד, שרכב על סוס לגוסטינין, אל הרבי. מדדו את בית־הקברות בפתילים ושלחו נשים אל קברה של ניחה, לבקש מאתה מחילה בשם חנה'לה, שתחוס ותרחם על אשה צעירה נקיה מעון ותמחול לה... ובתו הבכירה של רבי שלמה התפללה גם־היא על קבר אמה בעד חנה'לה: „היא אם טובה לילדים־החורגים ובזכות זו תִוָשע". וילדי רבי שלמה קראו גם הם תהלים בעד נפש אמם־החורגת.

רבי שלמה לא יכול עוד נשוא את צער אשתו ויבוא אל חדרו יאת הדלת סגר אחריו ויעמוד בפנה ובכה בדמעות־שליש ויאמר: „אבי שבשמים, הושיעה נא! אם חטאתי לפניך והרע בעיניך עשיתי, יחולו עונותי על ראשי, ורחם־נא על אשתי, נפש נקיה מעון, צדיקת ...ש. קטנתי מכל החסדים שעשית את עבדך, וכל אשר נתת לי הוא

מתנת חנם. הציגני ככלי ריק, ואם עלה הרצון מלפניך, אהי׳ה גם חוזר על הפתחים, אמלא פני בושה וכלמה, אך עשה עמי את החסד הזה ורחם־נא על אשתי!״

ומהחדר השני נשמע קול אנחותיה וצעקותיה של חנה׳לה, וכל אנחה ואנחה כאילו יצאה מגרון יונה תמה נענה עד מות. רבי שלמה לא יכול עוד להתאפק וזרם דמעות פרץ מעיניו, ויקרא: „לא אוכל לראות בצערה, שפוך חמתך עלי ועל ביתי, אך רחם־נא עליה!״ וירץ אל אשתו ויאחז בידה החִורת ויהי בוכה עליה רב בכי ואינו חפץ לסור ממנה, מחבק את ראשה, מנשק לה במצחה היפה, מנחמה בדברים טובים ונחומים ואומר אליה בדמעות־שליש: „אל נא תבכי, חנה׳לה, אל תריפי קולך, בורא העולם יושיע לך, כי אין כאלהינו, חדלי לבכות, חדלי!״ היא אינה עונה לו, כי הדבר נתק מפיה, ואך בעיניה הגדולות היא מביטה אליו, ויפה היא בשעה זו כבת מלכים, וכל מבט ומבט שלה לוקח חלק מנפשו ומוצץ את לשד חיותו.

לבו חלש בקרבו, אולם מעוררים אותו, והמילדת מברכת אותו ברכת „מזל טוב״, בהראותה לו ילד צורת, בן זכר, והוא, כאיש נדהם, אינו יודע מה לעשות: לרקוד משמחה, או לבכות. הוא מביט אל חנה׳לה — בת־צחוק נעימה ורוַת צער גם־יחד שפוכה על פניה, והשכינה כמו שורה עליה, עיניה מפיקות חדוה ותודה וכפות ידיה החִורות והעדינות, הנתונות על־גבי השמיכה הלבנה, מביעות חולשה והתפנקות. שולחים תיכף שליח שני אל הרבי, לבשר לו את הבשורה. שולחים עשר ליטרות נרות לבית־הכנסת ולבית־המדרש, מזמינים נעלים בעד נערי ה„תלמוד־תורה״ לימי החורף ועשרת כורים גחלים נותנים ל„הקדש״.

למחרת בבוקר, כשבני־הבית שבו למנוחתם וחנה׳לה כבר נעורה משנתה ויונקה על ידיה, נכנס רבי שלמה אל חדרה. המילדת הראתה לו את הילד, שרחצה את בשרו באותה שעה במים. תינוק גדול, בלי עין־הרע, חזק ובריא, ולכן הסב לאמו חבלי־לדה קשים. רבי שלמה נגש אל חנה׳לה ושאל בשלומה, והיא הביטה בו, לא בבשת־פנים ופחד, אך בבטחון ואהבה: היא אמו של בנו — ואמרת

אליו: „אך מפני דבר אחד יראתי, יראתי לבל אבוש ואכלם". „היש פה מקום לבושה?" — שואלה רבי שלמה. והיא עונה לו: „יראתי לבל אבוש מפני אלהים ואנשים, לבל יאמרו, כי אינני ראויה להיות אם לילדיך". והוא אומר: „אלהים לא יביאך לידי בושה וכלמה, ועוד תזכי להיות אם לילדים רבים ותזכי לשמוע קול תורתם ושניגו יהיו נגדלם לתורה, לחופה ולמעשים טובים".

היא מביטה ורואה בו ועיניה מפיקות תודה והיא עונה על דבריו: „אמן, יתן ה' ופרנסתך תבוא לך בנחת ולא בצער, ונזכה לגדל את צאצאינו ולראות בטובתם, לבל נבוש ולא נכלם". רבי שלמה רואה את דמעותיה, הנגרות על לחייה, והוא עונה לה: „אלהים הושיע לי תמיד. איני יודע בזכות-מי הוא עושה תמיד אתי חסד, כי לא טוב אני מאחרים. אך בטחוני חזק בו והנני מודה ומשבח על כל מה שהוא עושה עמדי. אל תיראי, חנה'לה, לא תבושי לעולם, כי כלמתך היא כלמתי". והיא עונה לו: „לא לחנם אלהים הוא בעזרך, שלמה, כי לב טוב לך ואינך חי רק לעצמך ובשרך, כי אם גם לאחרים, ואני אשמע תמיד בקולך ואתנהג כפי שתצוה עלי". „אם כה תעשי — אמר אליה רבי שלמה — תמצאי חן בעיני אלהים, וכל אשר תתני לו ישלם הוא לך כפלים. אל תדאגי, נאמן הוא בעל-מלאכתך, שישלם לך שכר פעולתך".

היא מקבלת על עצמה בלבה לשלוח נרות לבית-המדרש ולדאג ליולדות עניות, להספיק להן לבנים ומאכל, להיות אם לנערי תלמודי-תורה ושתהיה עינה טובה באורחים, כאשר טובה להם עין בעלה.

ולבלתי תת את השטן-המשחית לבוא לנגוף, בשגם הבן הנולד הוא בכור, הדביקו על הכתלים מזמורי-תהלים ושאר פסוקים. בשמונת הימים שבין הלדה וברית-המילה, בכל בין-השמשות, באים נערי החדר וקוראים „שמע" במקום התינוק, שאינו יכול עוד לקרוא בעצמו. מחלקים להם אז גלוסקאות, והנערים שמחים ומבקשים להראות להם את התינוק, שאך זה ירד מן השמים ארצה, והמילדת מספרת להם בצחוק, כי התינוק כבר נסע מזה עטוף אדרת-שער גדולה, לבקש לו „כלה" במרחקים...

הרבי הודיע על־ידי שליח, כי הוא יבוא לברית־המילה את ה„מוהל" שלו, ורבי שלמה מבין דבר מתוך דבר, כי חפץ הרבי לחוג את ה„תנאים" של נכדתו עם חיימ'ל שלו יחד עם ברית־המילה, שתהיה למזל, והוא שולח לעיר הגדולה להביא משם מלצר, להכין משתה גדול, ואל ברוך הדיג, להביא דגים חיים למשתה. באים קרובים מערים שונות. קרובי אשתו מפולין־גדול: אביה רבי שמואל גרוסגליק בצוארונו הלבן והמגוהץ ומעילו מארג־צמר יקר הבא מקליש, שנשתפשף קצת מרוב שמוש, אמה ואחיותיה, שרואות את־עצמן עתה כבעלות־בית פה, אחרי שילדה הבת והאחות שלהן זכר. הן מתחילות להכין הכל לסעודה, אופות עוגות שונות ותופיני־חמאה מלוא הבית, כמנהג פולין־גדול. נשי העיר טוענות, כי תופיני־חמאה נעימים לחיך אנשי פולין־גדול, שאכילת תופיני־חמאה ושתית כוס קהוה נחשבות להם לחג, „לנו עיקר גדול הם דגים חיים ובצלים טובים". משפחת חנה'לה מוצאת את עצמה נעלבה (בני פולין־גדול נעלבים על כל דבר גדול וקטן), ועונות להן, כי „בצלים נעימים לחיך בני פולין־קטן ה„ליטוַקים", שמאכלם שומים ובצלים". ואבי חנה'לה מתהלך ברוגז (סימן לאצילות) ורבי שלמה מפיסו ונותן לו במתנה טבקית־של־כסף משובצת אבני־שהם, ומבקש ממנו סליחה, על כי אין שמים אליו לב כראוי, יען כי בני־ביתו עסוקים כולם. הם כולם טרודים ברבי, שכבר בא הנה עם הכלה ועם בנו ומתארחים בבית שותפו של רבי שלמה, שביתו הוא הגדול בכל בתי העירה.

בלילה שלפני הברית ערים כל בני־הבית, כי בו נשקפת סכנה לילד. ולא תינוק אחד נזוק בו על־ידי השדים והרוחות, רחמנא ליצלן, לפני בואו בברית להיות יהודי. כידוע, מתחפש השטן בלילה הזה בדמות חתול או כלב לפגוע בילד. ולכן ערים כל בני־הבית בחדר הסמוך לחדר היולדת. מנורות הכסף דולקות על השלחן ומשקאות ומאכלים ערבים ערוכים עליו, לסעד בהם את הלב. יושבים שם יהודים ולומדים משניות.

רבי שמעיה, שמשו הזקן של הרבי, ששמש עוד את אביו, זכרונו לברכה, יושב לו על־יד התנור החם, מעשן את מקטרתו ומספר

למסיבים, איך הרבי הזקן, זכרונו לברכה, הכה פעם אחת את השטן מכות מרדות, ומעשה שהיה כך היה:

לאיש יהודי חוכר בית־משקה מאדון־הכפר מתו, רחמנא ליצלן, כל בניו לפני הכנסם בבריתו של אברהם אבינו. כאשר ילדה אשתו פעם בן־זכר, נסע אל הרבי ובכה והתחנן לפניו, שיעזור לו. הרבי גמר בלבו לנסוע בעצמו אליו לברית ולהיות סנדק לבנו. בלילה שלפני הברית היה ער ויצו להכין מקלות. פתאם נראה חתול שחור רץ אל מטת היולדת. הרבי צוה לתפשו, אולם החתול בא אל תוך הכסת אשר על מטת היולדת, אז הניחו את הכסת על הקרקע ויחלו להכות בה במקלות, עד כי נמלט החתול כשהוא מוכה ופצוע דרך חגו, שהיה בכותל־הבית. ממחרת נודע הדבר, כי ארון־הכפר שוכב על מטתו מוכה ופצוע, כי הוא נתגלגל בחתול השחור, בהיותו מכשף גדול, שליח השטן, והוא אשר נגף את כל בני היהודי החוכר...

בחדרי־המבשלים עומדות הדודות עם הטבחות, מבשלות דגים וצולות אוזים לסעודת הברית, וריח הצלי נודף באף הנאספים מסביב לרבי שמעיה ושומעי ספוריו. המלצר עורך את השלחן, מוזג את היין־השרוף ונותן את היין בבקבוקים. כה שומרים את היולדת במשך כל הלילה לפני הכנס הילד בבריתו של אברהם אבינו. לו נסה עתה השטן להראות בבית רבי שלמה בדמות כלב או חתול, כי אז בנפשו היה הדבר וחייו היו תלוים לו מנגד...

חנה־ילה לבושה חזית יפה, שלסלות יקרות על שוליה, צניפה נקי על ראשה ובנה בכורה על זרועותיה. הקרואים מתחילים להתאסף. התנועה הולכת ורבה, והאם מלבישה את בנה ל„מצוה". את הרקמה שמסביב למלבוש הילד רקמה בעצמה, בהיותה עוד מעוברת, למצוה הראשונה. דמעות חמות זורמות על לחייה ונוטפות על הכר, שהילד מוטל בו. המצוה הראשונה אצל יהודים כרוכה בצער וכאב,

והיא בוכיה על הצער שימצא את בנה. אבל הלא אשה יהודית היא ויודעת, כי בורא העולם נותן כח ועצמה לילדי ישראל לשאת את צערם ולהתגבר עליו, כי לולא זאת לא עצרו כח לשאתו... אך הלא זה בנה בכורה אינו יודע עוד בין ימינו לשמאלו. וכבר עליו לשאת צער כזה... ולכן היא בוכיה ודמעותיה החמות נגרות, אך לבה מלא חדוה ונחת, שזכתה להכניס את בן־בטנה בבריתו של אברהם אבינו. היא יודעת היטב, כי לא לה להתעצב, אך לשמוח, והיא אמנם שמחה ופניה מאירים משמחה, והדמעות נגרות בכל־זאת, נגרות על לחייה ונוטפות על הכר, שהתינוק מוטל בו...

נכנס רבי שלמה בפנים שמחים ומאירים. הוא לבוש בפעם הראשונה בגד־אטלס ומצנפת־שער גדולה – הוא מחותנו של הרבי... פניו היפים וזקנו השחור, היורד על פי מדותיו, מבהיקים מתחת לכובעו. הוא אומר אליה: „האת בוכיה, חנה׳לה? עליך לשמוח, שאלהים זכה אותך בזה". והיא עונה: „הנני יודעת זאת היטב, אך אני יהודית פתיה, ועוד אחטיא את נפשי לפני האלהים. לא אוכל להתאפק – צפור קטנה, ועליה לשאת צער גדול כזה". ועל־זה אומר רבי שלמה: „יהודים אנחנו, ונאמר בפסוק: „בדמיך חיי", ואיך אפשר לך שלא לשמוח, כי בנך יהיה ליהודי?" והיא עונה: „אני שמחה, שלמה, שמחה מאד". ובדברה זאת היא שוחקת מתוך דמעות.

רבי שלמה מוציא מכיסו חרוז־פנינים ונותנו לה במתנה. „קחי, – הוא אומר, – ממנתי זאת בשבילך לשעה שתזכי להכניס את בנך בבריתו של אברהם אבינו, שימי אותו על צוארך ושאיהו בריאה ושלמה".

היא לוקחת את חרוז הפנינים ונותנת אותו על צוארה, צואר בהט. הוא הולם את צוארה ככתר את ראש בת־מלכים. היא שוחקת מתוך דמעות ואומרת: „תודה לך, שלמה, תודה על הכל", וזרם חדש של דמעות פורץ מעיניה. אבל לא דמעות של צער הן, כי אם דמעות חדוה ונחת...

לוקחים את הילד מידה, להגישו לכסא של אליהו. במצוה זו כבדו את החתן והכלה הבאים היום בברית התנאים, את חיים׳ל

ונכדתו של הרבי. חנה׳לה מוציאה את התינוק מידה ושוב ה״א מצרה. אך בראותה את הרבי יושב עטוף בטליתו על הכסא הגדול ועליו עומדים צדיקים ורבנים, שאחד מהם הוא המוהל, ושלמה שלה בתוכם, ובנה נמצא בידים בטוחות כאלה, רוחה נרגע, אך לבה הולם בחזקה. תיכף נשמע קול צעקת הילד, ולבה, לב אם, מתפוץ מכאב. היא חפצה לרדת מעל המטה, ועד־מהרה היא מעלה על לבה, כי ברגע הזה נעשה בנה ליהודי ונכנס בבריתו של אברהם אבינו, ומתחילה לשער בדמיונה, איך יהיה קול בנה כאשר יגדל ויעסוק בתורה — וכן היא בולעת את דמעותיה...

עוד מעט ומחזירים לה את התינוק. אשה אחת מהקרואות חפצה להשתיקו, וחנה׳לה לוקחת אותו מידה וחולצת לו שד, ודמעות נוספות מעיניה השחורות ונופלות על שדיה, והתינוק יונק את חלבה ודמעותיה גם־יחד. הרבי נראה עתה בפתח החדר וקורא אליה: „מזל טוב". ורבי שלמה נכנס גם־הוא אל חדרה, ובהביטו בחבה בעיניה הוא אומר: „חנה׳לה, נזכה לשבוע נחת מבננו", ודבריו הם לה די שלומים על כל דמעותיה ששפכה.

מחדר האוכלים נשמע קול זמירות ערבות. מזמרים החזן ועוזריו, ואחריהם כל הבית, המלא יהודים. נשמע קשקוש הכפות, הקערות, הכוסות והבקבוקים, ומבין הקולות האלה עולה קול התורה. תלמידי־חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, והנשים, היושבות בחדר חנה׳לה, רוחשות להם כבוד. כפעם־בפעם בא רבי שלמה אל חדר אשתו ומצנפת־השער מוטה לצד אזנו ועיניו מאירות מנחת ותבה ומן היין ששתה. הוא משדל את חנה׳לה בדברים ומנחמה לבל תבכה, והנשים רואות אהבת שלמה לחנה׳לה והן מתקנאות בה.

בערב ערכו עוד פעם את השלחנות לסעודת התנאים של חיימ׳ל עם נכדתו של הרבי. הרבי ישב בראש השלחן ומסביב לו רבני הסביבה, שבאו לברית המילה, לראות את הרבי, וכל ראשי

העדה, פני העיר. וחיימ׳ל ועליו בגד־אטלס ומצנפת־שער ישב על־יד הרבי יחד עם מורהו הדין רבי ליב־בר. בפעם הראשונה, אחרי המעשה הרע שנתפש בו, בא רבי ליב־בר בשבת האחרונה לבית־המדרש. הוא לא חפץ לבוא אל השלחן, אך הרבי בעצמו שלח אחריו, קרבהו אליו וידבר אתו ביחידות. ואל רבי שלמה אמר הרבי בפני קהל ועדה: „יען כי רחמת על היהודי הזה והכנסת אותו אל ביתך ולא דחית נשמה יהודית מפניך, נתן לך ה׳ בן עוסק בתורה״. דבריו האחרונים נאמרו על חיימ׳ל.

החתן ישב על־יד הרבי ואחריו מורו ורבו, וכל הקרואים מסביב, וחיימ׳ל התחיל את דרשתו שלפני התנאים.

יושבים רבנים מסביב לשלחן ושומעים את חדושיו בתורה. הוא מרכיב מאמרי התלמוד במאמרי התלמוד, רמב״ם, ראשונים ואחרונים, מגבב קושיות על־גבי קושיות, כהר תלול, ובחדא מחתא. במאמר אחד, הוא מתרצן יחד וסותר את כל המגדל שבנה. רב אחד מהיושבים חפץ לתפשו בדברים ולהכשילו בקושיה חמורה, אך הנער לא חת ולא נכנע מפניו ויתוכח את מנגדיו בעלי זקן, בהביאו ראיות מרש״י, תוספות ושאר מפרשים, והראה את בקיאותו. כל הנאספים מתבוננים אל הפה המפיק מרגליות ונהנים ממנו. הרבי בעצמו צבט לו פעמים אחדות בלחייו ויאמר: יאה. ורבי שלמה ישב לו בקרן זוית והסתכל בכל זה. הוא שכח עתה את כל המון עסקיו, וכל מעיניו בבנו ובידו הפתוחה והרחבה של הקדוש־ברוך־הוא, המנהלת את עולמו. אותו בעצמו לא זכה הקדוש־ברוך־הוא, שיוכל לחוות דעה בענינים כאלה, רבים מהם גם אינם מובנים לו והוא אינו יודע את פרושם. אולם בנו, חיימ׳ל שלו... הוא רואה, איך אלהים מחזיר לו „אור התורה״, מדליק מחדש את נר־הקודש שלו במשפחתו. עם בנו יבוא דור חדש, דור אדירי־תורה. בעיני רוחו הוא רואה עתה את אבותיו הגדולים, את הרבנים המפורסמים מעיר שיריק, וחיימ׳ל ימשוך הלאה את חוט התורה שנפסק. במה זכה לכל אלה? מדוע בחר בו ה׳, כי יזכה לתורה וגדולה במקום אחד? במה טוב הוא מאחרים? והוא נזכר בדברי דוד, שאמר לפני בוראו, כאשר בחרוהו למלך על עמו

ישראל, ודמעות חמות נזלו מעיניו ונשרו על־פני זקנו השחור.

ובחדר השני נאספו הנשים על־יד מטת חנה׳לה. הרבנית הזקנה לא היתה בחיים ולכן ישבה עתה אמה של הכלה בראש השלחן ומימינה חנה׳לה המחותנת, ששמה נפשה בכפה ותקם מעל המטה. היא אמרה, כי שמחת חיימ׳ל היא גדולה בעיניה משמחת פרי בטנה, ולכן לבשה את שמלותיה, ישבה אצל הכלה ותשוחח אתה באהבה. מסביבן ישבו נשי חשובי העיר וראשיה. אבני החן אשר עליהן נוצצו לנגד אור הנרות הדולקים. תרוזי הפנינים היו כלוית חן לצוארי השיש הלבן של בנות ישראל ושמלות־המשי הבהיקו מעליהן. בנות ישראל בנות מלכים הן ואמונות עלי משי מנעוריהן. כך יושבות הנשים על־יד הכלה, ומהחדר השני נשמע קול התורה של החתן, הדורש את דרשתו במושב יהודים מנודלי־זקן, וסופר בעל זקן לבן וארוך, ומשקפים על חטמו, יושב וכותב על קלף, לאור מנורות־כסף גדולות, את התנאים שנדברו והותנו בין הרבי מגוסטינין ורבי שלמה נגיד.

אחרי אשר חתמו הרבי ורבי שלמה את שמותיהם על כתב התנאים, נעלם רבי שלמה פתאם מבין הנאספים ויבוא אל חדרו המיוחד, עמד בזוית ובדמעות על עיניו נתן תודה לאלהים על החסד הגדול שעשה אתו, שהחזיר למשפחתו את „אור התורה", וישבח ויפאר את בוראו על כל המובות שגמלהו, ואחרי־כן קרא את מזמור־התהלים שלו, — לכל יהודי מזמור־תהלים שלו, שהוא קוראו בעת צרה או בעת שמחה, — את שם המזמור שקרא רבי שלמה לא אגלה לאיש, כי הוא סודו של רבי שלמה בעצמו.